

Édes ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

A tartalomból

Imáink anyanyelven

Nyelvjárás vagy retró?

A beszéd és a légzés

Nyelvtanóra a kicsengetés után

Meddig fokozhatjuk?

Szörny, dínó, szálka és tüske, brutális

Mikor kell vessző a *mint* előtt?



ÉDES ANYANYELVÜNK

az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

Megjelenik évente ötször (februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben)

Főszerkesztő: Keszler Borbála

Főszerkesztő-helyettes: Lengyel Klára

Szerkesztők:
Blankó Miklós, Cservenka Judit,
Horváth Zsófia

Szerkesztőbizottság:
tiszteltbéli főszerkesztő: Grétsy László
tagok: Heltainé Nagy Erzsébet, Nyíri Péter
Péntek János, Pomozai Péter, Pusztay János

Felelős kiadó: Juhász Judit

Kiadó:
Anyanyelvápolók Szövetsége
(www.anyanyelvapolo.hu)



Irodavezető: Kovács Zsuzsanna

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Borítószervező: Kuzma Eszter Júlia

Támogató:
Petőfi Kulturális Ügynökség



Magyar Kultúráért Alapítvány

Magyar Művészeti Akadémia

MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Szakmai támogatók:
Magyar Nyelvtudományi Társaság
ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont

A szerkesztőség címe:
1368 Budapest, Pf. 250., ea@anyanyelvapolo.hu

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)
ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.
Nyomás: Prime Rate Kft.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
(Bp. VIII., Orczy tér 1.).

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu
Információ, reklamáció: 80/444-444.
További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év.
Bankszámlaszám: 11705008-20132015.

A belépési nyilatkozat a honlapunkon elérhető.
Az ASZ tagjai a folyóiratot illetménylapként kapják.

Tartalom

- 1 Grammatikai jelenségek
Petőfi szépprózájából (Horváth László)
- 3 Imáink anyanyelven
(Blankó Miklós és Cservenka Judit)
- 4 Köszönünk (Angyal Jenő Andorné)
- 5 Mikor kell a vessző a *mint* előtt? (Keszler Borbála)
- 6 Nyelvjárás vagy retró? (B. Fodor Katalin)
- 8 Szép magyar vers (Fráter Zoltán)
- 9 Anyanyelvünk térfelén (Grétsy László)
- 10 Meddig fokozhatjuk? (Lengyel Klára)
- 12 A beszéd és a légzés együttjárása – szinkronicitás
a tervezési és kivitelezési folyamatokban (Krepsz Valéria)
- 14 „Minden IS van?” – Már nem csak *mindent is* tudunk
és *mindenhez is* értünk... (Sólyom Réka)
- 16 Régi magyar szövegek – időutazások (Karkó Ádám)
- 17 Felemás egyeztetés (Buvári Márta)
- 18 Nyelvtanóra a kicsengetés után (Horváth Zsófia)
- 20 Szörnyek (Gasparics Gyula)
- 21 „Helyesírók” Gyulán (Nagy János)
- 22 Szálka vagy tüske? (Kávai Mucsi Katalin)
- 23 Kétbetű(helye)s magyar keresztnévek? (Holczér József)
- 24 Brutális tévedések (Kulcsár István)
- 25 *Dinó* vagy *dínó*? Tévedhet-e a helyesírási szabályzat?
(Kóti Nikoletta)
- 26 A selymes peremizs meg a szirtőr (Elek Lenke)
- 28 Túlzásaink foka (Gasparics Gyula)
- 29 Magyar helynévtípusok (Kiss Magdaléna)
- 30 Két kedves anakronizmus (Tóttós Gábor)
- 31 Érdekes szóösszetételek (Lengyel Klára)
- 32 Tanmese, avagy helyesírási javaslat (Horváth László)
- 32 Hírek
- 35 Pontozó (Grétsy László)
- 36 A Práter-anyanyelvi nap versenyeinek díjazottjai

Grammatikai jelenségek Petőfi szépprózájából

A februárban megjelent szókészleti cikkem párjaként ezúttal grammatikai jelenségeket mutatok be.

A szemlét azzal kezdem, hogy Petőfi szépprózájában egyes főnévszavak viselkedése a magánhangzó hiányát vagy jelenlétét, megnyúlását vagy megrövidülését tekintve eltér a mai köznyelvben szokásostól: *ellenzenéd* 'elleneznéd'; *kölcsönözött* (igenév) 'kölszönzött', *fátyolát* 'fátylát'; *szerelméért* 'szerelméért', *végeig* 'végeig'; *sugárok* 'sugarakat', *belem* 'belem'. – Ehhez fűzve említhető, hogy az -s végű melléknévekhez a közép- és felsőfokban általában rövid -b kapcsolódik, előhangzó nélkül: *ismerősbeknek*, *legrettenetesebbike*. (De van például *tökéletesebb is*.) – A *végtelen* melléknév *végetlen* alakú.

Petőfinél a *mező* : *mezeje* főnévszavhoz tartozik egy-két olyan főnév, amely köznyelvünkben nem ilyen: *kunyhájához* 'kunyhójához', *csipejére* 'csípőjére'.

A *hív* ige *hí* változatában veszi fel toldalékait: *hítam*, *híni*. A *vív* esetében viszont ingadozás figyelhető meg: *víni* ~ *vívni*.

A különben *d-s* változatú igék főnévi igenevében *nn* áll: *alunni*, *eskünni*.

Petőfi szépprózájában előfordulnak szenvedő igék: *viszszautasítottatott*, *vesszőztetém*. Nem gyakoriak, és ez érthető is, hiszen az elbeszélő prózában kevésbé van rájuk szükség, mint például az értekezésben.

Az igeragozásban feltűnő jelenség, hogy az általános (alanyi) ragozás egyes szám 2. személyében a *z-re* vagy *sz-re* végződő igékhez a megszokott -l helyett -sz személyrag járul: *elhozasz* 'elhozol', *veszesz* 'veszel'. A *leszel* helyén pedig *lész* alakot találunk.

A feltételes módú igealakok közül a mai nyelvszokással összevetve a határozott (tárgyas) ragozás többes szám 1. személyű -nók végződése érdemel kiemelés: *ráznók le*.

A felszólító mód egyes szám 2. személyében nyelvünk történetének nyelvemlékekkel dokumentálható időszakát végigkíséri a rövidebb és hosszabb formák küzdelme. Petőfi szépprózájában a köztük való választást a ragozásfajta szabja meg, vagyis a felszólítás enyhébb (kérésféle) vagy erőteljesebb (parancsféle) voltának nincs jelentősége. A választás következetes, mentes az ingadozástól. – Az általános ragozásban az iktelen igék felszólító alakja rövid: *ne félj*, *vakulj meg*. Érvényes ez például az *sz-szel* bővülő *v* tövű igék csoportjára is: *tegy* 'tegyél', *vigy* 'vigyél'. Az ikes igék felszólító formája ellenben hosszú: *takarodjál*, *bízzál*. A határozott ragozásban pedig rövid a felszólító alak: *csapd el*, *hidd el*.

Ami az igeidőket illeti, Petőfi szépprózájában vegyesen szerepel a -t/-tt jeles múlt és az úgynevezett elbeszélő (-á/-é jeles) múlt. A -t/-tt jeles van többségben, de a másiknak a képviselője szintén jelentékeny. Funkcióik között következetesen érvényesülő különbséget nem sikerült felfedeznem: az eltérésük megállapítására irányuló kísérletek mindegyikét számos ellenpélda hiúsítja meg.

A -t jeles formák köréből egy bizonyos szóra vonatkozó érdekességként említem meg, hogy a *ragad* igének abban a jelentésében, amelyben ma a *ragadt* a szokásos múlt idő, Petőfi a *ragadt* alakkal él, például a *torkon ragadt* (*engemet*) szókapcsolatban.

A reformkorban egyébként divatos -nd jövőidő-jel csupán kivételesen bukkan fel Petőfi regényében: *szerzend*.

Szépprózájában az ikes ragozás használata szabályos, következetes. Nemcsak a kijelentő mód jelen idejében: *lakik*, *megelégszem*, hanem az elbeszélő múltban, valamint a feltételes és a felszólító módban is: *távozzék* 'távozzot'; *esnék* 'esne', *válnám* 'válnék'; *fölmelegedjem*. – A *hazudsz* és *kártyázok* formák csak látszólagos kivételek, Petőfi korában ugyanis ezek az igék még nem voltak megállapodottan ikesek, hanem hol iktelenként, hol ikesként viselkedtek.

A névszóképzés köréből azt említem, hogy a -hatatlan/-hetetlen melléknévképző helyett Petőfi a reformkorra jellemző -hatlan/-hetlen formát alkalmazza: *megmagyarázhatlan*, *kitörölhetetlenül*.

A birtokos személyjelezésnek elsőként olyan esetére hívtam fel a figyelmet, amely egy bizonyos szóhoz kötődik: az *álmom* helyett Petőfi mindig az *álmam* alakot használja.

A *leány* előhangzó nélkül veszi fel a többes szám 2. személy végződését: *leánytok* 'leányotok'.

A többes szám 3. személyben az -uk/-ük személyjel helyett legtöbbször a nyíltabb magánhangzójú -ok/-ök szerepel: *kocsisok* 'kocsisuk', *zúgások* 'zúgásuk', *erejök* 'erejük'; ez a megoldás sokunknak a 20. századból is ismerős lehet, noha nem fővariánsként. Igaz, Petőfinél akad -uk is, de nála ez a mellékváltozat: *lakásukról*, *árnyékuk*. – A főváltozattal összhangban szintén középső nyelvválású azoknak a ragos és névutós formáknak a magánhangzója, amelyek a személyes névmás ragozásába illeszkednek: *rájok* 'rájuk', *rajtok* 'rajtuk', *velök* 'velük', *bennök* 'bennük'; *utánok* 'utánuk', *mögöttök* 'mögöttük'.

A tárgy szerepében a birtokos személyjeles főneveken majdnem mindig van tárgyrag: *kívánságomat*, *tekintetemet*, *szemeimet*. Egyetlen ellenpéldát találtam: *béred* 'béredek'. – A személyes névmások körében viszont erősen váltakoz-

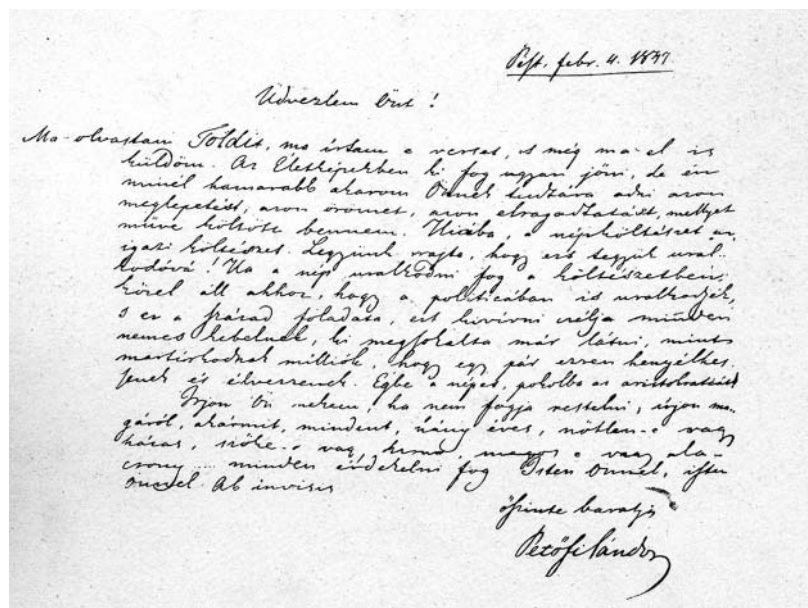
nak az *engem* : *engemet*, *téged* : *tégedet* formák. Ugyanakkor csakis tárgyragosak ezek: *bennünket*, *magamat*. – Más szempontból az *engem*, *téged* sorhoz azt fűzhetem hozzá, hogy a 3. személyű tárgy legtöbbször *öt* alakú, de felbukkan az *ötet* forma is.

Birtoktöbbsesítő jelként a mássalhangzóra végződő főneveken mind az -i, mind az -ai/-ei gyakori: *gondolatim*, *küldeményidet*, *koldulását*; de: *hullámain*, *ablakaikból*; *testvérei*, *szükségeinket*.

Feltűnő, hogy Petőfi műveinek szereplői olyan esetekben is használják az *ön* névmást, amilyenekben ma legtöbbször megelégedne a puszta igealakokkal: „Épen jókor jön *ön*”, „ideje, hogy távozzék *ön* körünkől”.

Petőfi kedveli az *azon*, *ezen* mutató névmásokat: *azon* *kocsi*, *ezen* *estéhez*. De ilyen megoldást is alkalmaz: *ez* *ásóval* *'ezzel* az *ásóval*.

A vonatkozó névmások és vonatkozó névmási határozók között nagy arányban vannak jelen mind az előtag nélküli, mind az előtagos formák: *ki*, *kit*, *kinek*, *melyet*, *mi*-*kor*; *aki*, *akit*, *akiért*, *ami*, *amit*.



Petőfi Sándor első levele Arany Jánoshoz.

Forrás: <https://dka.oszk.hu>

Állítmányi (vagy ha úgy tetszik: állítmányszerű) szerepben jellemző a ható képzőt magába sűrítő főnévi igenév: „Az első szerelem visszavezeti a szívét eredeti ártatlanságához; ekkor *láthatni*, mily tisztán kerül ki a lélek az isten kezéből”; „[Annyi vagyont szereztem,] amennyivel tisztes-
ségesen *megkezdhetni* a házasságot”.

Előfordul a *van* ige nélkül szerkesztett ilyen mondat: *Itthon urad?*

A hasonlító határozó nem *nálam* vagy *tőlem*, hanem *nálamnál* alakú: „van-e hívebb barátod *nálamnál*”.

Akadnak a mai köznyelvben szokásostól eltérő vonzatok is. (Nem szabad azonban azt hinni, hogy a Petőfi használta vonzatalak mindig régiebb, eredetibb a mainál!) Petőfi szépprózájában ilyen szerkezeteket olvashatunk: *nyilatkoztatán megörültem* (nyilatkoztatának), *meghal utánad* (érted), *efölött nagyon sajnálkozott* (ezen), *afölött elmélkednek* (azon). Gyakori vonzat a 'rőla' jelentésű *felőle*; például a következő igealakok mellett fordul elő: *hallottam*, *gondolkoztam*, *kérdezősködtem*, (*azt*) *hinnék*. Olykor nem a vonzat szokatlan a mai köznyelv beszélőjének, hanem a vonzatot előhívó igealak: *mit mondasz Rózához?* ('szólsz', azaz 'mi a véleményed róla?'), *magamhoz jöttem* ('tertem'), *nem is tudok hozzá* ('nem értek').

Felbukkan a minőségjelzőnek a reformkorban nagyon kedvelt kifejezőeszköze, a határozóragos főnévhez csatolkozó -i képző: *a szeretőkről véleményemet* ('szeretőkről való').

A mennyiségjelző után váltakozó az egyes és a többes szám használata: *két csillag*, de *két szomszéd csillagok*; *a többi leány*, de *a többi inasgyerekek*.

A kapcsolatos mellérendelő szerkezetekben Petőfi – a jóval korábbi időkben is szokásos, de ma már szokatlan módon – szívesen él ragmegtakarítással: *Károly- s Anikónak*, *isten- és embertől*, *üdvesség- és kárhozatról*.

Néha meglepő a mondat szórendje, a közlésbeli új elem elhelyezése: „A hölgy bejött. Fátyolát fölveté. *Nem volt Betti. Róza volt*” ('nem Betti volt [, hanem Róza]'); *Rózát először szerettem az életben* 'Róza volt az első az életemben, akit igazán szerettem'.

Többek között éppen a szórendről és az új információ elhelyezéséről olvashatunk Elekfi László könyvében: Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (különös tekintettel az aktuális mondatagolásra) (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.).

Aki pedig az iránt érdeklődik, hogy a szemlémben bemutatott grammatikai jelenségek hogyan illenek a korabeli nyelvhasználat összképébe, annak – akár csak előző cikkemben – a *Nyelvünk a reformkorban* című kötetet ajánlom a figyelmébe (szerk.: Pais Dezső, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.), benne elsősorban Tompa Józsefnek az irodalmi nyelvről szóló fejezetét.

Horváth László

nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

Imáink anyanyelven

Tempora mutantur sorozatunk címének érvényességét kifejezi témánk: az egyház szerepének, helyzetének változása. A római katolikus egyház magyarországi történetét ezer évben számoljuk; kapcsolatát a magyar nyelvvel a Tihanyi alapítólevélről és a Halotti beszédéről jegyezzük. Ennek a kapcsolatnak a legújabb kori történetéről, jelenségeiről beszélgettünk Székely János szombathelyi megyés püspökkel, a püspöki konferencia Caritas in Veritate Bizottságának elnökével. A Tempora mutantur szerkesztett változatának első részét közöljük húsvét előtti lapszámunkban.

Akkoriban, amikor püspök úr született, a keresztlő liturgiája már magyar volt. Idősebb paptársaitól később biztosan sokat hallott arról, hogyan fogadták ők is, a hívek is az átállást a latin nyelvről a magyarra.

Imádkozni, szeretni, fohászkodni és panaszkodni – igazán mélyen – az ember az anyanyelvén tud. A legmélyebb érzéseinket így fejezzük ki. Emiatt a magyar nyelvre való átállás alapvetően hatalmas öröm volt. Hiszen templomainkban a népének mindig is magyarul szólt, most hála Istennek az egész liturgiánk anyanyelvünkön hangzik el. Voltam nemrég látogatóban egy nagyon szegény cigány családnál, búcsúzóul elimádkoztuk a Miatyánkot. Magyarul is elmondtam, de lovári nyelven is. Amikor elkezdtem mondani, az idős néni könnyei megreedtek. Azt mondta, hogy nagyon szép a Miatyánk magyarul, de azért a legszebb cigányul, az anyanyelvén.

Igazán mélyen anyanyelvünkön imádkozunk, ezért nagy ajándék volt, hogy a liturgia nyelve magyar lehetett. Persze, hogy voltak olyanok, akik féltek attól, hogy a szép latin formával együtt a tartalom is gyengül! Voltak nehézségek is, de alapvetően az öröme volt a főszerep a magyarra való áttérésnek.

Kulcskérdés az egyház történetében, hogy mikor, kik, hogyan fordítják le a Szentírást. Nagyon sokáig a latin Biblia volt az, amit használtak. Püspök atya a Káldi-féle fordítás vagy az új magyar katolikus bibliafordítás mellett teszi le a voksát?

Hadd árnyaljam kicsit ezt a kérdést! A Bibliát kezdettől fogva nagyon sok nyelvre lefordították. Az Ószövetség héberül, az Újszövetség görögül született. De nagyon hamar, már a Krisztus előtti 3-2. században elterjedt egy görög Ószövetség is, majd a teljes Biblia latinul, a Római Birodalom államnyelvén. Nem sokkal később megjelent szír,

örmény, grúz, kopt, etióp, gót és ósláv nyelven is. Tehát az egyház soha nem volt ellensége a népi Bibliának! Nem volt ellensége a magyar nyelvű bibliafordításnak sem. Szent István döntése volt, hogy minden misén a szentleckét és az evangéliumot magyarul is olvassák fel a latin után. Magyar bibliai szövegek kezdettől fogva léteztek. Az 1400-as évek végén, jóval a reformáció előtt Báthory István pálos szerzetes lefordította a teljes Bibliát magyarra, csak ez, sajnos, elveszett. Az 1500-as évek legelején született a Jordánszky-kódex, ami a Nyulak szigetén élő domonkos nővéreknek volt a gyönyörű magyar nyelvű bibliájuk, jóval Károli előtt. Volt tehát nyitottság a magyar nyelv iránt. Természetesen igaz, hogy a protestáns testvérek ezt hangsúlyosabban képviselték, köszönjük nekik, hiszen ebben minket is segítettek.

A Károli-fordítás az 1500-as évek végén készült. Káldi Györgyöt mint jezsuita szerzetest Erdélyből kiutasították, ezért az ő fordítása kicsit később, 1626-ban jelent meg. Káldi fordítása zseniális. A magyar nyelvű katolikus Biblia a Kr. u. 200 körüli időből származó, kiváló minőségű latin nyelvű Biblián alapul. Káldi remek nyelvérzéssel, szép stílusban fogalmaz, közel áll az eredetihez. Szeretem ezt a szöveget. Jelenleg ezt újítja fel a Szent Jeromos Katolikus

Bibliatársulat: modernizáljuk a régies formuláit, de a patinás, szép nyelvezetét is próbáljuk megőrizni. Nagyon jó a Szent István Társulat új katolikus fordítása, de az új protestáns fordítás is nagyszerű. Nem merném őket rangsorba állítani.

A közvéleményben ez valahogy úgy rögzült, hogy a protestánsok kiharcolták az anyanyelvű Bibliát, majd szinte versenyként megjelent a Káldi-féle. Ma is a Károli-biblia az, amit az iskolában használnak.

A protestáns testvérek óriási kincse, hogy fölismerték a Biblia központi szerepét, gazdagságát, erejét, és közvetlenül adták az emberek kezébe. A katolikus egyházban is megvolt ez a hitigazság, de kicsit elhalványult. Sokat segített nekünk ilyen értelemben a reformáció, és egy kis fáziskéséssel a katolikus egyház is éli, megéli és továbbítja a Biblia életadó központi szerepét, fontosságát. A protestáns testvérek rengeteg egyházi éneket alkottak meg a nép nyelvén, ez is segítette felekezetük erősödését. Nekünk, katolikusoknak is voltak gyönyörű magyar nyelvű népénekeink a protestantizmus előtt, erről Káldi és a többi nagyszerű gyűjtőnk tanúskodik. A magyar nyelvű népénekek későbbi gyűjtésében nyilvánvalóan ösztönzött minket az, hogy láttuk a protestáns testvéreknél ennek a szép kibontakozását.



Valaha az általános műveltséghez tartozott a Biblia ismerete, számos mondata szólássá, szállóigévé is vált, hiszen az oktatásban döntő szerepet töltöttek be az egyházi iskolák az évszázadok során egészen a drasztikus államosításig. Amikor bekövetkezett a rendszerváltozás, akkor a régiek közül számos iskolát megpróbáltak feléleszteni, újak is születtek. Püspök atya hogyan látja: nem csak divat lett a szülők körében, hogy egyházi iskolába íratják be a gyakran meg sem keresztelt gyereket?

A kereszténység óriási társadalom- és történelemalakító erő volt. Európa ennek köszönheti gyönyörű művészetét, mérhetetlen tudományos fejlődését. A jogrendszerünk alapjai is mind itt vannak. Néha nem is gondoljuk, mennyi bibliai eredetű dolgunk, fogalmunk, szervezetünk, tevékenységünk van. Például a személy méltóságának a fölismerése. Az, hogy minden ember a teremtető Isten képmása – legyen akár milyen a bőre színe, anyanyelve, legyen szegény vagy gazdag, legyen csak megfogant kicsi élet az édesanya szíve alatt, vagy beteg és magatehetetlen. Minden ember végtelen kincs. Ez a Bibliából ered, és a teljes nyugati jogrendszernek, a szociális hálónak ez a gyökere. A tudományos fejlődés nem véletlenül itt, Európában robbant be: bibliai eredetű. A Biblia arra tanít, hogy Isten ránk bízta a világot. A világ értelmes, logikus, megismerhető, hiszen

Isten Igéje, a Logosz alkotta. Ez volt az a szellemi táptalaj, ami erősen hatott az európai tudományos fejlődésre. A keresztény nevelés ezt a kincset akarja átadni.

A rendszerváltás után bizonyos értelemben valóban felhígultak az egyházi intézmények: nagyon sok iskola szerveződött, ennek eredményeként nincs mindenütt kellően felkészült és mély meggyőződésű tanári kar; esetleg a szülők sem mindig mély meggyőződésből adják be a gyermekeiket. Ennek ellenére nagyon nagy a különbség egy egyházi és egy nem egyházi iskola között. Az egyházi iskola hangulata egészen más: az ember már a kapuban megérzi a tiszteletet, nyugalmat, amely az iskola levegőjéből, vagyis a gyerekekből árad. Az iskola ünnepségei valódi ünnepek: szinte másképp éneklik a gyerekek a *Himnusz*t is. Úgy érzem, hogy a jelen magyar társadalmunk egyik legnagyobb reménye az egyházi iskolákban van, mert itt tudunk alakítani a jövő nemzedékek szemléletmódján.

A beszélgetés folytatását, az egyház társadalmi kapcsolatairól (karitatív munka, a romaképzés, az ifjúság megszólítása, az egyházak párbeszéde) szóló részét következő lapszámunkban közöljük.

Blankó Miklós és Cservenka Judit
az Édes Anyanyelvünk szerkesztői

Köszönünk



Kezdetben volt a *Pá*. Ezt az éppen beszélni tanuló picik még a kis kezükkel is megerősítették. Öröm volt látni, hallani őket. Érdekes módon ez a fajta köszönési mód a múlt század középkorú hölgyeinek is szokásává lett. Ez már erőltetettnek hatott, mivel nem lehetett tudni, milyen viszony van a köszönő és köszöntött között. Emlékeztet Karinthy novellájára, amelyben a két találkozó fél nem emlékszik, hogy tegeződnek-e vagy magázódnak. Így minden mondatuk állítmányát többes szám első személybe teszik, nehogy megsértsék egymást.

Kiment a divatból a hagyományos *Kezét csókolom!* forma. (Azért a magukra valamit adó férfiak még mindig ragaszkodnak ehhez a megtisztelő köszöntéshez.) Ezt is – világunkra oly jellemző módon – egyre inkább lerövidítették: *Kézcsoók!*; *Csókolom!* Persze ez még így is jóleső a „gyengébb nem” számára.

Nem kívánok kitérni a történelmileg lejáratos *Szabadság!* vagy *Előre!* köszöntésekre. Viszont nagyon is aktuális és kifejező a bányászok hagyományos *Jó szerencsét!* kívánsága. Jó, hogy ez a sok évtizedes és tiszteletre méltó szép szokás a mai napig érvényben maradt.

A férfiak egymást a *Tiszteletem!* megszólítással valóban megtisztelték. Hozzá tartozott még a kalapemelés is ehhez a hajdani szokáshoz. A gyerekeknek hajdan feltett: *Hogy ityeg a fityeg?* tréfás kérdés lassan már a múlté.

A fiatalok mindig előállnak valami újjal. A „Servus humillimus”-ból *Szervusz!* vagy *Szerbusz!* lett. Aztán *Szevasz!*; *Szia!*; sőt *Szivacs!*, *Szióka!* Lehetett hallani *Puszi!*; *Puszika!*; *Pusszantalak!*; *Pusszancs!* alakot is. Egy rádióműsor hatására a néhol elhangzó *Csocsi a családnak!* vagy a *Csá-csumi!* is ellenérzést keltett. Az idegen nyelvű példákra se feledkezzünk meg. Eleinte divat volt az olasz *Ciao!*; *Csaó!*, amiből *Csó!* lett. Az angol nyelv térhódításának eredményeképpen a *Helló!* vagy *Hellóka!* következett. Többes számban *Hellósztok!* Odáig ment, hogy távozáskor is ezt mondják, pedig már szinte mindenki tanul angolul, mégsem a *Bye!*, hanem a *Helló!* gyakran a búcsúszó.

A *Jó napot (reggelt, estét) kívánok!* mindenkor érvényben marad. Kár, hogy ez is sokaknál beleesett a gyatra rövidítés hibájába. A *Napot!*; *Reggelt!*; *Estét!* nem hangzik jól, pedig csak két szóval kellene megtoldani a teljességhez. Sőt, hallottam már a *Kívánok!* szót is köszöntésül (ahonnan ismét két szó hiányzik).

Sokféleképpen köszönhetjük egymást. Nyelvünk erre rengeteg kifejezést használ(hatna). Mindenesetre válaszszuk ki a napszaknak, kapcsolatunknak leginkább odaillőt, és becsüljük meg egymást azzal, hogy megadjuk ennek az alapvető tiszteletnek is a módját.

Angyal Jenő Andorné
ny. tanár, Gyömrő

Mikor kell vessző a *mint* előtt?

Kitalálja-e a Kedves Olvasó, mely mondatokba kell vesszőt tennünk a *mint* elé?

Az ovális tükör nekem jobban tetszik mint a négyzet alakú.

A koncerten több mint háromezren voltak.

Arany Jánost mint fordítót is nagyra becsüljük.

Ebben a városban három gyógyforrás is van mint kiderült.

A *mint* előtti vesszőről két helyen is olvashatunk A magyar helyesírás szabályaiban, a 244. c) és a 251. pontban. A 244. pontban ezt találjuk: „A *mint* kötőszóval bevezetett hasonlítás önálló (bár sokszor hiányos) tagmondatnak számít, ezért kötőszava elé mindig vesszőt kell tenni”. – A megállapítás igaz, bár Deme László és később Rác Endre is úgy gondolta, hogy a *mint*-tel bevezetett részek bizonyos esetekben nem hasonlító alárendelt mondatok, hanem csupán egyszerű hasonlító határozók, hiszen például az *Ez a kesztyű melegebb, mint a fekete* mondatban a *mint*-tel bevezetett szó átalakítható hasonlító határozóvá: azaz: *a feketénél*. (Ez az átalakítás csak akkor lehetséges, ha a főmondatban középfokú állítmány van.) – Természetesen itt nincs probléma a vesszőhasználattal, hiszen a magyar szabály szerint hasonlítás esetén mindig vesszőt kell használni. (Érdekes, hogy az európai nyelvekben a *mint*-nek megfelelő szavak /és szókapcsolatok/ előtt nem használatos a vessző, például: *Er ist kleiner als ich* 'ő kisebb, mint én'; *John is more stupid than Bob* 'John butább, mint Bob' stb.)

A *mint*-tel kapcsolatos probléma azonban nem olyan egyszerű, hogy a fenti szabály alapján egyértelműen meg lehetne oldani. Gondot okozhat például a *több mint*-tel kapcsolt számnevek kérdése. A *több mint*-tel bevezetett egység közé csak akkor teszünk vesszőt, ha az hasonlítást tartalmaz, például: *Ez nem több, mint kettő*. „Nem kell azonban vesszőt tenni a *több mint* alakulatba a *mint* elé, ha a *több mint* (a majdnem ellentétéként) a mondanivaló fokozására, erősítésére, nem pedig összehasonlításra szolgál: *Több mint öt évig élt külföldön*. Ilyenkor a *több* nem ragozható s nem állítmányi értékű. Ugyanez érvényes a *kevesebb mint* írásmódjára is.” (L. A magyar helyesírás szabályai 244. c) pont.)

Nem kell vesszőt tenni a *mint* elé akkor se, ha a *mint* az utána következő szóval essivusi állapothatározót alkot. Az essivusi állapothatározó olyan határozó, amely azt fejezi ki, hogy valaki vagy valami milyen minőségben, miként szerepel, működik, jelenik meg valahol, valamilyen szituációban. Ez a határozótípus elsősorban ragos és névutós főnévvel fejezhető ki, de érdekes kifejezőeszköze a *mint* kötőszóval kapcsolt főnév is: Péter *mint vendég* ('vendégként') lakott nála, József *mint üzlettárs* ('üzlettársként') beszélt apjával.

A *mint*-hez kötődő helyesírási szabályok között érdemes Deme László tanácsát is megismerelnünk: „Ha a *mint* kötőszóval bevezetett rész burkolt okhatározó, akkor közbevetésnek számít, s így eléje is, utána is vesszőt teszünk. Tehát: *Bátyámat mint tanút hallgatták ki* (= tanúi minőségben);

de: Bátyámat, mint tanút, előbb hívták be (= mivel tanú volt)...”

A *mint*-es közbevetés többféle lehet. Az egyik típus közel áll az értelmező jelzőhöz, például: Ádám barátomat, *mint mérnököt*, a műszakiakhoz osztották be. Ezt a típust nem könnyű megkülönböztetni az essivusi állapothatározótól. Többféle próbálkozás is történt a két típus elkülönítésére. Szűcs József szerint a *mint* kötőszós állapothatározót megnevező főnév előtt általában nincsen névelő, mint a vele egyenértékű *-ként* ragos előtt sem. Például: *A háborúban győztes nyugati demokráciák mint saskeselyűk vetették magukat a legyőzöttek hulláira* (mint saskeselyűk = saskeselyűkként). Ellenben A győztesek, *mint a saskeselyűk* kapcsolatot nem lehet így átalakítani: a saskeselyűkként. Ebben az esetben hiányos módhatározói hasonlító mellékmondatdal van dolgunk, amely beékelődött a főmondatba, s ezért vesszők közé kell foglalni.

A *mint* olykor szervesen közbevetést vezet be. A mondatól elkülönülő szervesen részek jellemzője az, hogy nem grammatikai, hanem kommunikatív, jelentéstani kapcsolatban vannak a mondat többi részével. Ilyenkor a közbevetés több mindent fejezhet ki, így például vonatkozhat a közlés eredetére, például *mint kiderült*, *mint értesültem*, *mint beszéltek*, *mint említettem* stb. Ilyenkor, természetes az írásjel használata: *A szomszéd fia, mint beszéltek, hazajött a háborúból*; *Kati (mint kiderült) soha nem járt gimnáziumba*. – Vannak, akik a közbevetéses mondatokkal kapcsolatban kettős közlésről beszélnek. Fónagy viszont arról ír, hogy Leo Spitzert Proust zárójeli kerek ablakocskáira emlékeztették, melyeken át az író bizalmasan közel hajol az olvasójához. (A közbevetés írásjelei: a zárójel, a kettős gondolatjel vagy a vessző.)

Mint látjuk: vannak bizonytalanságok és vitatható esetek a *mint*-tel kapcsolatban, a főbb szabályokat azonban nem nehéz megjegyezni. – A cikk első négy példamondata közül tehát az első és az utolsó mondatba kell vesszőt tennünk a *mint* elé.

Szakirodalom

A magyar helyesírás szabályai. Akadémiai kiadó, Budapest, 2015.

Deme László 1966. Az írásjelek. In: A magyar helyesírás rendszere. NyttudÉrt. 54. sz. 48–54.

Fónagy Iván 1977. Írásjel. 117. In: Király István (szerk.): Világirodalmi lexikon V. Akadémiai Kiadó, Budapest. 112–23.

Rác Endre 1968. Mondattan 334. In: Rác Endre (szerk.): A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest. 205–458.

Szűcs József 1962. A vessző alkalmazása *mint* előtt. Nyr. LXXXVI. 33–41.

Keszler Borbála
professor emeritus, ELTE

Nyelvjárás vagy retró?

Az utóbbi időben, különösen egy-két éve lépten-nyomon találkozunk egy nagyon divatosná vált szóval, a *retró*val, amelynek eredeti jelentése a múltba való visszatekintés, egy múltbeli időszakhoz való visszatérés. Szinte minden lehet retró: használati tárgyak, berendezés, ruházat, de a zene, irodalom, gondolkodásmód is; lényegében bárhol felbukkanhat ez a fogalom, minősítés. Mégis: ha pontosítani akarjuk, mit tekinthetünk retrónak, már távolról sem bizonyul egyértelműnek a tartalma. A kérdéssel foglalkozó szakemberek, kutatók többé-kevésbé egyöntetűen a hatvanas évektől hozzávetőleg az ezredfordulóig tartó időszakot tekintik retrónak, de vannak, akik a kezdetét az ötvenes évekre, a végét pedig a kilencvenes évekre teszik. Az „átlagemberek” számára azonban korántsem csak a 20. század második fele tartozhat a retró kategóriájába. Különösen a fiatalok hajlamosak már szinte a néhány évvel korábbi időszakot is retrónak tekinteni, illetve mindazt, ami az ő születésük előtt történt; az idős korosztályok tagjai viszont saját megélt évtizedeik jelentős részét még nem tartják igazán „múltnak”. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy komoly nézetkülönbség tapasztalható a különböző generációk között abban, hogy mi tartozik az „egykor volt, régi, meghaladott, ma már nem ismert” kategóriába.

Természetes, hogy a nyelvhasználatra vonatkoztatva is egyre gyakrabban találkozhatunk, találkozunk a retró minősítéssel, a retrónak mondott tárgyak, fogalmak, események stb. elnevezései, bizonyos korábban használt kifejezések, nyelvi elemek kapják – a gyakran könnyedén odavetett – retró minősítést. De mit tekinthetünk a nyelvben retró jelenségnek? Megállapítható-e egy-egy szóról, kifejezésről, hogy ebbe a kategóriába sorolható-e, illetőleg elhatárolható-e a különböző kategóriák?

Hiszen a *kihalt, kihalóban lévő, elavult, régies, nyelvjárási, retró* elnevezésekkel folyamatosan találkozunk, és korántsem egységes a mögöttük lévő tartalom.

A 20. század közepe óta például már szinte közhelynek tűnik a kijelentés: a nyelvjárások eltűnőben vannak, jellemző sajátosságai nagy része kihalóban van.

A második világháborút megelőző, majd az azt követő időszakban még természetes volt mindenki számára, hogy a vidéki, falusi lakosság jelentős részének nyelvhasználatában – természetesen nem mindenütt azonos mértékben – dominánsan jelen voltak az adott vidék dialektális jellemzői, de a 20. század közepétől a történelmi-társadalmi változások hatása fokozatosan, egyre inkább érezhetővé vált a mindennapi élet valamennyi területén, így természetesen – fontos jellemzőként – a kommunikációban is.

Az ezredfordulóhoz közeledve, az életkörülmények, a mindennapok értékrendjének fokozatos megváltozása, a hagyományos földművelés érzékelhető háttérbe szorulásával a városi/városias életmód – vagy legalábbis annak igénye – egyre inkább elterjedt, a higiéniás körülmények, a

gépesítettség, az étkezési kultúra, a mezőgazdasági munka, az állattartás funkciója, módja mind átalakultak, a korábban általános jellemzők visszaszorultak, sőt többé-kevésbé el is tűntek.

Ennek a változásnak a nyomait napjainkban többek között egy a nyelvhasználatban mutatkozó sajátosságban is felismerhetjük: már nemcsak az „átlagember”, hanem a kutatók számára sem mindig tűnik egyértelműnek, hogy mit is tekinthetünk nyelvjárásiasságnak, mik azok az – elsősorban a szókincsben fellelhető – elemek, amelyeket egy-egy régióhoz köthető tájnyelvi elemként határozhatunk meg. A világhálón fiatalok számára szóló feladatokban, illetőleg „lazább” kvizekben gyakran tűntek fel az utóbbi időben ilyen mondatok: Ismered-e a következő nyelvjárási szavakat?; Mit jelentenek az alábbi székely (sic!) nyelvjárási szavak?; Sorolj fel hasonló nyelvjárási szavakat, kifejezéseket! A meghatározandó, illetve a „gyűjtött”, példaként felsorolt valódi tájszavak mellett gyakran olvasható a *lavor, sezlongy* (sic!), *firhang, vájling, kredenc, sparhelt/spór* stb. Megjegyzésként a „megfejtők” részéről gyakran olvasható: *vidéken(?)* használják; *nagymamámnál* hallottam; *nyelvjárási kifejezés; ma már nem ismert, legfeljebb nyelvjárásban hallható*. Több alkalommal szerepel a *régi magyar szavak* megjelölés is, s kiegészítésként jelenik meg a *nyelvjárási, tájnyelvi* meghatározás. Az ilyen és hasonló minősítések mutatják meg, hogy ezeknek a jelentős részben német vagy francia eredetű szavaknak a magyar szókészletben elfoglalt helyét illetően a köztudatban nagy a bizonytalanság.

A 20. század nagy részében a standard elemeiként időssek és fiatalok, városi és falusi lakosok egyaránt ismerték, és természetesen használták ezeket a szavakat – esetleg hangtani szempontból némileg eltérő alakváltozatokban. Jelentős részük még a századforduló idején, a 19. század végén, a 20. század elején legnagyobb részt a városi polgárság által használt nyelvváltozathoz tartoztak. Tudvalévő, hogy a nagyvárosok, elsősorban Pest és Pozsony polgárainak jelentős hányada német származású volt, illetve németül jól beszélt. A nagyvárosi polgárság mindennapi nyelvhasználatában hemzsegték a nagyobb részben német, kisebb részben francia eredetű, elsősorban a polgári életformához köthető nemzetközi vándorszavak, műveltségyszavak. Ezek az először csak a polgárság körében használt nyelvi elemek azonban lassan továbbkerültek a szélesebb néprétegekhez, a városi kispolgársághoz, a kétkezi munkásokhoz, a katonai idejüket szülőhelyüktől távol töltő fiatal emberekhez, majd a városban a polgárcsaládoknál alkalmazott falusi lányokhoz, fiúkhoz, akik e használati tárgyak, fogalmak többségével, elnevezésével a városban találkoztak. Természetesen nem csak „felülről” kerültek be ezek a standard szókészletbe, elterjedésükhöz hozzájárulhatott például a magyar nyelvű városi lakosok találkozása a piacokon áruló sváb asszonyokkal, a jellemzően túlnyo-

mórészt német eredetű szakmai szókinccsel rendelkező mesteremberekkel. Ezeket a standardba bekerült szavakat, kifejezéseket azonban külön kell választanunk a közvetlen német–magyar kapcsolat révén, egy-egy nyelvújrásban tapasztalható szókölcsönzéstől. Jelentős számban fordulnak elő ilyenek például a nyugat-dunántúli nyelvújrásokban. A *himper* 'málna' elnevezése „klasszikus” valódi tájszónak minősíthető, másutt nem ismeretes-használatos, csakúgy, mint a *hángedli* 'előke', *prezbors* 'disznósajt', *kramanc* 'limlom'. Lehetséges, sőt valószínű, hogy több helyen pl. a *speiz*, *sporhelt* vagy a *sámedli* is közvetlen átvétel a szomszédos német nyelvből/nyelvújrásból, de ez már nem egyértelmű, hiszen a *spejz/spájz*, *sparhelt*, *sáml* az egész magyar nyelvterületen és a populárisabb standard nyelvváltozatban is ismert különböző alakváltozatokban.

Pontosabban fogalmazva: ismert volt. A mai közép- és ifjabb generáció tagjai már nem nagyon találkoznak ezekkel a szavakkal. Már nincsenek a konyhákban fatüzelésű *sparheltek*, vannak helyettük gáz- vagy villanytűzhelyek, indukciós főzőlapok; mosogatógép vagy folyóvízes mosogató szolgál az edények elmosására a *vájling* helyett; a *spájz* helyett kamrák vagy kamraszekrények állnak rendelkezésre az élelmiszerek tárolásához; már nem divatos konyhabútor a *kredenc*, heverőink vannak, nem *sezlonjaink*, nem nagyon látunk már *hokedlit*, *sámlit* sem... és így folytathatnánk a sort, tapasztalva, hogy a berendezési-használati tárgyaink – és velük együtt az elnevezésük is – lassan kikoptak a nyelvhasználatból. A modernebb életforma már nemcsak a városi, hanem a vidéki lakosság számára is természetes: csatornázás, vízvezeték, villanyáram szinte mindenütt van. A régi tárgyak, fogalmak visszaszorulnak az idősebb és kevésbé polgáriasult emberek világába, elsősorban oda, ahol a hagyományos, kevésbé modernizált életkörülmények dominálnak még, gyakran megmosolyogtató retróként minősített jelenségekkel válnak. A modernizáció térnyerésével az egykor a többségre jellemző életmód, annak tárgyi és nyelvhasználati töredékei, emlékei ma már csak a hagyományos paraszti vagy inkább vidékies környezetben, idős emberek között élnek, akik még bizonyos fokig őrzik a nyelvújrást is, az ő távozásukkal azonban egyre szűkül az ismert „régi szavak” köre.



Vájling



Sparhelt



Sámedli

Az egyetemi hallgatóink számára szervezett nyelvújrásgyűjtő útjainkon gyakran szembesültünk azzal, hogy a Magyar Nyelvújrások Atlaszában szereplő adatokkal már azért sem találkozhatunk, mert maga az a tárgy, fogalom, amelynek megnevezésére egy-egy szó, kifejezés szolgált, volt ismeretlen a településen élők számára. Zelliger Erzsébet például – a nyelvátasz adatait felhasználva – még a kilencvenes években készített egy a palóc népi építészet-re vonatkozó kérdőívet, de a gyűjtés sikertelen volt, mert a felkeresett településen már egyetlen olyan ház sem állt, amit még a hagyományos módon építettek. Rendszeresen előfordult, hogy a régi, korábban mindenütt használatos eszközöket képek alapján nem tudták már a középgenerációhoz tartozó adatközlők megnevezni, legfeljebb körülírni.

Ez a folyamat a retrónak tekintett korokban erősödött fel. Az eredeti nyelvújrás egyre inkább háttérbe szorult, az adott közösség szókészletéhez hozzákeveredett a városi polgári nyelvhasználatból származó szavak, kifejezések sora. Nem véletlen, érthető tehát, hogy azok a fiatalabb korosztályba tartozók, akik többnyire csak idős, vidéki emberektől hallják azokat, nem ismerve az előzményeket, örömmel vélik felfedezni bennük a nyelvújrás elemeit, holott az „eredeti” – archaikusabbnak minősített – nyelvújrási jellemzők már esetleg két-három generációval korábban kikoptak a helyi nyelvhasználatból. Az ifjabb korosztályok tagjai már ezt a nyelvváltozatot tartják, nevezik nyelvújrásnak.

A manapság egyre fontosabbnak tekintett és szívesen végzett helytörténeti kutató és gyűjtő munka során ezt a folyamatot is szükséges lenne nyomon követni, és tudatosítani, hogy a nyelv folyamatos változását saját nyelvhasználatunkban nap mint nap meg tapasztaljuk, s hogy a helyi hagyományos nyelvújrás nemcsak muzeális, egyébként csak „távolról” megcsodálható, a régmúlt kódébe vésző, hanem megismerhető, megőrizhető, az adott közösség életéhez szervesen hozzátartozó érték.

B. Fodor Katalin
nyelvész, ELTE

Szép magyar vers

Nyerges Gábor Ádám: Ezen a képen

Ráérős, esős délutánokon le-
emeljük a felső polcra vagy
a szekrény tetejéről a valaha
édességgel csalogató, rég kiürült
papírdobozt, amelybe ócska
kis emlékeinket süllyesztettük.
Fényképek, levelek és apró aján-
dék tárgyak között matatunk.
Eszünkbe jut egy kirándulás íze,
egy szoba illata, egy este hangu-
lata. Akarva, nem akarva felto-
lulnak élményeink. Emlékezünk.
Máskor rokonunk, barátunk né-
hány szóval felidézi nekünk az
elfelejtett időt. Emlékeztet.

Ki beszél és kihez, ebben a
versben? Legalább kétféle vá-
laszt adhatunk. A múlttal küsz-
ködő beszélő intézheti a sza-
vait önmagához („önmegszólí-
tó vers”), másrészt bizalmas társ
szólhat ekként a hozzá közel ál-
lóhoz, akinek az életét ismeri.
Ami bizonyos, a hang mindkét
esetben részvételen, alapvető-
en közönyös, nem fűtik indu-
latok. A különbség csupán any-
nyi, hogy önmegszólítás esetén
úgy tűnhet, a beszélő túl van az érzelmi
megrázkódtatáson. Nem panaszkodik,
nem siránkozik, egyszerűen közöl. Tár-
gyilagosan, mintegy szenvtelenül, csak a
tényekre mutatva. Ezen a képen: együtt,
ezen a képen: átölel, ezen a képen: mo-
solyog. De valóban erről van szó? Nem
tekinthetünk el attól, hogy a tényszerű-
ség mellett rendre megjelenik egy-egy
zavaró megjegyzés, amelyet az emléke-
iről gondolkodó tesz hozzá a hajdani
eseményt megörökítő fotó látványához,
utólagos tudása birtokában mintegy ér-
telmezve az akkori helyzetet: „már sze-
retné, hogy hagyd ott”, „mint egy leejtett zseblámpát tör el”,
„mielőtt végleg magadra hagy”. A szerelmi költészet egyik
válfajaként úgynevezett párkapcsolati verset olvasunk, a jó-
vátehetetlen szakítás-elhagyás utáni állapotból visszanézve,
a fénykép objektivitását kiegészítve a végkimenetel ismere-
téből származó félelmekkel, kétségekkel. Már akkor is azt
akarta, már akkor is játszott, „alakított”, még szeretett, mi-
előtt elhagyott.

Nyerges Gábor Ádám

EZEN A KÉPEN

*Ezen a képen együtt vagytok.
És még ebben a pár kedves történetben.
Persze lehet, hogy a legtöbb véletlen,
s közben már szeretné, hogy hagyd ott.*

*Ezen a képen épp átölel.
Ebben az emléken ígér valamit,
vagy talán valakit alakít.
Aztán mint egy leejtett zseblámpát tör el.*

*Többé nincs szükség szavakra vagy
érvekre. Semmi bizonyíték. Sorolod.
Szeret, mielőtt végleg magadra hagy.
Ezen a képen még mosolyog.*

(Kötetben:

Nincs itt semmi látnivaló, Bp., Prae, 2022.)



Nem a romantikusan megélt
időszakról és annak befejezé-
séről szól a vers, hanem a fény-
képet nézegető gondolatairól.
A mondatok felépítése a szóvá-
lasztástól a hangnem kialakítá-
sáig, amellyel az emlékek értel-
mezése etikai kérdéseket felvető
szöveggé válik, vagyis a *hogyan*
vizsgálata fedi fel, mi a viszonya
a szemlélőnek a múlt felidézé-
séhez. A három szakaszra oszló
tizenkét sort nyugodt, már-már
közömbös hangvétel uralja. A
kiegyensúlyozott versbeszédet
jelzi, hogy a sorok felében egy
versmondat egy sorban elfér, a
sorvég egyben a mondat vége
is. Ahol a versmondat átcsúszik
a következő sorba, a sorvég egy-
beesik az értelemeszerű határral,
a lélegzetvételnél szünettel. Egy-
szeri élesebb áthajlás figyelhető
meg, a harmadik szakaszban:
„szavakra vagy / érvekre”. A vers
szókészletét alapvetően közna-
pi szavak alkotják, a hűvös me-
rengés nem ereszkedik a szleng

mélységeibe, s nem szárnyal a pátosz
fennkölt magasába sem. Az életszerű,
társalgási nyelvre hangszerelt megszól-
lásban egyetlen kizökkentő kifejezés
bukkan fel: az igazságszolgáltatás körébe
tartozó, a nyomozásban, peres eljárásban
használatos, és így a hivatali stílusba so-
rolható „bizonyíték”. De ez is tagadó for-
mában, a hiánnyal kapcsolatban, hiszen
a rászédett szerelmes épp azt rögzíti,
hogy „Semmi bizonyíték”.

A költemény ritmusa az ütemhangsú-
lyos verselés szabályai szerint épül fel.

Az első és az utolsó strófában kilenc, ti-
zenkét, tizenegy és kilenc szótagos sorok váltják egymást,
5 II 4-es, 5 II 7-es, 5 II 6-os és 6 II 3-as metszettel. A rit-
mika szempontjából a középső szakasz igen rendhagyó,
valósággal felforgató jellegű. Nem csoda, hiszen itt vannak
a legkegyetlenebb ráébredések, gyanúsítások. Nem a hang
zaklatott, hanem a szívverés a 9, 11, 9, 12 szótagszámú so-
rokban. Hiszen itt az egykori kedves „átölel”, „ígér”, „ala-
kít” és „tör el”. A zseblámpa leejtése és eltörése, ha csupán

a hasonlat alakzatában is, gondatlanságra és alkalmatlanságra utal, hiszen a fényforrást szünteti meg, mintegy a világító értelmet teszi tönkre. A baj súlyosságát fokozza az előző sor incselkedő, szójátékba rejtett tökéletes belső ríme, a „valakit alakít”, amelynek játszi könnyedségű, szándékos mesterkéltisége alapos okkal utalhat a színlelés lehetőségére. Az ölelés és az ígéret magasából zuhan a földre (profán „pofára esésként”) ebben az emlékből a megsemmisülő zseblámpa. A versbeszéd fásultsága ebből a mélypontból ered. Nem csoda, ha semmi sem következtes mindvégig, a kezdeti szabályosság csak mértékkel, korlátozottan érvényesül a versben. A látszólagos nyugalom és a rejtett feszültség ellentéte, a trauma továbbélésének tanúsága a rímelésben is fellelhető. Kell-e hangsúlyoznunk az ölelkező rím szerepét, kétértelműségét? Csakhogy a megkezdett rímforma átváltozik az utolsó szakaszban. Az ölelkező rím keresztrímre vált. Egyáltalán az utolsó szakasz több szempontból is eltér az előzőektől. Változik a meg-

szokott szakaszkezdés, változik a rímelés, itt van a páratlan áthajlás, a „szavakra vagy / érvekre.” Ha eddig a középső négy sort mondtuk különlegesnek, be kell látnunk, hogy az utolsó négy sor is tartogat meglepetéseket. Itt a három helyett öt versmondat zsúfolódik a négy sorban, igaz, van ezek között egy és kétszavas mondat is. A második versszakban a sorok szótagszáma borul fel, az utolsó versszakban a rímképlet változik. Az első két szakasz ölelkező rímét az utolsó versszak keresztríme váltja fel, jelezve a teljes kiábrándulás stádiumát. Az addigi szakaszkezdő „Ezen a képen” refrénszerű ismétlődése a vers utolsó sora lesz, a legsúlyosabb és legszörnyűbb kifejezése a fájdalomnak: „Ezen a képen mosolyog”. Mi minden van, mi minden lehet a mosoly mögött, annak beláthatatlan mélységeit meg sem próbáljuk érzékeltetni.

Fráter Zoltán
irodalomtörténész

Anyanyelvünk térfelén

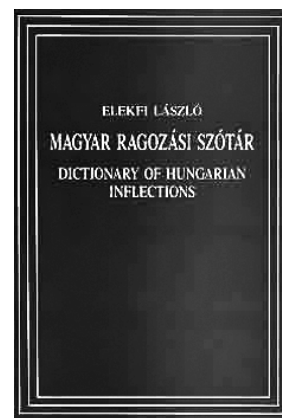
A katari labdarúgó-világ bajnokság Spanyolország–Marokkó mérkőzésén a sportesemény kitűnő közvetítője a nagy spanyol fölnyit egy ízben a következőképpen érzékeltette: „Minden játékos a marokkói *térfelén* – *térfelén*”. Az utolsó két szó között egy kis szünetet is tartott. Ezt úgy is lehetett értelmezni, hogy ő maga is töprengett egy pillanatra, vajon nem helyesebb-e az utána következő forma, de magyarázatképpen is, ilyenféle sugallattal: „ezt a szóalakot most két formában is kimondtam, hogy érzékeltessem, mindkettő él”.

Mielőtt válaszolnék arra a kérdésre, hogy a kettő közül valójában melyik a helyes, vagy esetleg mindkettő az, el kell mondanom, hogy a beszéd folyamán minden ígéhez és névszóhoz számos toldalék, szóképző vagy mondattani viszonyító elem kapcsolódhat. Ha ezeknek a toldalékokat szóalakoknak a teljes listáját közzé akarnánk tenni, akkor az még abban az esetben is több milliónyi adatot jelentene, ha csak a valamilyen szempontból vitás, ingadozó szóalakokat tüntetnénk fel ebben a képzeletbeli szóalakszótárban. Kísérletek persze már voltak, vannak, és minden bizonnyal lesznek is arra, hogy minél több részszabályt vagy legalábbis szabályszerűséget rögzítsünk szóalakjaink dzsungelében, de nem annyira a tiltás kedvéért, hanem a jó vagy akár a legjobb formák megtalálása végett. Ez ugyanis korántsem azt jelenti, hogy csak a legjobbnak ítélt forma a helyes, a használható, de mégis ad egy értékrendet, amely jó eligazítást nyújt, különösen azok számára, akiknek az is hivatásukhoz tartozik, hogy e tulajdonképpen szótároztatlan paradigmikus alakok tekintetében is jártasak, tájékozottak legyenek. Tehát a magyartanárok, a szín- és előadóművé-

szek, a rádió- és tévézemélyiségek, köztük történetesen a sportközvetítők számára is.

Hogy már eddig is voltak ilyen törekvések, arra a legjobb példa A magyar nyelv értelmező szótára című, a múlt század közepén megjelent hétkötetes munka. Annak szócikkfejeiben rendszerint találunk valamilyen eligazítást a címszó toldalékos alakjaira vonatkozóan is. Mivel egy főnév, a *térfél* készített szólásra, a főnevek közül mutatok be példaként egy-kettőt a kötetből. A *bokor* szócikk címszavában a főnév szófaj *fn* rövidítése mellett ezt a két szóalakot találjuk: *bokrot*, *bokra*. A szótár ezzel a két szóval jelezte, hogy a szó a hangzóhiányos töv változatú főnevek közé tartozik. A *bokron* formát, amely szintén hangzóhiányos, alighanem azért nem említette, mert a szótárnak az *árkon-bokron* szóképzés önálló címszava. E címszó mellett ott is áll egy eligazító megjegyzés, mégpedig ez: (csak az *át*, *keresztül* és *túl* névutókkal használatos). A másik példa a szótárból legyen a *norvég*. A címszó mellett ott két szófajmegjelölés is áll: *fn* és *mn*, mivel a *norvég* főnév is, melléknév is lehet. A főnévre ez vonatkozik: *-ot*, *-ja* vagy *-et*, *-je* [é, e]. Az *e*-ről még azt is jelzi a szótár, hogy az zárt is, nyílt is lehet. Ez persze csak azt az olvasót érdekelheti, aki a kétfajta *-e*-t megkülönböztető vidéken nőtt fel.

Egy jól használható kiadványunk azonban már született, mégpedig a Magyar Tudományos Akadémia



Nyelvtudományi Intézetében: a 600 oldalas Magyar ragozási szótár, amelyet több mint húsz közreműködő segítségével Elekfi László készített el, s az intézet jelentetett meg 1994-ben. Ennek a munkának egy célszerűen átdolgozott változata belekerült A magyar nyelv nagyszótára című könyvsorozat 2006-ban napvilágot látott első kötetébe, amely a tekintélyes méretű munkához készült segédleteket tartalmazza bő 1000 oldalon. Elekfinek és az átdolgozásban őt segítő Laczkó Krisztinának ez a munkája Ragozási táblázatok címmel megtalálható a kötet végén, 300 oldal terjedelemben. Aki figyelmes olvasással rájön a ragozási táblázatok használatának mikéntjére, sok hasznos adalékot találhat ebben a részben. A Nagyszótárnak eddig nyolc kötete jelent meg, a várható teljes műnek mintegy negyede.

Érdekességgéppen felsorolok még néhány olyan szóalakot, amelyben ingadozás figyelhető meg, akár jelentésbeli elkülönüléssel. A magánhangzóra végződő névszók között számos olyan is van, amelyhez a -k többesjel mindig kötőhangzó nélkül kapcsolódik: *góbék, kanárik, vályúk, zsebfésűk*. A mellénevekhez ellenben hol így, hol úgy: a kötőhangzó hiánya vagy megléte többnyire a szófajt, a szónak főnévi vagy melléknévi voltát van hivatva jelölni. Egy mondaton belül, egymás közelében különösen szembeeső a különbség: A *hóditók* korántsem mind *hóditóak* egyszersmind. Ezek a *hűsítők* valóban *hűsítőek*. A -v-s tövű változatú névszók között is akad egy-kettő, amelyik a többes számú alak -k-já előtt határozott jelentésselkülönülést mutat. A *daru* többes száma 'darumadár' értelemben

darvak, 'emelődaru' jelentésben *daruk*. A szó -l igeképzős alakja *szól* vagy *szaval*, attól függően, hogy milyen értelemben használjuk, -zat képzőbokkal ellátva pedig *szavazat* és *szózat*, szintén a jelentéséhez igazodva. A mássalhangzós végű főneveknek harmadik személyű birtokos személyjeles alakjában a (j) elem használata számos esetben tetszőleges, de korántsem mindig! Valakinek a szeme *fehére* vagy a szeme *fehérje* egyaránt szép lehet, de a *tojásfehérje* mindig -j-s, a virágnak pedig inkább *szála* van, mint *szálja*, de a virágárust mégis így kérdezzük: Hogy a rózsának *szálja*?

A felsorolást még jó sokáig folytathatnám, de most már csak arról szólok, aminek kedvéért ezt a cikket írom. A többelseji *á - a, é - e* váltakozást tartalmazó névszónak több alakjában is találunk ingadozást, leginkább a -t tárgyragos, a -k többesjellel ellátott meg az -n határozóragos alakokban. Legjellegzetesebb példája ennek az *éjfél* szó, amelynek alakingadozását több szótár is jelzi, természetesen az Elekfi-féle Magyar ragozási szótár is. Az *éjfél* - *éjfelet* ingadozásra, pontosabban inkább kilengésre idézek is a Nagyszótárból egy két verssornyi mondatot Madáchtól: „A völgyfenékről farkashad vonít, S távol kakasszó *éjfelet* jelel”. Ez az *éjfelet* a megszokottabb forma helyett (*Éjfél* ütött az óra) pontosan olyan, mint sportriporterünk *térfelet* szava. Mindkettő kifogástalan, az előhangzós változat (-*felet*, -*felen*) egy kicsit még patinásabb, veretesebb is társánál. Legalábbis én, aki igyekszem még a kisebb nyelvi kérdéseket is anyanyelvünk térfeléről megvizsgálni, így látom.

Grétsy László

professor emeritus, ELTE

Meddig fokozhatjuk?

Tisztelt szerkesztőség! A televízió Édes anyanyelvünk műsorában nemrég hallottam arról, hogy a *másabb* kifejezés helyes. Én ezt nem tudom elfogadni. Ha az iskolában a gyerekek azt mondták: *másabb cipőt kaptam, vagy az enyém másabb, mint a tied*, én mindig kijavítottam őket: *más cipőt, az enyém más*. Szeretném megkérdezni, hogy rosszul tettem-e? Nem tudom megmagyarázni, de szeretném megtudni, miért érzik az ember helytelennek a *másabb* kifejezést, és miért fogadják el a nyelvészek? Lehet, hogy ez is egy nyelvjárási jelenség, amelyet türelemmel el kell fogadnunk?

Tisztelettel: Hartyányiné Kocsis Margit, ny. pedagógus



Mindenekelőtt szeretném megnyugtató pedagógus kollégáinkat, hogy nem cselekedett helytelenül, amikor az idézett mondatokat kijavította a tanulók nyelvhasználatában. Az a tény, hogy a *más* szó nem fokozható – mert mondjuk ki: **nem fokozható!** – közvetlenül jelentéstani érvekkel

(vagyis észérvekkel), éppen ezért közvetetten grammatikai érvekkel is magyarázható, hiszen a szavak jelentése, jelentésváltozása és nyelvtani használata nem függetleníthetők egymástól.

A más alapvető jelentését kiválóan fogalmazzák meg értelmező szótáraink: az **azonosság hiányát** kifejező szó. Ez az alapjelentés a szó minden további, származék- vagy másodjelentésében ('minőségileg különböző', 'sorban következő') kitapintható.

Szófaji szempontból névmás. Ha átgondoljuk a jelentését, félig a mutató névmás jelentésével, félig a határozatlan névmás jelentésével írhatjuk le: 'nem olyan' + '(hanem) valami/valamilyen', pl. *másokra gondoltam* = 'nem azokra, hanem meg nem nevezettek'; *más színt használj* = 'ne olyan színt, hanem egyebet'; *máskor gyere* = 'ne akkor, hanem egy tetszőleges választottban'. Éppen ezért csakis a határozatlan névmások között tarthatjuk számon, hiszen ugyanazt jelent, mint a határozatlan névmás (= 'egy a sok lehetőség közül, de nem tudjuk, melyik'). Ha nem tudjuk, ki kopácsol

a szomszédunkban, azt mondjuk: *valaki kopácsol*. Ha pedig úgy fogalmazunk: *más kopácsol*, ebben benne van az is, hogy 1. nem tudjuk, ki az; 2. biztosan nem az, akiről beszélünk, vagy akire gondoltunk.

A *más* tehát határozatlan névmás. Önmagában ez a tény is kizárja a fokozhatóságot. A névmások legtöbbször „üres” jelentésűek, csak helyettesítik a tartalmas névszókat. Üres jelentést pedig nem lehet fokozni. Nézzük csak végig a melléknévi névmásokat! *Csak találó valamilyen sűrűlszert!*; *Némely ember érzékeny a festék szagára; Lesz itt még más világ; Hozzál egyéb ennivalót is* (határozatlan névmások). – *Nem szedhetsz össze semmilyen/mindenféle/akármilyen/bármilyen tárgyat* (általános névmások). – *Milyen almát adjak neked?* (kérdő névmás). – Egyik sem fokozható! Az ok: a névmási jelentés üressége, tartalmatlansága. Magyarán: miért fokoznánk, hogyan is tudnánk fokozni azt, amiről nem tudjuk, hogy milyen?

Nos, éppen ezért egyetlen nyelvi kivétel a mutató névmás, amely megjelenhet fokozott alakban, de csak akkor, ha pontos, jól érthető fogalomszóval kimondtuk, világossá tettük azt a tulajdonságot, amit a mutató névmás – akár fokozott formában – ismétel. Érdekesképpen írom, hogy épp e cikk írás idejében jelent meg az interneten egy élcés fejtegetés arról, hogy a hetedikeseknek szánt egyik tankönyv borítóképe igencsak pikánsra sikerült. A cikkíró a következő mondatrészlettel zárja gondolatörát: „...mire valaki hetedikes lesz, már bőven látott ennél *ilyenebbet* is”. – Vagyis ennél pikánsabbat. – Nem szép, nem is irodalmi, de érthető és helyes fogalmazás.

Eddig a fokozhatatlanság szófaji-jelentéstani oldalával foglalkoztam, és azt fejtegettem, hogy az üres jelentésben képtelenség megtalálni azt, ami fokozható. Most azonban bemutatok egy másik szempontot, azaz egy másik érvet a fokozhatatlanság mellett, mely látszólag ellentmond az előbbinek. (Hamar rá fogunk jönni arra, hogy csak látszólag.)

A nyelvemelő szakirodalom egy része azzal érvel a *más* szó középfokának elfogadása mellett, hogy ez mégiscsak melléknévi használatú szó, és a melléeknek fokozhatók. A kedves olvasónk által említett tévéműsorban is ez az érv hangzott el – hibásan. A tény tudniillik az, hogy **nem minden melléknév fokozható**. A fokozható melléeknek relatív tulajdonságokat fejeznek ki, pl. *vékony* és *vékonyabb*; *egyszerű* és *egyszerűbb*; *tudatos* és *tudatosabb*; *elvont* és *elvontabb* stb. A legtöbb melléknévünk ilyen; ezért beszélünk átfogóan a melléeknek fokozásáról. A nem relatív (vagyis nem viszonylagos), hanem abszolút jelentésű melléeknek azonban fokozhatatlannak bizonyulnak. Pl. *özvegy* (ember), *feltétlen* (igazság), *fületlen* (kancsó), *háromlábú* (asztal), *negyedik* (sor), *erdei* (madár), *virágos* (láda) stb. Ezek a melléeknek olyan tulajdonságokat fejeznek ki, melyek nem viszonyíthatók. (Többségük jelentése jellegzetesen a lét–nem lét tartományba illeszthető: ’van’ – ’nincs’. A két véglet.) Ugyanez a jelentés mérvadó a *más* névmás használatában = ’nem olyan’, vagyis a vélt tulajdonság nem létezik. Ebben a jelentéskörben nincs lehetőség viszonylagosságra,

átmenetre, fokozhatóságra. A *más* szó jelentése persze továbbra is üres, csak hogy tartalmaz egy tagadást.

Miért fordul elő a *másabb* mégis a nyelvhasználatban?

Először is – ahogy kedves olvasónk megjegyzi – elsősorban a gyerekek használják, és elsősorban a beszédtanulás idején. A *szébb*, *jobb* mintájára, analógiájára megalkotják a *másabb* szóalakot. Ezt valóban érdemes a szülőnek is, a pedagógusnak is javítani. Másodsorban megjelenik a publicisztikában, még a szépirodalomban is. Kétszáz éve is megjelent, kétszáz éve is vitáztak róla nyelvészeink. Használatát a szerző írói-stilisztikai szándéka indokolja/indokolta, de valljuk be: nem tette helyessé és elfogadhatóvá.

Fejtegetésemből természetesen nem hagyhatom ki Grétsy László érvelését, pontosabban érveléseit sem, hiszen nyelvemelő szakirodalmunkban ő foglalkozott talán legtöbb alkalommal a *más* szó fokozhatóságának kérdésével. Ráadásul új érveléssel állt elő, mely alapján szinte elfogadhatónak tűnhet a *más* fokozása.



Ez egy sál.



Ez a sál más.



Ez a sál még inkább más.

Azonnal kijelenthetjük, hogy a *másabb* szóalakot Grétsy László egyáltalán nem támogatja. Kijelenti, hogy nyelvérzékünk ösztönösen tiltakozik ellene, és a szó fokozása is fölösleges, hiszen az alapjelentés eleve a valamitől való eltérést fejezi ki. Egyetlen esetet említ kivételként, amikor a *másabb* használata elfogadható, de hozzáteszi: ennek ellenére kerülendő vagy elkerülhető. A következőképpen fogalmaz: „...párhuzamba, illetőleg szembeállításakor olykor szükségünk lehet a *másabb* formára is, mivel hogy egyébként döccenne egyet a mondat. Íme, két példa! 1. *Minél másabbak a külföldi városok, mint a hazaiak, annál inkább szeretnénk azokat is megismerni*. 2. *Mennyivel másabb itt a levegő, mint otthon!* Ezekben a mondatokban a *másabbak*, illetőleg a *másabb* formát nem cserélhetjük fel egyszerűen az alapfokú *másak*, *más* alakra, mert ezek az összehasonlítást, szembeállítást kifejező mondatok már eleve középfokú alakot kívánnak. Tehát ilyen esetben nincs okunk és jogunk hibáztatni a *másabb* formát sem.” Egy későbbi cikkben új példát találunk: „*Mennyire másabb ez a (kátyúzási) eljárás az eddiginél?*”

Ha eddig elsősorban jelentéstani érvekkel éltem, most jöjjön egy grammatikai. Grétsy László olyan szerkezeteket sorol fel, amelyek a magyar nyelv szabályai szerint fokozott alakokat kívánnak. *Minél X-ebb egy fotel, annál inkább szeretnék beleülni; Mennyivel Y-abb ez az ember, mint a másik; illetőleg Mennyivel Z-bb ez a művelet a másikonál?* A megjelölt helyekre kizárólag fokozott melléknévet, határozószót, névmást stb. írhatunk, vagyis csupán a fokozható szavak

közül érdemes választanunk. Akár a *más* szót, akár a már említett nem fokozható melléknév valamelyikét választjuk (*fületlen, negyedik, erdei*), azt fokoznunk kell, mert a nyelvérzékünk azt kívánja. A kapott mondat grammatikailag „szabályos” lesz ugyan, de jelentése szerint elfogadhatatlan. (Vö. **Mennyivel fületlenebb ez a pohár*; vagy: **az én sorom sokkal negyedikebb a másiknál*; és még: *kockás füzet* – **minél kockásabb egy füzet, annál több számot tudok beírni*; *utolsó próbálkozás* – **most mondd meg, mennyivel utolsóbb ez a próbálkozás a másiknál?*)

Előfordulhat az is, hogy a fokozás esetén a szónak egy másik jelentése éled fel. Az *árva* szó ’anyátlan-apátlan’ jelentésben nem fokozható. ’Magányos’ jelentésben azonban igen, s ha a fenti mondattípusokban fokozott alakban használjuk, kizárólag a ’magányos’ jelentést érzékeljük: *Mennyivel árvaabb egy városi ember, mint egy falusi!*

Erre a szabályra utal Grétsy László is. Kifejezi, hogy amennyiben hasonló mondatokban (nem meggondoltan) a *más* szót választottuk, kénytelenek vagyunk azt fokozni. De a rossz döntést természetesen helyre lehet igazítani: az alapfokot kívánó mondat szerkezetbe alapfokú, a középfokot kívánó szerkezetbe helyes középfokú melléknévet is lehet illeszteni. Erről így fogalmaz: „Arra azonban, hogy ilyenkor egy kicsit átalakítsuk a mondatunkat, természetesen jogunk van. Például így: *Minél inkább különböznek a külföldi városok a hazaiaktól...*; vagy: *Mennyire más itt a levegő...*”

Az alapfokú melléknév fokozása történhet határozószóval vagy határozószói névmással. Pl. *hideg*, fokhatározóval:

nagyon hideg, mennyire hideg? Észre kell vennünk, hogy a középfokú melléknév (*hidegebb*) fokhatározója nem ugyanaz: *sokkal hidegebb, mennyivel hidegebb?* Az alapfokú melléknév hasonlításban a *mint* kötőszós hasonlítóval állítható szembe: *hideg, mint a jég*. A középfokú melléknév hasonlítása azonban a *mint* viszonyzóval vagy a *-nál/-nél* határozóval is létrehozható: *hidegebb, mint a jég*; vagy: *hidegebb a jégnél*. A legfontosabb, hogy jó szót találjunk a neki megfelelő nyelvtani szerkezetbe.

Az olvasónk utolsó kérdéseire válaszolva: a jelenség, vagyis a fokjeles *más* használata nem tájnyelvi, nem területi jelenség. Gyakrabban fordul elő bizonyos nyelvi rétegek vagy csoportok nyelvhasználatában, de gyakoriságuk az idő múlásával szerencsére nem növekszik. Sem ösztönös nyelvérzékünk, sem nyelvtani ismereteink alapján nem támogatjuk köznyelvi használatát. A nyelvészek sem.

Irodalom:

Grétsy László: Anyanyelvi séták: A fokozás titkaiból. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2014., 174–175. Grétsy László: *A más és a másabb*. In: *Anyanyelvi örjárat II*. NEMZET Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2002, 6–8.

Grétsy László: *Másabb?* In: *A szavak ösvényein*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011., 179–180.

Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005: *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 61–62.

S.H.A. 1961: *Másabb*. Nyr. 85. évf. 4. sz. 493.

Lengyel Klára
nyelvész, ELTE

A beszéd és a légzés együttjárása – szinkronicitás a tervezési és kivitelezési folyamatokban

Nem professzionális beszélőként valószínűleg ritkán figyelünk arra, hogyan is lélegzünk beszéd közben. A beszéd és a légzési ritmus összehangolásának fontosságára általában néhány nem hétköznapi helyzet hívja fel a figyelmet, amikor érzelmi vagy fizikai megterhelés miatt ez a folyamat nehezítetté válik. Gondoljunk arra, milyen nehéz folytatni a beszélgetést, miután futva értük el a buszt, vagy mennyivel másképp tagoljuk beszélőként a közléseinket zokogás vagy épp jókedvű hangos kacagás közben.

Mindez jól mutatja, hogy a beszéd és a légzés közös koordinációja elkerülhetetlen a hangos közlések megvalósításához. Ennek alátámasztására szolgál az is, hogy az anyanyelv-elsajátítás folyamata magában foglalja a beszéd-légzés megtanulását is.

A légzés elsődleges funkciója a gázcsere, azaz az oxigén felvétele – amely a sejtek anyagcseréjében játszik kiemelkedő fontosságú szerepet –, illetve az eközben termelődött

szén-dioxid leadása. Ez igen összetett folyamat, amelynek megfelelő működéséhez számos szerv, izom és idegi mechanizmus bevonására van szükség. A légzés másodlagos, ám az emberek számára kiemelt jelentőségű funkciója, hogy a be- és kilégzések megfelelő időzítésű sorozata az emberi hangadás alapjául szolgál. Felmerül tehát a kérdés: hogyan képesek a beszélők e két, önmagában is komplex folyamat pontos és gyors, azonban általában nem tudatos módon történő összehangolására.

A következőkben tekintsük át röviden a légzés működésének legfőbb jellemzőit. A légzés két fázisból, a belégzésből és a kilégzésből épül fel, amelyek együtt alkotják a légzési ciklust. A korábbi kutatási eredmények szerint normál, nyugalmi állapotban a beszélők 12–20 alkalommal vesznek levegőt percenként, de jelentős eltérés mutatható az egyes személyek között (ez az érték akár 9–31 légvétel is lehet percenként). Nyugalmi helyzetben a belégzés és a

kilégzés aránya hozzávetőleg 40–60%, tehát közel ugyanannyi ideig tart a belégzés folyamata, mint a kilégzés. Ez azonban beszéd esetén jelentősen megváltozik, a teljes légzési idő körülbelül 10%-a alatt történik meg a nagyon gyors légvétel, és az idő 90%-ában pedig nagyon lassan a kilégzés – hangadással kísérve. A kutatások többsége ezen jellemzők amplitúdóját (azaz a légvétel nagyságát) és időzí-tési jellemzőit (mikor történik a be- és kilégzés) vizsgálja különböző helyzetekben. A következőkben ezek közül az eredmények közül mutatunk be néhányat, elsőként a mód-szertani jellemzőkre összpontosítva.

A légzés vizsgálata korábban elsősorban megfigyeléseken alapult, illetve kezdetleges eszközökkel lehetett mérések alapján is következtetni annak pontos működésére. Az első beszámolók egyike 1935-ből származik. Az első eszköz, amellyel megkísérelték a kutatók a belégzés során beáram-ló levegő mennyiségének a mérését, egy olyan arcmaszka volt, amely egyszerre takarta a beszélő orrát és a száját is (ún. Rothenberg-maszka, 1977). Ennek segítségével akár éneklés vagy klinikai vizsgálatok során is lehetőség volt a beszéd és a légzés egyidejű rögzítésére. A maszka felhelye-zése azonban hatással volt a hang minőségére is, emellett gátolta az álkapocs szabad mozgását, így csak korlátozottan volt alkalmazható. Egy másik eljárás, a teljes testet lefedő légzésmérő készülék (ún. pletizmográf) egyik feltétele volt, hogy a beszélő egy légmentes dobozban foglaljon helyet, ahol a tüdőnyomás és a légáramlás értékeit a dobozban lévő referenciaértékekhez viszonyítva lehetett megadni. Ennek használata értelemszerűen bonyolult és körülményes volt, ám fontos alapot szolgáltatott a most használt eljárások kialakításához. Napjainkban azonban már elérhetővé vált több olyan eszköz is, amelyek nagy pontossággal képesek megadni, mennyi levegőt és pontosan mikor szívunk be és fújunk ki – akár beszéd közben, akár attól függetlenül, nyugalmi állapotban. Az egyik legmodernebb légzésmérő készülék az ún. Respiratory Inductance Plethysmography (RespTrack), amit Magyarországon már korábban is al-kalmaztak egészségügyi vizsgálatok során (például az al-vás közbeni légzésszám elemzéséhez). Európában több helyen, például a berlini Humboldt Egyetemen, illetve a Nyelvtudományi Kutatóközpontban immár itthon is elér-hető nyelvészeti, például fonetikai vizsgálatok elvégzéséhez. Az eszköz felépítése viszonylag egyszerű. A kutatásvezető egy-egy rugalmas mérőpántot rögzít a beszélő mellkasán és hasán (a mellkasi és hasi légzés egyidejű felmérése céljából), amelynek tágulási és szűkülési mozgása elektromos jelekké alakulva, valós időben ad információt a belégzés nagysá-gáról (amplitúdó) és időzítéséről – szinkronban a beszéd-jelekkel. A vizsgált paraméterek nem csupán megfigyelhe-tők, de rögzíthetők is, így későbbi elemzésre is alkalmasak. A RespTrack készülék kicsi, kényelmesen viselhető, azaz nem befolyásolja az eredményeket olyan mértékben, mint a korábban alkalmazott maszkok vagy tartályok; könnyen hordozható, illetve lehetőséget ad több beszélő egyidejű felvételére is. Nehézséget jelent azonban, hogy a kar- és

vállmozgások – amelyek a beszéd természetes kísérői – módosíthatják a beérkező jelet, a pántok elmozdulhatnak, illetve nagy teljesítményű számítógépek szükségesek a fel-vételek rögzítéséhez. Ezek azonban például videófelvételek készítésével és megfelelő technikai felszerelés beszerzésével kivédhetők. A hang ezzel párhuzamosan a tarkón átfutó vagy például egy szemüvegkerethez rögzített fejmikrofon segítségével rögzíthető.

Függetlenül a vizsgálati módszertantól, körülményektől vagy eszközöktől, korábban számos kutatás igazolta egy-mástól függetlenül, hogy a légzés adaptálódik a beszédhez, azaz nem random módon (vagyis véletlenszerűen) jelenik meg a közlés folyamán, hanem szoros együttműködést mu-tat az adott közlés és a társalgás szerkezetével. Olvasásnál a beszélők többsége a mondat végén vesz levegőt, ritkábban a tagmondatok határán, és igen ritkán a közlés belsejében. Ez azt jelenti tehát, hogy a nyelvhasználó a szöveg tartal-mát, valamint grammatikai szerkezetét figyelembe véve tervezi légzését, vagyis nem „kifulladásig” beszél, hanem nagyon gyors és tudattalan módon egymáshoz igazítja a közlés és a légzés megvalósítását. Kérdéses, hogy mindez hogyan történik a spontán beszédben, ahol a beszélő nem minden esetben használ nyelvtanilag jól formált szerkeze-tekot, illetve nem támaszkodhatunk a tagmondat-mondat struktúrára. A kutatások eredményei szerint 70%-ban ek-kor is a szintaktikai szerkezetek figyelembevételével törté-nik a belégzés, illetve azt is igazolták, hogy az erősebb ha-tárokon (azaz a nagyobb nyelvi egységeket megelőzően és követően) a beszélők nagyobb levegőt vesznek (nagyobb a belégzési amplitúdó), mint a kisebb egységek esetében.

A kutatások egy má-sik csoportja azt vizsgál-ta, hogy vajon a közlések hossza befolyásolja-e a be-légzés mértékét. Az ered-mények többsége alátá-masztotta ezt a feltétele-zést, a magyarázat azon-ban kevésbé tekinthető egységesnek. Egyes vizsgá-latok valószínűsítik, hogy a beszélő a megszólalása előtt felméri, hogy milyen hosszan szeretne majd be-szélni, és ehhez mennyi le-vegőre lesz szüksége. Egy másik elmélet azonban úgy gondolja, hogy a be-légzés nagyságát inkább az határozza meg, hogy mennyi levegőt használtunk el korábban, az előző közlés-sel. Azaz a „helyreállítási hipotézis” szerint nem a hosszú mondatok előtt, hanem azokat követően történik nagyobb belégzés, ezzel pótolva a korábban felhasznált levegőmeny-yiséget. A folyamat pontos megismeréséhez és leírásához



további vizsgálatok szükségesek, illetve feltételezhető, hogy a két működés hatása egyidejűleg jelentkezik a kognitív és fiziológiai folyamatok együttjárásából adódóan.

Érdekes eredményekkel szolgált a légzés vizsgálata azokban a helyzetekben is, amikor több ember vett részt az adott beszédhelyzetben, azaz amikor dialógus formában vagy kisebb csoportban beszélgettek egymással a kutatás résztvevői. Egy vizsgálatban azt elemezték, hogy hogyan vesznek levegőt azok az adatközlők, akiknek különböző gyorsasággal és hangerővel történő felolvasásokat játszottak le. Az eredmények azt mutatták, hogy a hallgatók gyorsabban lélegeztek, amikor hangosabb, és lassabban lélegeztek, amikor normál hangerővel beszéltek hozzájuk. Feltételezhetjük tehát, hogy a légzést meghatározhatja az is, hogy milyen érzelmeket vált ki a hallgatóból a beszédhelyzet, illetve mennyire kell tudatosan koncentrálnia az elhangzottakra, azaz mekkora kognitív kihívást jelent számára az adott feladat elvégzése.

A beszélők közötti légzési koordináció vizsgálatára szolgált annak a beszédhelyzetnek az elemzése, amikor a résztvevőknek egyszerre kell énekelniük vagy olvasniuk. Nem meglepő módon azt találták, hogy az énekesek szinkronizálják a légzésüket kóruséneklés során. Ezzel szemben az olvasás során erősebb volt az összehangolás mértéke akkor, amikor felváltva beszéltek az adatközlők; és erősebb annál, mint amikor egyszerre olvastak fel azonos szöveget.

A társalgásban résztvevő aktív beszélők esetében a vizsgálatok eredményei nem szolgáltak elegendő bizonyítékkal a beszélők légzési ritmusának összehangolódására. Az ered-

mények azt mutatták, hogy a két résztvevő együttműködése elsősorban a szóátadás-szóátvételi pontokra korlátozódott, azaz például ha a társalgás egyik résztvevője át akarta venni a beszédjogot a másiktól, az gyakran az előző beszélő közlésének végén vett levegőt. Ha azonban a beszélő szerette volna magánál tartani a közlés folytatásának lehetőségét, nagyon gyors volt a belégzése, hogy ne biztosítson lehetőséget a másik számára a közlésbe való bekapcsolódásra. Emellett a belégzési hangok is fontos szerepet játszanak a beszédjog megszerzésében: a hangos, mély belégzés azt jelezte a másik számára, hogy az illető szeretne szót kapni. (Ennek értelmezése és figyelembevétele azonban egyéni lehet.)

A beszéd és a légzés szinkronicitásának mérésalapú elemzése tehát egy viszonylag új területnek tekinthető a nyelv-tudományban, noha ezek a kutatási kérdések már igen régóta foglalkoztatják a fonetikusokat. Ennek oka, hogy a vizsgálatok elvégzése módszertanilag számos szempontból nehezített, valamint a beszédet és a légzést is sok körülmény és hatás befolyásolhatja, így a beszédtema, az érzelmi érintettség, a beszélő fizikai és lelkiállapota stb. A kutatások eredményei új információkkal szolgálhatnak a beszéd univerzális jellemzőiről, a beszéd fiziológiai hátteréről, a különböző rejtetten működő folyamatokról, a társalgások szerveződéséről, de lehetőség nyílik a magyar nyelv specifikus jellemzőinek feltárására is.

A jelen kutatást az Alexander von Humboldt Alapítvány és az NKFIH K-128810-es számú pályázata támogatta.

Krepsz Valéria

nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

„Minden IS van?” – Már nem csak *mindent is* tudunk és *mindenhez is* értünk...

Néhány hete egy ruházati üzlet pénztáránál figyeltem fel az alábbi párbeszédre, amely az előttem álló hölgy és a pénztáros között folyt: – Tászkát adjak? – hangzott a kérdés. – Köszönöm, nem kérek – fordított hátat vidáman a dolgozónak a vásárló, majd így folytatta, mutatva a hátizsákját: – Van nálam hátizsák, ebbe minden is belefér.

A *mindent is, mindenhez is* szókapcsolatot sokat hallottuk az elmúlt hónapokban, években, általában vicces kontextusban, humorosan, ironikusan mondva, írva. Írásban gyakran nagybetűkkel is kiemelik a nyelvhasználók az *is-t*, ezzel is „kiugrasztva” a kontextusból, és hangsúlyozva egyrészt szokatlan megjelenését, másrészt utalva nyomatékosító szerepére. A kifejezésre „ráguglizva” valószínűsíthető, hogy régebbi viccekből, illetve egy Chuck Norrisról készült mém-ből származik: ezekben megjelenik, hogy valaki nemcsak egyszerűen ért valamihez, vagy elvégzett, megcsinált valamit, hanem – nagyotmondó formában nyomatéko-

sítva – még annál is többet sikerült megvalósítania, tehát *mindent is megcsinált, mindenhez is ért*. Egy internetes fórumon érkezett komment, amelynek szerzője arra a kérdésre reagált, hogy hogyan jöhetett létre a *minden is*, elgondolkodtató módon egyébként a *semmi sem* alakulathoz is hasonlítja az újdonságot: e szerint a párhuzam szerint a „tükrözés”, vagyis nemcsak a jelentés, hanem a forma „pozitíva fordítása” (*semmi sem-ből minden is*) is motiválhatja a *minden is* létrejöttét.

A *minden* általános névmás, amely a *Magyar grammatika* című egyetemi tankönyv jellemzése szerint mennyiséget jelölő melléknévi tulajdonságokkal bír, ilyen módon nyomatékosító jelentést kap. Hiszen a *minden* már „saját” jelentésében utal a névmás által referált dolgok (tárgyak, élőlények, fogalmak) összességére, teljességére. Felmerül a kérdés: mit lehetne még ehhez a teljességet kifejező halmazhoz hozzáadni? Mire utalhat az *is*? Feleslegesnek tűnik,

nem is szabályos a használata; úgy tűnik azonban, hogy a *minden is* használatakor a beszélő (író) még jobban szeretné fokozni, túlozni az eredeti jelentést – akár úgy is, hogy grammatikai szempontból hibás alakulatot hoz létre.

A *minden* névmás toldalékos alakjait tartalmazó, *is*-sel bővített alakulatokra 2022 decemberében rákeresve számos találatot kapunk a Magyar Nemzeti Szövegtár adatbázisában is: a *mindent is*-en és a *mindenhez is*-en kívül megjelenik a *mindenben is*, a *mindennel is* és a *mindentől is*. Alaposan át kell néznünk a találatokat, mivel természetesen nem a *több minden is* jelzős szintagmákra gondolunk, hanem azokra, ahol nincsen ilyen jelző a *minden* névmás előtt.

A találatokat böngészve feltűnik ugyanakkor egy olyan alakulat is, amelyben a *minden* névmás alanyesetben, toldalék nélkül áll az *is*-sel. Nézzünk néhány példát ezekre az esetekre az adatbázisból!

„Így *minden is* rendben lett volna (...);”

„(...) ha nem tévedek, már majdnem *minden is* volt ott”;

„Meg benne van *minden is*, mindenféle van benne”;

„(...) vannak közöttünk, akinek kölcsön is van, meg *minden is* van (...).”

A *minden is* alakulatra nemcsak az MNSZ2-ben, hanem internetes cikkek figyelemfelkeltő címeiben is találunk példát szép számmal. Következzen – a teljesség igénye nélkül – néhány cím 2022 őszéről:

„Drágul *minden is*, jön a 100 forintos tojás” (kecsup.hu, 2022. szeptember);

„Kiszúrtak egy bontószökevényt a rendőrök, *minden is* volt a sofőr rovásán” (vezess.hu, 2022. október);

„Csillogjon *minden is* – Elő a csillámos gél lakkokkal!” (perfektnails.hu, 2022. november);

A fenti példamondatokban a *minden* az alany szerepét tölti be. A mondatokban az állítmány lehet a létige – módtól és időtől függetlenül –, illetve más, állítmányi szerepben lévő szó is: ige (*csillogjon*, *drágul*) és névszó is (*boldog*). Ez a helyzet tehát megegyezik azokkal az esetekkel, amelyekben pusztán a *minden* áll alanyi helyzetben, *is* nélkül. Kivétel talán a *minden is volt a sofőr rovásán* idézet, amelyet a (*nagyon*) *sok minden volt a sofőr rovásán* szinonimával lehet helyettesíteni. Az újdonság tehát az *is* megjelenése: hasonlóan a *mindent is*, *mindenhez is* alakulatokhoz, itt is a fokozás a cél. A mondatok szerzői nyomtatékosítják mondanivalójukat azzal, hogy hozzáteszik az *is*-t az alakulathoz – grammatikai szempontból helytelen módon.

Mi motiválhatja az alanyesetű alakulat, a *minden is* létrejöttét? Egyfelől az analógia: az évek óta mémként, vicces nyomtatékosításként terjedő *mindent is* típusú toldalékolt alakulatokból elvont forma, amely arra a feltételezett, már meglévő tudásra épít, amelyet a befogadó, a szöveg olvasója már birtokol: ismeri a szerkezetet tartalmazó mémet,

viccet, így várhatóan képes lesz az alanyesetű alakulat megértésén túl arra is, hogy érzékelje a *minden is* stílusában az ironiát és a túlzást, hasonlóan a *mindent is*-hez.

A jelenség tehát terjed, ez vitathatatlan; egyfajta divatként is jelen van napjaink viccelődő, ironizáló kommunikációjában. Úgy tűnik azonban, hogy a nyelvhasználók egy részének kifejezetten negatív véleménye van a jelenségről, legyen szó akár a *minden*, akár a toldalékolt alakjai után álló *is*-ről. A közösségi oldalakon, fórumokon sok negatív kommentet, véleményt lehet olvasni. Néhány a példák közül: „Mostanra rettenetesen elterjedt. (...) Irritáló.”; „(...) olyan, mintha egyszer valami politikus vagy közéleti személy pongyolán fogalmazott volna, és ezért elterjedt. Vagy a túlzás, nagyotmondás, semmi nem elég szinonimája... nem tudom, de idegesítő ez a szóösszetétel, mert értelmetlennek tartom.”; „Gyűlölöm, ha valakinek elhangzik a szájából! Sajnos egyre gyakoribb.” Vannak, akik viszont kiemelik az alakulat humorosságát: „Persze hogy értelmetlen, ez humor, akinek az alanya túlságosan nagyot akar mondani.”; „Eredetileg csaknoriszos (sic!) vicc volt. Úgy még vicces is.”; „Ti mindent is tudtok. ☺”.

Mindent is, mindenről is, minden is. Az alakulatra sok példát találunk manapság mind az internet és a sajtó írott nyelvében, mind a beszélt nyelvben. Egyfajta divatjelenség napjainkban, bár – mint a fent idézett példákban is látszik – sokan inkább csak viccesen, a humor forrásaként használják, utalva arra a közös tudásra, miszerint mások is ismerik az eredetét, a vicces, „poénos” jelentést, amelyből elterjedt. Megint mások nem viccből, hanem a nyomtatékosítás kedvéért használják, azt gondolva, hogy ezzel a grammatikailag helytelen alakulattal hangsúlyosabbá tehetik, fokozhatják mondanivalójuk fontosságát, jelentőségét. Hogy mit tartogat a jövő a *minden is* (és toldalékolt változatai) számára? Nem tudni; tény viszont, és ez az elmarasztaló kommentekből, megjegyzésekből már ma is látszik, hogy sokakat zavar, bánt a használata – ők bizonyára nem fogják használni a jövőben sem.



Egy szatyor reklámképe.
(Kép: cintamomlajf.hu)

Sólyom Réka
egyetemi docens, KRE

Régi magyar szövegek – időutazások

Műfordítás és költészet

Napjainkban a nyelvismeret kiváltképp fontos. Ugyanakkor egy nemzet irodalmának ismeretéhez nemcsak a nyelvismeret, hanem a nyelvhasználat nemzeti-kulturális háttérének ismerete is szükséges. A fordítás jó minősége, nyelvi és kulturális érthetősége az olvasók elengedhetetlen igénye. Gyakran felvetődik a kérdés: hogyan lesz valakiből költő, és műfordítóvá hogyan válik az ember? Erről és az „újrafordítás” jelenségéről, valamint a klasszikus szövegek mai viszonyáról beszélgettünk Horváth Viktor íróval, műfordítóval.



Horváth Viktor író, műfordító
(kép: szepiroktarsasaga.hu)

Bár Ön inkább írónak és műfordítónak vallja magát, mégis: egy vers lefordítása költői vénát is igényel. Hogyan függ össze a költői és a műfordítói hivatás?

Aki csak költő, az még nem versfordító. Aki versfordító, az költő is. Mert egy versszerkezet összerakása mindenképpen kitermel poétikai mozzanatot – főleg fordításban. A versformákat évszázadok

evolúciója csiszolta olyanná, hogy pusztán arányaik, struktúrájuk teremtet, tehát poétikus. Másrészt nem érdemes költőként vagy fordítóként kategorizálnunk magunkat. Ezek csak szavak. A klasszikus költőink egyben fordítók is voltak; illetve éppen azért válhattak naggyá, mert fordítás közben megismerték a szövegek intenzív működését. Maga a nemzeti irodalom is – minden nemzeti irodalom – a fordítások által lélegzik és mozog: a legelső magyar nyelvű vers, ami fennmaradt (Ómagyar Mária-siralom) egy latin planctus (‘siratóének’) fordítása.

Mit tapasztal, milyen fordításokat részesítenek előnyben a mai olvasók? Ismert klasszikusok vagy kortárs fiatal szerzők művei „eladhatóbbak”?

Az eladhatóságot a kiadók tudják. Én azt tudom, hogy a világirodalom klasszikusait fontos időről időre újra lefordítani, mert a nyelv és a kultúra folyton változik. Arany János igen jól fordította le Shakespeare drámáit, de az ő 19. századi nyelve ma olykor nehéznek és idegennek hat – miközben a drámák élnek és érvényesek.

Valóban, a klasszikusoknál talán több olvasót érdekelnek a ma élő külföldiek, tehát őket is fontos fordítani – itt valamelyest nagyobb annak a kockázata, hogy a sztárolás vagy a divat, a felkapottság, az ügyes marketing vonzza a figyel-

met. A halott szerzők műveit szelektálta az idő, és nem befolyásolja a minőségérzékünket annak az embernek a varázsa, kapcsolata, esetleg hatalma; úgyhogy én azt javaslom, hogy őket figyeljük. A korábbi évszázadok irodalmának ismerete vezet rá minket arra, hogy tisztábban láthassuk, és okosabban ítélhessük meg a mai szerzőket.

Mit gondol arról, hogy régi magyar műveket „újrafordítanak” mai magyar nyelvre? Nem kellene inkább a régi magyar nyelvvel megismertetni a mai olvasókat?

De igen. Egy regény nyelve és a történet úgy tartoznak egybe, ahogy a testben az idegrendszer és az izmok. Nem nyúlhatunk úgy az egyikhez, hogy az a másikra ne hatna. A régi magyar szövegek időutazások, megtaníthatjuk velük a fiatalokat más korok gondolkodására, érzéseire; távlatot, széles látókört, történeti érzéket adnak a diákoknak, elfogadásra, gondosságra, figyelemre hangolják őket. Így a *Bánk bánnal* visszajutunk a kétszáz évvel ezelőtti Magyarországra, és ez jó. Ügyeljünk rá, hogy közben úgy viselkedjünk, mintha múzeumban lennénk; ne sugalljuk azt, hogy annak a műnek a megoldásai érvényesek lehetnek a mai életünkben – nyilván nem akarunk annyi gyilkosságot meg átkot a nyakunkba venni, mint Bánk bán –, azóta másféle megoldásaink vannak a problémáinkra.

Ha a régi nyelv és a régi történet egységben maradnak, úgy jó a múzeumi élmény. Ha a nyelvet megfiatalítjuk, groteszk helyzetet kapunk: szégyenletes pőreségben hagyjuk a régi történetet. Képzeld el a művet fordítottját: ha mai történetet írunk meg Árpád-kori nyelven – Facebookkal, klímaválsággal, focivébével –, lehet, hogy jó mű lesz, mondjuk: szatíra, paródia, stílusgyakorlat, de biztosan valamiféle játék. A játék jó – csak akkor legyünk is tisztában vele, hogy az játék.

Tehát ha egy olvasmányt magyarról magyarra kellene fordítani a diákoknak, mert amúgy nem értenék, akkor azt nem kell lefordítani, mert a történetet sem értik, illetve máshogy értik. Az ilyen olvasmányt ki kell vonni a közoktatásból, és az egyetemeken, a Magyar Tudományos Akadémián kell foglalkozni vele. A közoktatás foglalkozzon érvényes problémák érvényes megoldásaival és érvényes szövegekkel. Vannak ilyenek.

A külföldi klasszikusokat korról korra újrafordítjuk, a magyar klasszikusokat jobb meghagyni a természetes nyelvükön. Ha a gyerekek kezébe adjuk a régi művek részleteit, akkor azt közösen olvassuk el, szavanként beszéljük át, magyarázzuk meg a kulturális különbségeket, és ami a legfontosabb: írjuk újra annak a műnek néhány sorát közösen; adjunk a gyerekeknek saját élményt, sikerélményt, alkotásélményt, kalandot – hadd érezze magát időutazónak. Bármilyen életkorban meg lehet őket tanítani bármilyen versforma használatára – feltéve, hogy mi, a tanárok

is megtanultuk azokat használni. Testnevelés, ének- és rajzórán is képes a gyerek megcsinálni a gyakorlatokat, ha a tanár is képes rá.

Kapnak-e elegendő munkát a műfordítók? Illetleg: kap-e elég műfordítót a külföldi irodalom?

Ezt azok a kollégák tudják, akik a piacról élnek, tehát regényeket fordítanak. Engem időnként megbíznak kiadók egy-egy regény versbetéteinek a fordításával, egyébként a saját elhatározásomból fordítok – és főleg verseket. Viszont tudom, hogy a regényfordítók küzdenek a tisztességes fizetségért és azért, hogy a címlapon a szerző mellett a fordító neve is szerepeljen.

Az utóbbi években John Milton *Elveszett paradicsom* című eposzájának újrafordításán dolgozik. Azért fordítja újra a művet, mert úgy érzi, szükséges, hogy megszólaljon mai nyelven is az ismert klasszikus szöveg?

Tényleg klasszikus – Homérosszal és Dantéval azonos jelentőségű. De sajnos, azt nem mondhatjuk, hogy ismert szöveg, mert az eddigi magyar fordításai nem jól olvashatók: Bessenyei Sándor a 18. század végén írta át, Jánosi Gusztáv százhusz éve. Ezek gyönyörű munkák. Azóta viszont sokat változott a nyelv, így a legtöbb ember nem érti vagy nem élvezi az eposzt. Holott száz éve még mindenki ismerte, aki olvasni tudott, és művek sorát inspirálta – például *Az ember tragédiája* is az *Elveszett Paradicsom* színpadra írt magyar változata. Az új, életközeli fordítással visszaadjuk a közönségnek az *Elveszett Paradicsomot*, és

ráismerhetünk benne mindarra, ami mögött ott húzódik: drámákra, regényekre, filmekre, festményekre, zeneművekre, de még építészeti alkotásokra is. Ez a grandiózus történet úgy hatott a modern Európa gondolkodására és művészetére, hogy az eredmények tömege elfedi a forrást. *A Metropolis*, *A szárnyas fejedélsz*, *Az ötödik elem*, *A gyűrűk ura* látványain, Bulgakov, Anatole France, Hoffmann, Poe, Lesage, Oscar Wilde, Balzac, Chamisso, Storm regényein érezzük, de éppúgy Goethén, Thomas Mannon meg Boito és Mozart operáin. És mindez nem is esik nehezére az *Elveszett Paradicsomnak*, mert enciklopédikusan öleli magába az emberi kultúrát az Őszövség világától az antik görög-római mítoszokon, középkori mondákon át a kora újkor földrajz-, jog-, közgazdaság-, agrár-, hajózási-, orvos- és hadtudományáig, iparáig, csillagászatáig; filozófiával, vallással, politikával – miközben nézzük az angyali seregek és démoni légiók emberekért vívott csatáját.

Milyen tervei vannak a jövőre nézve? Tervez újabb nagyszabású munkát megjelentetni?

Befejezem az *Elveszett Paradicsomot*, aztán megírok egy regényt, ami évek óta érik bennem. És szintén évek óta gyűlik az anyag a történetmesélést, prózaírást tanító módszertani könyvhöz – ez a versírást tanító *A vers ellenforradalma* párja lesz.

Karkó Ádám
az Új Köznevelés szerkesztője

Felemás egyeztetés

A nyelvművelés sarkalatos kérdése: mitől kezdve tekintünk valamit nyelvi változásnak. A beszélők hány százalékának, milyen arányban kell egy szót vagy szerkezetet a hagyományostól eltérően használni ahhoz, hogy nyelvténynek tekintsük? Egyáltalán számolja-e ezt valaki? S ha számolja, milyen mintavétellel? A különböző műveltségű rétegek azonos mértékkel esnek a latba? A híres emberek, írók száva többet számít? A nyelvművelők gyakran érvelnek azzal, hogy egy-egy kérdéses kifejezés kiemelkedő író művében is előfordul, tehát helyes. Felmerül a kérdés: biztos-e, hogy egy jó író nyelvileg a legtudatosabbak közé tartozik, és semmiben sem téved?

Szerintem, amíg vannak olyanok, akiket az újabb változat zavar, addig a változás nem tekinthető lezártnak. Márpedig az alább taglaltak, bár nagyon gyakran előfordulnak, igen sokakat zavarnak. Ha a nyelvről esik szó, sokan ezeket említik elsőként bosszúságaik között. A birtokviszony számbeli egyeztetésének hiányáról van szó. Az én gyűjteményemben is számos ilyen példa szerepel. Néhány ezek közül: *A testület számára nincs tétje a döntéseknek*; *Az az érdeke mindannyiunknak...*; *Mindezekről az Árpádoknak még világos tudása volt*.

A birtokviszonyt kifejező szerkezet tagjainak egyeztetése régóta felemás. **Birtokos jelzős** szerkezetben több birtokos után harmadik személyben a birtokon lévő személyragot (az újabb besorolása szerint személyjelet) egyes számban használjuk, pl. *a gyerekek labdájá*. Most abba a megoldatlan kérdésbe nem megyek bele, hogy a közösen egy vagy külön-külön egy-egy birtokot nem tudjuk megkülönböztetni. (Pl. *a gyerekek elgurították a labdájukat* – csak a szövegkörnyezetből derül ki, hogy a sok gyereknek volt-e egy labdája, vagy mindenkinek egy-egy.) Csak azzal foglalkozom, hogy a birtokos többes számát nem jelöljük a birtokon. A székeley nyelvjárás ebben pontosabb. Erdélyben még hallani ilyet: *a Kovácsék házuk*. Sőt, ilyet is: *az ők házuk*. Az utóbbi esetben a köznyelv a névmásról hagyja el a többes számot: *az ő házuk*. Ezen már nem tudunk változtatni, az úgynevezett nem egyeztető szerkezet szabályosságát több száz éve is elismerték a nyelvtanítók. Pedig a múlt századból még van példa a pontos egyeztetésre: „...*olyan a lantos emberek természetük, hogy igen szeretik hallani a magok koholta éneket*” (Herczeg Ferenc: Fogó hold).

Meg kell különböztetnünk ettől azt a helyzetet, amikor a birtokos nem jelző, hanem **birtokos részeshatározó**, tehát

az állítmány bővítménye, nem pedig az alanyhoz vagy más, főnévvel kifejezett mondatrészhez tartozik. Ilyenkor a birtokos mindenképpen kap *-nak/-nek* ragot. (Birtokos jelző esetében csak akkor tesszük ki a *-nak/-nek* ragot, ha a jelző és a jelzett szó sorrendje felcserélődik, vagy közéjük beékelődik egy vagy több másféle bővítmény, így eltávolodnak egymástól.) A birtokos részeshatározót a birtokkal az azon jelölt, neki megfelelő birtokos személyrag kapcsolja össze. Tehát: *a döntések tétje*, de *a döntéseknek nincs tétjük*; *az Árpádok tudása*, de *az Árpádoknak (világos) tudásuk volt*.

Tartalmilag majdnem azonos a következő két mondat, formailag azonban nem: *Ez mindannyiunk érdeke* / *Mindannyiunknak ez az érdekünk*. A hangsúly is máshova esik.

További példák: *Kassa olyan város, ahol a magyaroknak is szerepe szerepük volt*. *Kínai ritkaföldfémhányák mellett falvakat telepítettek el, mert az ott élőknek hullani kezdett a haja hajuk*, és *kipotyogott a foga foguk*. Szakértők szerint *a zárt utastérben tartózkodóknak és a kormányállásban lévő kapitánynak szemernyi esélye sem volt a túlélésre*. Igaz, a kapitánynak *esélye* sem volt, de az állítás még egy többes számú, több szóból álló szerkezethez is tartozik, ezt csak többes számú raggal tudjuk kifejezni. Tehát: *esélyük* sem volt...

Jó lenne, ha legalább az igényes közönségben, mint például szövetségünk tagjai, tudatosodnék, hogy ez a szabatos megoldás, még akkor is, ha Illyés Gyula is írt ilyet: *Ez a dolga a nemzeteknek is*.

A fentiek pontos megfelelője a főnévi igenév birtokos személyragozásában való helytelen egyeztetés. (Újabban csak a főnévi igenév személyragozásáról ír a szakirodalom, pedig a szerkezet és a ragok azonosak, és a két szerkezet pár-

huzamos romlása is bizonyítja az azonosságot. Ilyenkor a főnévi igenév főnévi természetű kerül előtérbe.) Ilyen mondatokról van szó: *Az elvtársaknak nem volt kitől tartania*; *Az árfolyamkockázatot az ügyfeleknek kell vállalnia*; *Kicsit többet kell dolgoznia az alkotmánybíróknak*; *Csütörtökön éjfélig kell megérkeznie a külképviseletekről a szavazóurnáknak Budapestre*.

A főnévi igenév személyragozása laza beszédben nem kötelező, a Kossuth-nótában így énekeljük: „mindnyájunknak el kell menni...” Tehát lehet azt mondani, hogy *az elvtársaknak nem volt kitől tartani...*; *az unión belül élőknek meg kell érteni és el kell fogadni...*; *az árfolyamkockázatot az ügyfeleknek kell vállalni*. Írásban, igényes beszédben azonban mindenképpen elvárható a főnévi igenévi személyrag kitétele, ha az állítás határozott személyre vonatkozik. És ha már ragozunk, ragozzunk pontosan: *az ügyfeleknek kell vállalniuk*; *többet kell dolgozniuk az alkotmánybíróknak*; *éjfélig kell megérkezniük a szavazóurnáknak*. Hiszen minden személyragnak megvan a többes számú alakja: *mennünk*, *mennetek*, *menniük*. Miképpen nem mondjuk, hogy *mindnyájunknak el kell mennem*, *nektek el kell menne*.

Egy összetett példa a rögzülés kedvéért: *Elsősorban az unión belül élőknek kell megérteniük és elfogadniuk, hogy a kényelmetlen, a politikai aktivitást kell választania mindenkinek*.

A főnévi igenév személyragozása jellegzetes magyar megoldás, csak kicsit kényelmetlen: a mondatot előre végig kell gondolni hozzá.

Buvári Márta
nyelvész, fordító

Nyelvtanóra a kicsengetés után

Legyen élmény a grammatikatanulás!

Első osztálytól kezdve az érettségiig az iskolai anyanyelv-oktatás egyik alappillére – a helyesírás mellett – a grammatikatanítás. A tanulók már második osztályban ismerkednek mondatnyi alapfogalmakkal, és később számos anyagrész foglalkozik még a szófaj-, a szóalak- vagy akár a mondattanal. A 2020-as alaptanterv például 5-6. évfolyamon a javasolt 90 órányi anyanyelvtanításból 46 órát ajánl a grammatika tanítására, és a gimnázium 9-10. évfolyamán is ez az anyagrész kapja a legnagyobb hangsúlyt, igaz, ott a javasolt 68 órából mindössze 18 óra az ajánlott. Mindezeket az adatokat csupán azért említettem, hogy ne csak a gyakorló pedagógusok számára legyen egyértelmű: a diákok sok időt töltenek a grammatikatanulással, sokat kell foglalkozniuk a tárggyal. Ezért fontos, hogy ezek a tanórák ne csak az ismeretszerzésről, -bővítésről szóljanak, hanem az élményszerzésről is – hiszen így nevelhetünk az anyanyelvüket értő

és szerető, tudatosan és kreatívan használó felnőtteket. A nyelvtannal, és legfőképpen a grammatikával szemben él az a gyakori közvélekedés, hogy túlságosan tényszerű, egzakt tudomány, és ezért kevésbé képes a játék vagy a kreativitás befogadására – nem úgy az irodalom. Ez persze korántsem így van, és nem is kell így lennie. Ennek a közhiedelemnek és a nyelvtanulástól való idegenkedésnek a lerombolása viszont a tanteremben kezdődik, például azzal, hogy újfajta feladatokkal, módszerekkel ismertetjük meg a diákokat.

Cikkemben néhány olyan – hatosztályos gimnázium 8. évfolyamán kipróbált – feladatot, technikát mutatok be, amelyek színesíthetik a mondattan tanítását. Félreértés ne essék, nem állítom, hogy megtaláltam a grammatikaoktatás Szent Grálját, amellyel minden tanulói csoport egyformán motiválható és leköthető; csupán saját élményt, tapasztalatot osztok meg, amely ötletforrásként szolgálhat mások szá-

Ahhoz, hogy a tanulók magabiztosan álljanak neki az egyszerű mondat teljes elemzésének, elengedhetetlen az, hogy jól ismerjék – és felismerjék – az egyes mondatrészeket, illetve azok jellemzőit. Ennek gyakorlására a népszerű *Heads Up!*¹ társasjáték mintájára a diákokkal közösen megalkottuk a saját, tantermi verzióunkat. A játék kezdetén egy diák, háttal a táblának, a társai felé fordul, a tanár – vagy esetleg egy másik tanuló – felír egy mondatrész-kategóriát a táblára – például: *tárgy*. Ezután a többieknek az a feladatuk, hogy a megadott kategória jellegzetességeit, ismertetőjegeit felidézve – pl. *külön ragja van; szőfaja nem lehet ige* –, vagy lehetséges példák felsorolásával – pl. *kutyát, ablakot* stb. – rávezessék a társukat a helyes megoldásra. A játékot tovább lehet nehezíteni például úgy, hogy bizonyos szavakat nem mondhatnak ki a diákok – például ha valamilyen határozófajta van a táblára írva, akkor nem hangozhat el a *határozó* szó. Mondanom sem kell, hogy kreatívabbnál kreatívabb megoldások és definíciók születtek, és sokszor kísérte nevét a feladatot. Hadd osszam meg itt két legkedvesebb példámat, amelyeket a tanórán gyűjtöttem. Az egyik feladványban a diákoknak a *társhatározó* kifejezést kellett kitalálniuk. Jó néhány – talán kevésbé sokatmondó – tulajdonságát sikerült felsorolniuk a tanulóknak, de társuk még mindig nem jött rá a megoldásra. Ekkor az egyik fiú hangosan felkiáltott:

[illegible]

A feladatot leginkább tanóra eleji bevezetőként használtam a csoportomban, hiszen alkalmas arra, hogy a tanulók ráhangolódjanak a komolyabb mondattani elemzésekre, illetve arra is, hogy az előző óra tananyagát röviden, pár percben felelevenítsük. Mivel komolyabb előkészületet nem igényel, és nincs szükség hozzá másra, csak a táblára, ezért valójában az óra bármely szakaszában használható, akár át- vagy levezető feladatként is. Az aktivitás sikere függ a korosztálytól, a tanulói csoporttól, és attól is, hogy a diákok milyen tanulási-tanítási módszerekhez szoktak, mennyire érzik természetesnek, hogy a játék és a játékoság is része lehet a tanórának. Azonban az elmélet és a saját tapasztalatom is azt mutatja, hogy érdemes hasonló feladatokkal megismertetni – és akár a komfortzónájukból kimozdítani – a tanulókat. Ezt mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a tanított osztályomban néhány tanóra elteltével már a diákok kérték a feladatot; és közben észre sem vették, hogy nemcsak a játékhoz, hanem általa a grammatikához is kötődni kezdtek.

A bemutatni kívánt másik feladat más jellegű. Míg az előzőnél elsősorban a játékosság és a közös élményszerzés, közös tanulás került előtérbe, addig ezúttal a kreativitásra és az önállóságra helyeztem a hangsúlyt. A tanulóknak iskolai projektmunkaként kellett elkészíteniük egy plakátot, valamely vagy akár az összes mondatrészhez kapcsolódóan. A posztereken a következő pontoknak kellett szerepelni-

ük: milyen szófaj töltheti be az adott mondatrész szerepét; milyen kérdőszó, illetve kérdőszavak kapcsolódhatnak hozzá; milyen alaktani sajátosságairól ismerhető fel; milyen szerkezeti jellemzői lehetnek; valamint példákat és egyéb fontosnak tartott információkat is feltűntethettek a diákok a munkájukon. A plakáthoz formai követelmény nem tartozott, hiszen így a diákok kibontakoztathatták kreativitásukat. Mivel a kerettanterv a heti 3 magyar nyelv és irodalom tantárgyat heti 1 nyelvtan- és heti 2 irodalomórára osztja fel, ezért arra nem volt lehetőségünk, hogy a projekt munkát a tanórába építsük; otthoni feladat-

ÉDES ANYANYELVÜNK 2023/2 19

meretek rendszerezésére, valamint az összefoglalásra volt alkalmas. Ezenkívül még egy rendkívül nagy előny származott a feladatból: a diákok ugyan használhatták a tankönyvet vagy saját jegyzeteiket, de mégiscsak saját szavaikkal fogalmazták meg egy-egy mondatrész lényegét, megragadván azokat a tulajdonságokat, amelyek számukra leginkább megkönnyítik a mondatrész felismerését. A projektmunka – legalábbis számomra – legizgalmasabb része a plakátok bemutatása volt. Talán túlzónak hangzik, de kivétel nélkül ötletes és színvonalas munkák születtek – erről az olvasó saját szemével is meggyőződhet.

A plakátok nemcsak az alkotójukat segítették a dolgozatra való felkészülésben, hanem az osztálytársakat is, hiszen mindenki más módon közelítette meg, és más módon mutatta be a mondatrészeket. Arról nem is beszélve, hogy egymás példáinak tanulmányozásával a mondatannak nemcsak az elméleti, hanem a gyakorlati részét is átismételheték. A plakátok bemutatásának azonban volt még egy előnye, amely messze túlmutat a grammatikán, sőt a nyelvtanórákon is. Egyrészt munkáinak megismerésével ugyan-

is a diákok egymást is jobban megismerhették, a dicsérő szavak és visszajelzések megfogalmazásával pedig egymás iránti szociális érzékenységük is fejlődhetett.

Végezetül hadd tegyek egy személyes vallomásfélét. A cikk alcímében a *grammatikatanulás* szót választottam. Azonban elgondolkodtam azon, hogy talán a *grammatikatanítás* is ugyanennyire helytálló volna. Az ugyanis egészen biztos, hogy az órák számomra is ugyanúgy a pozitív élményről szóltak, mint ahogy – remélhetőleg – a diákoknak. Saját gimnáziumi tanáraimtól kaptam örökölni azt a mottót, miszerint a jó tanóra nem ér véget a kicsengetéssel, hanem azután is folytatódik. Azáltal, hogy elgondolkodtat, élményt ad, és így személyes, közvetlen kapcsolatot teremt a tanuló és a tantárgy között. Pedagógusként pedig feladatunk az is, hogy ennek lehetőségét ne elvegyük, hanem megteremtjük a diákok számára – legyenek azok akár alsó tagozatosok, akár középiskolások, a nyelvtan iránt fogékonyak vagy több támogatást igénylők.

Horváth Zsófia

magyartanár, az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Szörnyek

A *szörny* szó hallatán hajlamos meglódulni a fantáziánk; többnyire olyan, a mesékben is megjelenő, rémisztő küllemű, sokszor csak a fantáziánkban létező teremtményeket, szfinxekeket, sárkányokat képzelünk magunk elé, amelyek képesek ártani az embereknek. Ilyen a szennációhajhász sajtból mindenki által ismert, de talán sohasem látott Loch Ness-i szörny, a nagyláb vagy a köztudatba az elmúlt évtizedekben bekerült villogó szemű lény, a chupacabra.

De ne menjünk ilyen messzire! A közvetlen környezetünkben élő „szörnyekről” is gyakran olvashatunk, de úgy is mondhatjuk, hogy az utóbbi időben egyfajta hatásvadász céllal a hazai újságírók is előszeretettel használják írásaikban a *-szörny* utótagú szavakat. Aki horgász, az tudja, hogy a víza után az európai édesvizek második legnagyobbra növő hala a harcsa. Előbbi már nem fordul elő vizeinkben, vagy ha valami csoda folytán mégis felúszik egy-egy a Dunán, az a sajtóban kiemelt figyelmet kap. Utóbbival viszont gyakorta találkozni folyóinkban, tavainkban. Az elmúlt évek híradásait szemlélve, azt igyekszem bemutatni, hogy az igazán nagy fogásokat az újságírók miként találják olvasóiknak. Tavaly cápa nagyságú, egy 99,5 kilós *halszörnyet* fogtak ki a Dunából Párkányánál, a Hármaskörösben pedig emberméretű *harcsaóriást* akasztott egy tapasztalt helyi horgász. Közel tíz esztendeje arról értesülhettünk, hogy egy 110 kilós, 260 centiméteres *halszörny* akadt horogra Tiszacsegén, s hogy a jelzőkben sem szűkölködjék, a hajdupress.hu hírportál fényképet is közölt a 100 év körüli *orbitális* harcsáról. Tavaly májusi hír, hogy pergetéssel gigantikus, 242 centiméter hosszú, 108 kilós *halszörnyet* fog-

tak, ami egyben a Tiszából kifogott, legnagyobb hitelesített harcsafogás is volt. Adódik a kérdés, hogy vajon nem szerencsés-e, aki szörnyet fog ki, ugyanis nagyon sok horgász szívesen szembenézne az efféle veszedelmekkel. Talán pontosabb, és a horgász szerencséjét is jobban érzékeltette volna, ha az újságíró *kapitális* fogásról ír. De mihez kezdünk az olyan híradással, hogy félórás fárasztás után kifogták a kiszombori Vályogos-tó *rémét*, ami 46 kilót nyomott? Az előzőekben említett harcsák súlyához képest semmiképpen sem beszélhetünk *rémről* vagy *szörnyről*, de a szó eredeti jelentését tekintve még csak *szörnyecskéről* sem. De aki azt hinné, hogy ezt már nem lehet fokozni, téved. Mert bizony egy 2016-os hírből arról értesülhettünk, hogy egy hétvégén több tucat *gigahalat* fogtak a Deseda horgászelei. Igaz, ezúttal nem harcsákat, hanem pontyokat, amelyek közül négynek a súlya meghaladta a 20 kilót. Lám, minden csak viszonyítás kérdése...

De ezzel még korántsem merítettük ki a *-szörny* utótagú szavak használatát. A helyszín ezúttal Ausztrália, ahol Új-Dél-Wales környékén másfél méteres *gyíkszörny* mászott egy ház falán. Bár az eredeti íráshoz mellékelte fotón is látszik, hogy valóban természetes példányról van szó, elegendő lett volna a *hatalmas* jelző használata.

Remélhetőleg az eddig bemutatott híradások szóhasználatára is megmozgatta az olvasók, főként pedig a horgászok fantáziáját, az igazi meglepetés azonban még csak ezután következik.

Az még csak érthető, hogy a folyók, tavak mélyén „szörnyek” rejtőznek, de ki gondolná, hogy újabban a kertekben,

termőföldeken és az erdőkben is beléjük botolhatunk. Egy gombász szerencséjéről szóló tudósításnak a cikkíró a következő címet adta: *Félelmetes gombaszörnyet találtak Mágocs mellett*. Egy 10-12 kilósra becsült óriáspöfetegről van szó, ami elől bizonyára senki emberfia nem menekülne. De hogy a konyhakerti növények se maradjanak ki a sorból, az egyik napilapban azt olvashattuk, hogy fél kilós *paradicsomszörnyekre* bukkantak Győrben és Sopronban is, amelyekről valószínűleg ugyancsak nem rettentek meg, sokkal inkább elégedettek lehetnek a termesztők. Egy dél-walesi kertész speciális keresztporzással a szokásosnál nagyobb uborkát szeretett volna termesztetni, ám az eredmény őt magát is meglepte; csupán ötletes kísérletének eredménye egy 55 kilós *uborkaszörny* lett. Ám alighanem még ezt is túlszárnyalja



egy szászországi gazdálkodó, aki 793,5 kilogrammos *süttőkszörnyével* a német süttőtökbajnokság megnyerését követően a ludwigsburgi Európa-bajnokságon is első helyezést ért el.

Úgy látszik, bizonyos esetekben a különféle túlméretes járművek, monstrok is rászólgálnak a *szörny* elnevezésre. Így olvashatunk vasúti vagy hídépítő *gépszörnyről* vagy arról a sajtot által *autószörnynek* titulált

50 méter hosszú, 20 tengelyes, összesen 220 tonnás vontatmányról, amely egy 400 tonnás prégép utolsó szállítmányát fuvarozta a kecskeméti Mercedes-gyárba. Nem árt azonban tudni, hogy a játékboltok az óvodáskorú kisfiúk legnagyobb öröme „autószörnyek” kicsinyített változatainak széles választékát kínálják; így kapható például távirányítós Power Monster Truck, mindenén átgázoló kaszkadőr Monster Charge, LEGO Technic Monster Jam Dragon és egyéb szuperverdák. A gyerekek pedig dehogyis ijednek meg ezektől, csupán akkor szökik könny a szemükbe, ha szülinapra nem kapják meg közülük valamelyiket.

Végül pedig, hogy az időjárásal kapcsolatos jelenségek se maradjanak ki a sorból; érthető azoknak a sydney-i Bondi Beachen nyaralóknak a félelme, akik egy feléjük tartó hatalmas cunamit véltek felfedezni, s amelyről csakhamar kiderült, hogy egy különleges időjárási jelenség, a zivatarfelhők oldalán megjelenő felhőgallér. Az esetről szóló tudósítás címe ezúttal is borzongató volt: *Rémisztő felhőszörny közelített Ausztrália partjaihoz*.

Hogy az ilyen példák esetében hatásvadász újságírói fogásról, múló divatról van-e szó, vagy a *-szörny* utótagú szavak jelentésének ártékelődéséről, az a figyelmes újságolvasók számára előbb-utóbb kiderül.

Gasparics Gyula
főiskolai tanár, AVKF

„Helyesírók” Gyulán

2023. február 24–25-én a Gyulai Erkel Ferenc Gimnáziumban rendezték meg az Implom József Középiskolai Helyesírási Verseny Kárpát-medencei döntőjét. A versenyzőket Potápi Árpád János államtitkár és Görgényi Ernő polgármester köszöntötte. A szakmai programban Kádár Annamária docens (BBTE), Keszler Borbála professor emeritus (ELTE), Juhász Judit elnök (Anyanyelv-ápolók Szövetsége), Schirm Anita docens (SZTE) és Zsille Gábor József Attila-díjas költő adott elő.

A tollbamondás az 1223-as, az 1623-as, az 1723-as, az 1823-as, az 1923-as esztendő európai és magyar eseményeit rögzítette, a feladatlapot pedig tableten tölthette ki a 108 versenyző fiatal. A legjobb gimnazista Nagy Júlia (Bolyai János Gyakorló Gimnázium, Szombathely, tanára Szakály Szilvia), a technikumok diákjai közül az első Pénzes Panna Flóra (III. Béla Technikum, Szentgotthárd, tanára Tancos



Beatrix), a szakképző iskolások legjobbja Sipőcz Fanni Vanessza (Veres Péter Szakképző Iskola, Győr, tanára Burjáné Liska Kornélia), a határainkon túlra között Antal Sára Panna (Bolyai Farkas Elméleti Líceum, Marosvásárhely, tanára Siklódi Beáta) végzett az élen. A legjobb tollbamondást Bezzeg Balázs írta (Berzsenyi Dániel Gimnázium, Celldömölk, tanára Tóthné Bali Krisztina), a feladatlap legmagasabb pontszámát Pénzes Panna Flóra érdemelte ki, aki egyben a



mezőny legjobbjaként az Implom-díjjal távozhatott Gyuláról. Az oktatói-kutatói Implom-díjat Vörös Ferenc főiskolai tanár (Szombathely), a szervezői-lebonyolítói Implom-díjat Nyistyár István rendszergazda (Gyula) vette át. A versenyt az Anyanyelv-ápolók Szövetsége is támogatta.

Nagy János
professor emeritus,
a zsűri elnöke

Szálka vagy tüske?

A szörtelenítés bizony minden nő szemében tüske, ám mégsem tudjuk elengedni, így fontos, hogy minél takarékosabban oldjuk meg – egy honlap ezzel a mondattal vezeti be olvasóit a tudatos szépségápolás rejtelseibe. Egy másik forrásban a zajártalomról tájékozódhatunk: *A kedvenc oktatására érdemes figyelmet fordítani – egy neveletlen háziállat egyébként is tüske a szomszédok szemében.* A példamondatok annak a kutakodásnak a nyomán kerültek elő, amelyet egy (vajdasági magyar) napilapba szánt, megjelenés előtt álló cikk megállapítása indított el, miszerint „az akkori politikai vezetőségnek a vajdasági magyarság tüske volt a szemében”. Amellett, hogy a szöveg gondozás során a *tüske* szót átírtam *szálkára*, elgondolkodtatott a példa, hogy vajon egyedi esetről van-e szó, vagy általános jelenség, hogy szálka helyett tüske is kerülhet valakinek a szemébe – átvitt értelemben, természetesen.



Bárdosi Vilmos Szólások, közmondások eredete című kötete arról tájékoztat bennünket, hogy a *szálka* a szemében szólás, amelynek jelentése 'valaki vagy valami bosszúságot, problémát okoz, aki ezért neheztel rá, bibliai eredetű, az ótestamentumi Számok könyvében a földosztáshoz kapcsolódóan olvasható: *Ha pedig nem űzitek ki annak a földnek lakosait a ti színetek elöl, akkor, a kiket meghagytok közülök, szálkakká lesznek a ti szemetekben, és tövisékké a ti oldalaitokban, és ellenségeitek lesznek néktek a földön, a melyen lakotok. És akkor a miképpen gondoltam, hogy cselekszem azokkal, úgy cselekszem majd veletek* (Károli Gáspár fordítása). Ennek alapján eldöntöttnek is tekinthetnénk a kérdést, hiszen tüskéről szó sincs, csupán szálkáról. A szólásgyűjtemény azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a Káldi-féle Szentírás-fordítás nem szálkát, hanem szegetet említ: *De ha nem akarjátok majd kipusztítani annak a földnek a lakóit, akkor azok, akik megmaradnak, szeggé lesznek szemetekben, s dárdává oldalaitokban, s ellenségeskedni fognak veletek lakó földetekben, amit velük szándékoztam tenni, titeletek teszem meg.* Ha sorra vesszük a további fordításokat, az egyikben valóban megjelenik a *tüske*, a Magyar Bibliatársulat új fordítású Bibliája ugyanis ekképpen közli ezt a részt: *De ha nem űzitek ki magatok elöl az ország lakosait, akkor tüskévé lesznek a szemetekben és tövissé az oldalaitokban azok, akiket meghagytok közülük, és szorongatni fognak benneteket azon a földön, amelyen lakni fogtok, és majd veletek bánok el úgy, ahogyan övelük akartam elbánni.* A Szent István Társulat Bibliájában ugyancsak a *szálka* szó szerepel.

A különböző bibliafordítások tehát elbizonytalaníthatnak az előbbi, biztosnak tűnő szöveg gondozói döntésben, egyszerűs mind magyarázatul szolgálhatnak arra, hogy a mai élő kifejezésben miért jelenik meg olykor a *tüske* a *szálka* helyett. Lehetséges emellett az is, hogy az állandósult szókap-

csolat „tüskés” formája más nyelvek hatását viseli magán, nemzetközi frazéma lévén. Angolul így szól: *thorn in one's eye*, a *thorn* alapjelentése 'tüske', 'tövis'; németül: *jemandem ein Dorn im Auge sein*, ahol a *Dorn* ugyancsak tüskét, tövist jelent. Minthogy a kiindulópontként szolgáló mondat vajdasági magyar forrásban szerepelt, kézenfekvő, hogy a szerb nyelv felől is megvizsgáljuk a kérdést.

A szerb kifejezés így hangzik: *biti kome trn u oku*.

A 2016-ban kiadott Szerb–magyar szótár szerint a *trn* jelentése 'tüske', 'tövis'; egyaránt utalhat a kaktusztüskére, a rózsatövisre, valamint arra, amikor valakinek szálka megy a kezébe. A fordítási eltérések és az idegen nyelvi hatás mellett további lehetséges ok a szóhasználat keveredése, ismerjük ugyanis a *tüske marad a lelkében, tüskét hagy a szívében* kifejezéseket, a bántás, sérelem után valakiben visszamaradó fájó érzésre, sértődöttségre vonatkozóan. Gárdonyi Géza egyik szereplője mondja: *Hát tudod azért nekem is megvan a magam sokféle tüskéje. Az iskola, a község, aztán az az unalmas fészek.*

A szólás irodalmi előfordulását figyelembe véve többnyire a szálkával találkozunk: *A két vár tehát nagy szálka volt a székelység szemében.* Elég volt említeni őket, hogy arcukba kergesse a vért (Mikszáth Kálmán); *Legnagyobb szálka volt a szememben az a Petray szolgabíró* (Jókai Mór); *Szememben „mesterségem” / Most is nagy szálka még;* (Petőfi Sándor); *A nagyváradi klérusnak szálka volt a szemében a kálvinista anyakönyvvizetű* (Ady Endre). Egyazon szerzőnél szálka is, tüske is van: *Szálka volt szemében a sok díszpalota, / Szüntelen csak zsémbelt: „nem való ő oda,” – Soknak lettem már, hogy élek, / A szemében szűrő tüske;* (Arany János). Érdekes, hogy megjelenik a *tövis* szó is: *De anyámnak azért fájó tövis volt a szemében ez az én testi nyomorúságom; mélyen bántotta hiúságát és mindig csak abban főtt a feje, hogy miképpen gyógyíthatna ki ebből a tökéletlenségemből* (Vámbery Ármin).

Minthogy az állandósult szókapcsolatok egyik jellemzője – ahogy a nevük is mondja – a megszilárdult szerkezet, ebben az esetben pedig a *szálka a szemében* formában honosodott meg a kifejezés, kijelenthetjük, hogy választékos szöveggörnyezetben előnyben kell részesítenünk a tüskét tartalmazó szerkezettel szemben. Az említett frazeológiai etimológiai szótár és az irodalmi példák többsége alapján arra juthatunk, hogy a *tüske* csak idegen nyelvi hatás vagy szóhasználat keveredése következtében jelent meg. Arany János miatt azonban enyhítenünk kell ezen a kijelentésen. Páratlan szókincsű költőnk nyomán a mai szóhasználatban is elfogadható a „szálkás” szólás mellett a „tüskés” is...

Kávai Mucsi Katalin
lektor-korrektor, Magyar Szó

Kétbetű(helye)s magyar keresztnemek?

Kicsit messzebből kell kezdenünk: összevetésül röviden ki-kiterve egyéb tulajdonnévfajtákra és nem is rögtön érintve kifejezetten a 2-es számot, mármint az ennyi betűhelyből állást.

Miközben napjainkban rövidítési mánia (is) járja – minél kevesebb betűvel néven nevezni valamit, hogy azért mégis ráismerjünk (például: *uborká*-ból *ubi*, *alumínium*-ból *alu*) –, a már régebb óta meglévő és eleve nagybetűvel kezdődő különféle tulajdonnevek közt igen ritka a mindössze hárombetűs is. Ha mondjuk a három betűhelyből álló, immár akár évszázadokkal előbb véglegesült magyarországi helységneveinket (városokat, községeket) nézzük: 70-80 közt van a számuk. (Többségük tehát négy vagy ennél jóval több, akár tízet is meghaladó betűhelyes. Igaz, vannak mindössze kettőből állók is.) A család-, avagy vezetéknemek hárombetűseiről nincs statisztikánk, nem is lehet, hiszen egy-egy magyarosítás, névváltoztatás révén újszerűeket, eddig nem is létezőket szentesíthet a belügy-minisztériumi kérelem-felülbírlás. Ami pedig a jelenleg anyakönyvezhető keresztnemeket illeti: a hárombetűsek esetében pontos számot aligha hozhatunk a jövőben talán várható gyarapodásuk miatt. A legkevesebb betűhellyel írható és hivatalosan elkönyvelt keresztnemek vagy utónevek egyelőre megálltak a minimálisnak mondható hárombetű(helye)seknél: *Abá*-tól *Évá*-n, *Idá*-n, *Őrs*-ön, *Pál*-on át *Zoé*-ig még viszonylag szép a számuk az efféléknek is.

Jöjjenek most már a kétbetű(helye)sek. A mai Magyarországon területén mindössze négy olyan – történelmileg már véglegesült – helységnévvel találkozunk, amely kétbetű(helye)s: *Ág* (Baranya vármegye), *Őr* (Szabolcs-Szatmár-Bereg vm.), valamint két Vas vármegyei helység: *Bő* és *Sé*. Nevesebb kétbetűs vezetéknév honfitársaink közül történelmünk-ből eszünkbe jut a Martinovics-féle összeesküvésben részt vevő *Őz* Pál. Jelen korunkból találok a festő *Ék* Sándort, a tengerjáró *Fa* Nándort vagy épp a szobrász *Kő* Pált említhetjük. Ne feledjük Nyíró József regényének címadó hősét, a szintén kétbetűs vezetéknévű *Uz* Bencét sem. Természetesen akadhatnak további szintén kétbetűs családnevek: például: *Ág*, *Jó*, *Só*, *Vő* vagy akár a fentebb már említett földrajzi nevekkal azonosakból az első három (a *Sé* bizonyára nem). Egy betűből álló helységnevünk sincsen. Vezetéknév is legfeljebb egyetlen lehetséges: az *Ó*.

E kipillantás után most már rátérhetünk a kétbetű(helye)s keresztnemekre. Kálmán Béla nyelvészünk több kiadást megért *A nevek világa* című könyvéből tudjuk, hogy

a honfoglalás előtti időtől lényegében a 18. századig kizárólag az egynevűség uralkodott, még nem létezett a ma jellemző elő- és utó-, hagyományosabban: család-/vezetéknév plusz keresztnév együttes. Kezdetben olykor adhattak akár kétbetű(hely)nyi nevet is (*Őn*, *Bő* stb.). Ezeket azonban manapság nem adjuk keresztnévként egyetlen születendő gyermeknek sem.

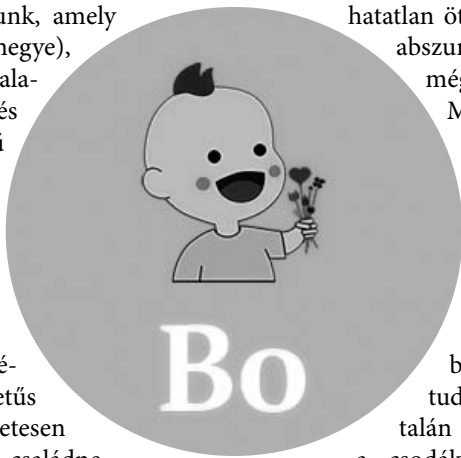
A Nyelvtudományi Intézet utónévbizottsága által a közelmúltban jogosan el nem fogadott utónévötletek közt (hogy egy fiúgyermek például a Kolbász, vagy egy leány az amúgy is igen rossz emlékű Pandémia nevet kaphassa) ez a kétbetűs férfinév (!) is ott szerepelt: *Zé*. Elképzelhető még az is, hogy külföldi, abban az országban már meglévő és anyakönyvezett kétbetűhelyes keresztnévet kíván valaki a magyar kisbaba számára elfogadtatni. Ez a föltételezés éppen akkor jutott eszembe, amikor minap keresztretjévenyfejtéskor ezzel találkoztam: „Északi név”, és kijött egy kétbetűs névalak: *Bo*. Igen, ez a keresztnév valóban létezik: gyermekkorom kedvenc svéd együttesének, a Spotnicksnak a frontembere volt a nemrég elhunyt Bo Vinberg. A híres színész, Bo Derek viszont egyáltalán nem skandináv, hanem ez a *Bo* már egy felvett művésznév része nála. Szintén kétbetűhelyest visel elől például *Al* Pacino; vagy: gyermekkoromban láttam egy ilyen című filmet: „*Ed* Martin, a pincérfiú”. Nemrég sajtócikk mutatta be a Németországban élő, de magyar raphort: ő a Csala *Do* nevet viseli, ám ez is fölvetett név. (Polgári nevén Onofer Lászlónak hívják.) Ezeket a keresztnévpéldákat épp azért soroltam föl, mert a kifogya-

hatatlan ötletelek, az időnként már-már szinte abszurd kérések terén előbb-utóbb bizony még efféle kétbetűsekre is sor kerülhet. Már persze, ha hivatalos részről egyáltalán elfogadásra találunk!

Mindezek után ki merem mondani: egybetűs utónévünk biztos, hogy sohasem lesz; még az egyetlenként szóba jöhető *Ó*-nak is nulla az esélye. Kétbetűsek dolgában hadd legyek mégis kissé „engedékenyebb”: kétbetűhelyes keresztnévként ugyanis el tudnám képzelni az *Őz* alakot (ezt inkább talán leányoknak adva), fiúk számára meg a „csodák csodája”, azaz *Őz* nevét (hosszú *ó*-val immár magyarrá hitelesítve). Ugyanakkor megíjósolhatom: évtizedek, sőt -századok kellenének ahhoz, hogy ezek bármelyike is a majdani gyakorisági listán az első tíz közé kerülhessen...

Holczer József

piarista szerzetes, ny. gimn. tanár,
Kecskemét



Brutális tévedések

A mai magyar nyelvben jó néhány olyan szó van, amelynek értelme az elmúlt ötven-hatvan évben módosult. Ha tetszik, ha nem, még nekünk, öregeknek is tudomásul kell vennünk, hogy az *albérlet* immár nem a főbérlet lakásának egyik szobája, hanem többnyire egy egész lakás, hogy a *bodega* nem kocsmá, hanem bódé stb. Szép számmal vannak azonban olyan szavaink is, amelyeknek értelme nem változott meg, és várhatóan nem is fog megváltozni, csak egyszerűen helytelenül használják őket. Még hozzá sajnos tömegesen. Ez eredhet a vallási, felekezeti fogalmak hiányos ismeretéből, a katonai dolgokban való járatlanságból vagy egyszerűen csak közönséges tudatlanságból.

A minap olvastam egy hírportálon, méghozzá egy katolikus pap szájába adva, hogy „a miniszterelnök, aki valószínűleg nem protestáns, hanem református...” A szerző – valamint a szerkesztő és a korrektor – nyilván nem volt tisztában azzal, hogy a *reformátusok* az evangélikusokkal, metodistákkal, anglikánokkal és egyéb nem katolikus keresztényekkel/keresztényekkel együtt éppenséggel, hogy *protestánsok*. Rendszeresen olvasom továbbá, hogy *reformátusok misén* vesznek részt, amit pedig legfeljebb csak akkor tesznek, ha történetesen egy katolikus templom szertartására látogatnak be.

A protestánsok ugyanis vasárnaponként *isten-tiszteletre* járnak, ahol – de szeretik ezt is ösztetvesztetni! – nem a *tisztelendő*, hanem a *tiszteletes* úr/asszony prédikál. Aki ugyan, ha férfi, bizonyára egyháznak hű fia, de akkor sem – mint sokan hiszik és írják – *egyházfi*, mert az *templomgondnokot* jelent.

Örvendetes, hogy Magyarországon nincs már kötelező sorkatonai szolgálat. Aki azonban a médiában katonai dolgokról ír, nézzon utána, ha nem tudja, hogy a *löveg* nem az, amit kilőnek (az a *lövedék*), hanem amiből kilövik, vagyis az *ágyú*, a *tarack*. A tankakadályt is szeretik keverni a tank-csapdával, holott nyilvánvaló, hogy az akadály, amely rend-

szert vasgerendákból készül, a harckocsi előtt tornyosul, míg a csapda egy megásott mélyedés, amelybe, mivel előre nem látható, a tank beleesik. A *tábornok* szinonimájaként gyakran találkozunk a *főtiszt* szóval, holott ez a megjelölés éppen, hogy a tábornok alatti kategóriába tartozó tisztek – őrnagyok, alezredek, ezredek – gyűjtőneve. Azt sem árt tudni, hogy a *katonai* szót nem lehet a *hadászattal* helyettesíteni. Mert akár egy fémgomb is lehet katonai, ha egyenruhára varrják fel, a hadászat viszont – hogy stílszerűen a Katonai Lexikont idézzem – „a hadművellet része, annak legfontosabb területe”.

Igaz, hogy nem vagyunk tengerésznemzet, de azt azért tudhatnánk, hogy bár minden (tengeri) *matróz* tengerész, nem minden *tengerész* matróz. Például Horatio Nelson vagy Horthy Miklós kétségtelenül tengerészek voltak, de *tengernagyi* fokozatban, míg egy matróz a hadiflottában ugyanaz, mint a rendfokozat nélküli *közkatoná* a szárazföldi hadseregben. (A kereskedelmi flottában a matróz – szak-képzetlen, afféle segédmunkás).

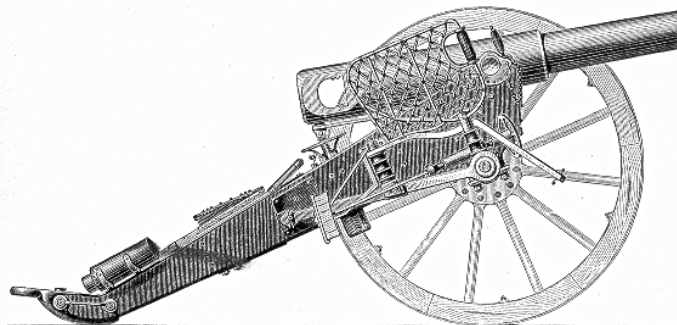
Végül egy melléknév, amely jelzőként mostanában jön divatba, de remélem, a jövőben sem kerül bele a köznyelvbe abban az értelemben, ahogyan sajnos mind gyakrabban használják. Ez a *brutális*. Amely jobb időkben azt jelen-

tette: *durva*, *kíméletlenül erőszakos*. Manapság azonban már *brutális sikerekről* is olvashat az ember.

Természetesen senki sem lehet jártas az élet valamennyi területén, anyanyelvünk esetleges árnyalataiban. Ezért hasznos lenne, ha egy szerző/szerkesztő/korrektor nem bizonyos, vagy csak részben bizonyos valamiben, felütné a

megfelelő lexikont, kézikönyvet. Sőt, napjainkban már *fel* sem kell ütnie, mert az esetek túlnyomó többségében elegendő *beütnie* a keresett szót legalább a sokat szidott *gugliba*.

Kulcsár István
újságíró

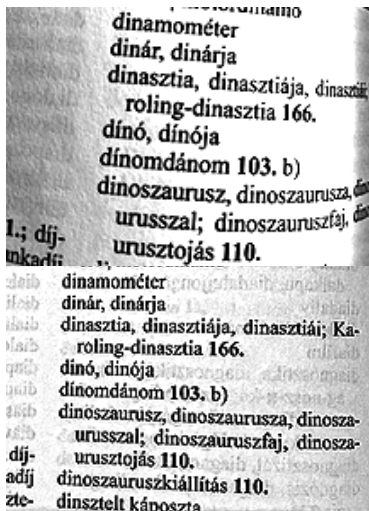


Német tábori löveg.

Német tábori löveg. (Kép: A Pallas nagy lexikona. Arcanum.com.)

Dinó vagy dínó? Tévedhet-e a helyesírási szabályzat?

Vannak olyan kérdések, amelyekre mindenki tudni véli a választ. A helyesírás is ilyen: ha eleget tanultuk, gyakoroltuk, követjük a változásokat, magabiztosan írunk. Előfordulhat persze, hogy egyes szavak, kifejezések írásmódját nem tudjuk fejből, ilyenkor jó esetben előveszünk egy helyesírási szójegyzéket, esetleg utánanézzünk megbízható vagy kevésbé megbízható forrásból az interneten. De mi van akkor, ha két, aktuálisnak tekinthető kiadvány nem teljesen egyforma?



A dinoszaurusz rövidítése A magyar helyesírás szabályai 12. kiadásában, a 2015-ös (fent) és a 2019-es (lent) nyomásban.

Vetően megkérdeztem néhány korrektorkollégát. Aki szintén a 2015-ös, első példányok egyikét birtokolta, ugyanúgy a hosszú í-s változatot használta, ezáltal a vele együttműködő könyvkiadók is természetesnek vették a változás tényét – 2015-ig, az AkH. 12. kiadásának megjelenéséig ugyanis a *dinoszaurusz* rövid alakja a *dínó* volt. Vagy még most is az?

Kérdésemmel a Nyelvtudományi Kutatóközpont tudományos munkatársához, Ludányi Zsófiához fordultam, aki megerősítette, hogy valóban különbség van a helyesírási szabályzat két lenyomata között. A kérdéses szó a 12. kiadás első, 2015-ös lenyomatában még hosszú í-vel szerepelt: *tévedésből*. Az AkH. készítői ezután jelezték az ellentmondást a kiadónak, és a szó a 2017-es Magyar helyesírási szótárba már rövid i-vel került be, továbbá a 2019-ben újra kiadott AkH. szótári részében is javították a kifejezést, amely ebben a formában, tehát *dínó*ként található meg benne. Vagyis a *dínó* a normatív alak.

Mivel a helyesírással kapcsolatos kiadványokat tévedhetetlennek feltételezzük, nem csoda, hogy a 12. kiadás első tulajdonosai változásként kezelték a *dínó* írásmódot. Egy 2015-ös *Édes Anyanyelvünk*-lapszámban is megjelent a ki-

fejezés mint újdonság a kiejtés szerint írt szavak köréből (Zimányi Árpád: *Idegen szavaink írásmódja az új szabályzatban*), ráadásul ezt a szöveget veszi forrásként az NKP 10. osztályos diákoknak szóló honlapja is. Véltetően e kiadás miatt választották a hosszú í-s írásmódot az utóbbi hónapokban futó Tesco- és Penny-reklámok is, amelyekben plüssdinoszauruszokat hirdettek, a szabálytalan, hosszú í-s forma elterjedésére még jobban ráerősítve.

Fontos, hogy ha eltérést észlelünk a helyesírási szabályzatokban, akkor a frissebb akadémiai kiadást tekintjük irányadónak. A *dínó*hoz hasonlóan problémás a *Vietnám/Vietnam* írásmódja is: a 2015-ös AkH. szótári részében *Vietnam* szerepel, míg a 2017-es Magyar helyesírási szótárban *Vietnám*, ékezettel. A kodifikált írásmód az utóbbi, bár a *Vietnam* esetén nem sajtóhibáról beszélhetünk, mivel tudomásom szerint a szabályzat megjelenése után döntöttek a változtatásról. Tóth Etelka a Magyar Nyelvőrben megjelent, *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága 2016. évi tevékenysége* című írásban a következőképpen fogalmaz: „A megjelent szabályzathoz, illetve szótári anyagához érkezett észrevételek alapján a munkabizottság a következőképpen foglalt állást:

– A Földrajzinév-bizottság határozata értelmében a *Vietnam* módosítandó *Vietnám* alakra (564. oldal). Ezt a módosítást *A megváltozott helyesírású szavak jegyzékében* is szerepeltetni kell.

– Cserélendő, illetve törlendő a *Műpa* (131. és 417. oldal) az intézmény képviselőjének írásos bejelentése miatt.”

A cikk következő oldalán található egy összefoglaló táblázat a 12. kiadás további módosításairól, ebben a fenti két példán kívül említik a *nagy mértékű* (módosítás után: *nagy-mértékű*) és *útbaigazító* (módosítás után: *útba igazító*) kifejezéseket, elütéseket (*kövezezik* helyett *kövezezik*, *ssz-el* helyett *ssz-szel*, *Csiliköz* helyett *Csilizköz*, *A Magyar helyesírás szabályai* helyett *A magyar helyesírás szabályai*), valamint közök (spácium) hagyását a matematikai műveleteknél és a kettőspontokkal jelölt sporteredményeknél (ld. az AkH. 124., 107. és 603. oldalait).

Természetesen nem a 12. kiadásban vettek észre először hibákat. Talán az idősebbek emlékeznek a *vajas kenyér* és a *zsiroskenyér* kettősségére: az 1954-es, 10. AkH.-kiadás első lenyomatában *tévedésből* egybeírták a *zsiros kenyeret*, amit aztán a második lenyomatban már javítottak. Azonban addig ezt a kettősséget érdekes feltételezéssel próbálták magyarázni a nyelvhasználók, amiről így írt Ludányi Zsófia a *Mi változott 1954-ben?* című cikkében: „Maga a szótár is elismeri, hogy maradtak benne egyenetlenségek, például az *érvénybelépés* egybeírva szerepel, míg a *munkába lépés* külön (az utóbbi a szabályszerű írásmód), s ugyanígy: *zsiroskenyér* egybe, de a *vajas kenyér* külön. Ez a nyilvánvaló sajtóhiba (amelyet az 1954-es kiadás 2. lenyomatában javí-

tottak, egységesen mindkettőt különírták) szülte azt a sokáig továbbélő tévhitet, hogy az eltérő írásmódnak oka van: a zsír és a kenyér gyakran fordul elő egymás mellett, mivel a szegény ember gyakran fogyasztotta, s ez már elég ok az egybeírásra, míg a *vajas kenyér* igazi csemege, a gazdagok eledele, e két alkotóelem ritkán fordul elő együtt, s ezért különírandó. Ez a magyarázat azonban nem több, mint helyesírási legenda.”

És ha már legenda, érdemes megemlíteni Büky László cikkét, amelyben a szerző a zsíroskenyér-tévedés ellenpontjaként hozza fel a *vizeszsömlé*, *vajaskifli* kifejezéseket – ezek ugyanis péksüteménycsaládként egybeírandók. „Az egybeírás sem önkényes döntés következménye: jelzi a szokásostól való eltérést” – fogalmaz Büky a *Bolond bolsevik*-ben, amely nem elsősorban erről a kérdéstről, hanem a címben szereplő szavak sorrendjének a problematikájáról emlékeztet meg, mivel „mindig vannak olyanok, akik a jelenségekben saját kizárólagos véleményük elleni támadást látnak”. A szerző elmondja, hogy a szabályzat még a kommunista diktatúra idején született, a szójegyzék összeállításában részt vevő egyik nyelvész pedig észrevette, hogy a *bolond* és a *bolsevik* szavak közvetlenül egymás alatt kaptak helyet – ezért annak érdekében, hogy elkerüljék az olvasói interpretáció okozta lehetséges következményeket, addig keresték a régi szótárakban, amíg nem találtak egy, a két szó közé illeszthető kifejezést: ez lett a széleslevelű békakorsót (*Sium latifolium*) takaró *bolonyik* elnevezés. Sajnos ezt a kifejezést

nem találtam meg az eddig megtekintett lenyomatokban, ellenben az értelmező kéziszótárban és az etimológiai szótárban – amelyekről Büky is említést tesz – igen. Mindenesetre *A magyar helyesírás szabályai*-ban ma is egymás alatt olvashatók a *bolondság* és a *bolsevik* szavak.

Felhasznált irodalom

Büky László 2010: Bolond bolsevik. *Magyar Nemzet*. 2010. augusztus 21., 38.

Ludányi Zsófia 2015: Mi változott 1954-ben? *Helyes blog*. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/blog/show/mi-valtozott-1954-ben>

Ludányi Zsófia 2014: Zsíros vs. vajas. *Helyes blog*. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/blog/show/zsiros-vs-vajas>

Tóth Etelka 2018: Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága 2016. évi tevékenysége. *Magyar Nyelvőr*. 142 (1): 117–124.

Zimányi Árpád 2015: Idegen szavaink írásmódja az új szabályzatban. *Édes Anyanyelvünk*. XXXVII. évf. 5. szám: 3.

Az idegen szavak és nevek helyesírása. *Magyar nyelv* 10. (NAT2020): III. *Helyesírásunk*. https://www.nkp.hu/tananyag/magyar_nyelv_10_nat2020/lecke_03_028

Kötis Nikolett

korrektor (Index), szövegíró
(PEOPLE TEAM Alapítvány)

A selymes peremizs meg a szirtőr

Virágnevek, csokorba kötve

Schmidt Egon emlékére

Ha kicsit ki akarok lépni az inflációs-rezsirobbanásos-háborús hangulatból, akkor mindig belemenekülök a TermészetBúvár folyóiratba, ami elvarázsol és megnyugtat. Növény- és állatfajokról olvashat az ember, olyanokról is, amelyekről sosem hallott, és amelyekről talán nem is tudta, hogy Magyarországon léteznek. Pedig kifejező, ritka nevük sajátos része a magyar szókincsnek, csak ritkán találkozunk velük.

Tavasztájt virít a *szirtőr* – tudta, hogy sűrűn pelyhes? Ha már itt tartunk, testvérfaja a *korai ködvirág* meg a *kővér daravirág* is.

A borzas len nyert

Kik adták ezeket a neveket? Tudjuk-e mindig, hogy ki volt a keresztszülő? Többnyire természettudósok, biológusok, mint anno Linné vagy Földi János, Fazekas Mihály, de magyar megfelelőjük sokszor a népi tájnyelvből eredeztethető.

Ilyenkor többnyire lelőhelyüket vagy valamiféle tulajdonságukat emelik ki az ismeretlen névadók. Érdekes, hogy régióként ugyanazt a fajt másképp nevezték, mint ahogy a burgonyának vagy a kukoricának is több tájnyelvi variációja létezik. De sok ezer olyan névvel is találkozhat, aki belemerül e varázsos világba, amelyről ma már nehéz volna kideríteni, mit jelentett valaha, és ki ejtette ki először a száján.

Hónapokig lehetett online szavazni a 2023-as év vadvirágára. A szavazók három növényfaj közül választhattak, amely eredményeként a *borzas len* (*Linum hirsutum*) jelentős fölényrel maga mögé utasította a *tarka nőszirmot* (*Iris variegata*) és a *selymes peremizst* (*Inula oculus-christi*).

Az „Év vadvirága” kezdeményezés célpontjában a hazánkban honos, ritka vagy ritkulóban levő növényfajok megismertetése, védelme és a hozzájuk kötődő problémák feltárása, bemutatása áll. A szavazásra jelölt fajok ezúttal a szárazabb, sztyeppi élőhelyekhez kötődtek, így a szervezők

ezen élőhelyek fontosságára és megőrzésük lehetőségeire kívánták felhívni idén a figyelmet. Az online szavazást a Vadonléssők Közössége Természetvédelmi Egyesület honlapján bonyolították le, együttműködő partnerükkel, a Magyar Biológiai Társasággal közösen.

Látott már kéküstökű csormolyát?

Amikor felfedezünk egy-egy tájat, érdemes túrázás előtt egy növényhatározót fogni a kezünkbe, hogy megtudjuk, éppen mely élőlények életét zavarjuk meg. No, nem tépjük le, nem kötünk belőle otthonra csokrot, hiszen többségük védett. A Boronka-melléki Tájvédelmi Körzetet meglátogatván, érdemes végigsétálni a Tőzike-tanösvényen, amelynek bejárásakor tavasszal számos védett növényfajt – *kakasmandikót*, *májvirágot*, *far-kasboroslánt*, *tavaszi csillagvirágot* – és a névadó tőzike is fellelhetjük.

Egészen más tájakra és évszakra kalauzol el a magazin egy másik cikke: az őszi erdőkre és a fák aljnövényzetében található növényekre hívja fel a figyelmet, mint amilyen a regényes nevű *kéküstökű csormolya* is. Az utóbbi népies, tájjellegű szónak hangzik, míg a jelző egyértelműen izgalmas külsejére utal. Ha szerencsénk van, találkozhatunk a *völgycsillaggal*, a *közönséges gyíkfűvel* meg a *kisvirágú nébáncsvirággal* is.

A mórachalmi Nagyszéksós-tó a hazája a *mocsári* és a *poloskaszagú sisakoskosbornak*. A Jászság tipikus élőhelye a *fekete kökörcsinnek*, az *tavaszi héricsnek*, az *odvas keltikének*, a *piros madársisaknak*, a *bugaci nőszőfűnek*. A tavaszi szó gyakran előfordul jelzőként, mint például a lilás virágú *lednek*, a *kankalin*, a *hérics* vagy a *görvényfű* esetében. Jászdózsza közelében, a Tarna mentén található a Kárpát-medencében bennszülött növényfajunk, a *Janka-társóka* termőhelye.

Göcsejben járván is figyeljünk fel a talaj menti növényzet gazdagságára, hogy meglessük, milyen is a *terebélyes harangvirág*, a *réti margitvirág* vagy a *réti kakukkszegfű*. Itt a jelzők külön fajokat jelölnek.

A nagydobronyi rezervátumban bukkanhatunk rá a *kúszó boglárkára*, a *berki szellőrózsára* vagy a *pettyegetett tüdőfűre* – természetesen a gazdag állatvilág mellett.

A *pázsitfű* szó olyan, mintha tautológia lenne, pedig a pázsit nem szinonimája a fűnek, ráadásul itt egy fajt jelöl. A *saspáfrányt* vagy az *óriás zsurlót* még csak-csak felismerem, de a tocsogó szélén alatt zöldellő *fodros ligetmoha* már nem tűnik fel. Egyébként sem fordítunk – laikusként – sok figyelmet a mohák színes változatosságára, hiszen a nagyközönség számára kissé rejtőzködő életmódot élnek.



Borzas len

Forrás: wikipedia.org – Guérin Nicolas

Az orvosi atracél gyógyít

Azt tudom, mi a taréj, meg mi a tyúk, de már a tyúktaréjról nem sok fogalmam van, pláne, hogy az egyik faj neve *apró tyúktaréj*, a másiké meg *kis tyúktaréj*.

Schmidt Egon, az életében legendává vált ornitológus, könyvein kívül, hosszú évekig több ezernyi cikket írt számos képes magazinba az állat- és növényvilágról, szórakoztatóan, bölcsen, hozzáértően – és úgy, hogy azt mindenki értse. A tudományos ismeretterjesztés párosul nála a

magas szintű íráskészséggel, és bár főleg a madarak életét mutatta be, a növények világába is különleges bepillantást engedett. Műfajt teremtető cikkeiből tudom – sok egyéb között –, hogy az *orvosi atracél* nedveit a népi gyógyászatban használják. Ahogy azt is, hogy a bükkösökre jellemző, de máshol is nyílik a *hagymás fogasír*, vagy éppen a *piros mécsvirág* – ez esetben a név valóban utal e kedves kis növény küllemére.

Nem ismerjük fel ma már a *pilisi lent* – hajdan a falvakban élőknek a len minden fajtája, ahogy a többi „ősnövény” is, fontos szereppel bírt –, talán még a szépséges *leánykökörcsint* sem, nem beszélve a Kárpát-medence lejtőit díszítő *Szent István-szegfűről*, pedig az néhány éve lett az év vadvirága.

Ma már sajnos ott tartunk, hogy ha kirándulunk is arborétumokba, leginkább növényhatározó nélkül tesszük – igaz, a mobilnet segít, ha van éppen térerő. Enélkül nem tudnánk azonosítani a *tyúkhúrt* vagy a *zamatatos turbolyát* sem, pedig ez utóbbi a falusi kertek mindennapos növénye, régen gyakori fűszer, sőt levesalapanyag volt. Amelyet persze a régiak nem védett területeken szedtek, hanem a házuk mögött.

Ahol a kis körtike meg a fénylő zsoldina él

Sokszor a lakótelepi épületek között is elkezd virítani egy-egy különleges faj, mint például Pécsett a *szarvasbangó* vagy a város körüli erdőben a *zergaboglár*. A Mecsekben jelentős a *nagyezerjófű* állománya, errefelé él a *kis körtike*, a *kapcsos korpafű*, a *havasi tisztessű*, a *borzas szulák*, a *tarka és pázsitos nőszőfű*, a *méregölő sisakvirág*, a *magyar pikelypáfrány*, a *leánykökörcsin*, a *jerikói lonc*, a *dalmát csenkesz*, az *ezüstös útifű* vagy a *fénylő zsoldina*. De szereti e tájat az *erdei holdviola*, a *fekete fodorka*, a *karéjos vesepáfrány*, az *adriai varjúháj*, meg a *közönséges acsalapu* is.

Még mindig csak a töredékét említettük a hazai növényeknek – és még hol vannak a külhoniak! Legalábbis azok, amelyek magyar névvel is bírnak. Hogy éppen melyek, az is külön fejezetet érdemel: főleg azok, amelyekkel találkoztak

a külföldet megjárt őseink, vagy ahová éppen eljutottak a nagy magyar természettudósok, és amelyek a latin név mellé „megérdemelték”, hogy próbálják lefordítani, nyelvünkbe „hivatalosan” átültetni. Ma is léteznek olyan növényfajok, amelyek több ezer kilométerre élnek tőlünk, és amelyekkel soha nem fogunk találkozni. Nem beszélve most a tenger alatti, a nagyközönség számára gyakorlatilag felfedezetlen élővilágról.

Temetőben és virágboltban

De maradjunk a szárazföldön. Meglepő terep a növények megfigyelésére egy temető, pedig világszerte találunk olyan temetkezési helyeket, amelyeknek léteznek jellegzetes növényfajai, itthon és külföldön is. A *tornyos sisakoskosbor*

egy azeri temetőben (is) virít, míg a *kurd madársisak* egy törökben – árulja el a szaklap szerzője. Ezekkel bizonyára nem fogunk találkozni – Törökország turistacélpontként nyilvánvalóan a tengerpartot favorizálja –, de talán mindettől a hazai temetők flórája és faunája is érdekesebb lehet számunkra.

Aki a virágot szereti – közhely is meg közmondás... Hogy minden esetben igaz, kétlem, de az tény, hogy mindig jól esik betérni egy virágüzletbe, még akkor is, ha hosszú évtizedek alatt, külföldön, genetikailag jócskán átalakított fajok csábítják el, egyre borsosabb áron, a vevőket. Itt is jölesik felfedezni újdonságokat, még ha közülük sincs a magyar flórához...

Elek Lenke

újságíró, olvasószervező

Túlzásaink foka

Tisztelt Szerkesztőség! Kérem, ha időt találnak rá, ejtsenek szót arról, hogy miért használjuk gyakran a **fokozónak a fokozóját**, például: legjobb – legeslegjobb, legnagyobb – legeslegnagyobb stb.



Köszönettel:
Fülöp Ernő



Kedves Olvasónk! Kérdésével kapcsolatban egy (mára már több formában is szállóigévé vált) párhuzam jutott eszembe: a Mount Everest megmászását ugyan hivatalosan Edmund Hillary és Tenzig Norgaj nevéhez kapcsolják, vannak azonban olyan vélekedések, hogy két brit alpinista, George Mallory és Andrew Irwin már évtizedekkel korábban feljutott a hegycsúcsra. Amikor pedig megkérdezték Malloryt, hogy miért akarja megmászni az Everestet, nemes egyszerűséggel csak annyit válaszolt: *Mert ott van*. Visszatérve a kérdésre; a túlzófokot is azért használjuk, mert megalkotható. Használatát tekintve azonban nem elsősorban nyelvtani vonatkozásban, sokkal inkább érzelmi késztetésekben kell keresnünk az okokat.

A nyelvhasználók egy része ugyanis nem éri be a mellékevek felsőfokának használatával, mivel úgy érzi, hogy azok már nem adnak megfelelő nyomatékot az adott kifejezésnek, ezért bizonyos esetekben túlzófokot használnak, pedig tudható, hogy a *legszebbnél* nincs szebb, a *legszergealmasabbnál* nincs szorgalmasabb, s a *legokosabbnál* sincs okosabb, hogy csak néhány példát említsek. (Sőt, ha egy kissé mélyebbre ásunk, vannak alapfokú mellékeveink, amelyeknek a felsőfokát is értelmetlen megalkotni, mi több,

még középfokú alakjuk sem használatos; ilyenek például az *első* vagy az *utolsó*.) A túlzófok használatának kapcsán még megemlíthetjük a gyermeknyelv rendhagyó fokozásait, amelyben a kicsik elragadtatásukat, végtelen szeretetüket kifejezve boldogan mondják anyukájuknak, hogy *Téged szeretlek a legeslegeslegjobbban a világon!* Emellett e forma – nyelvi játékra is lehetőséget adva – az irodalomban is helyet követelt magának: Csukás István: *Süsü a sárkány* című meseregényének egyik dalbetétje például így kezdődik:

„*Torzonborz a nagy király!
Leges-leges-legnagyobb*”

majd az író – hatáskeltésként – még magát a *leg-* szócskát is tovább fokozza:

„*Torzonborz a csupa leg!
Mindenből a leg-legebb.*”

S lám; ebben az esetben nemhogy nem zavaró a túlzófok használata, hanem éppenséggel a vers művészi értékét emeli.

Összefoglalva: a legtöbb esetben tehát valóban elégséges volna a felsőfok (néhány esetben pedig az alapfok) használata, de ne a racionalitást keressük; a túlzófok jelen van nyelvünkben, amit egy adott élethelyzet érzelmekkel teltett, nyomatékosító szándékú kifejezésére használunk.

Gasparics Gyula

főiskolai tanár, AVKF

Magyar helynévtípusok

A nyelvészet, a történettudomány, a néprajzkutatás, a társadalomlélektan és a földrajztudomány egyik érintkezési pontja a helynevek keletkezéstörténeti, etimológiai vizsgálata. Mindemellett a tudományos megközelítésen kívül is gyakran foglalkoztatja az embert, honnan származik, és vajon mit jelent annak a településnek, folyónak, hegynek a neve, aminek a közelében él, vagy éppen a családnévben visel. A névtan egyik nagy csoportját a helynevek képviselik, amelyek további két alosztályra bomlanak. Az elkülönítés mércéje maga a kék bolygó, tehát beszélhetünk földrajzi nevekről és Földön kívüli égitestnevekről. A jelen írás célja a földrajzi nevek, azaz toponimák bemutatása a névadás motivációja alapján.

Keletkezés szempontjából a helynevek természetes vagy mesterséges úton létrejött helyeket jelölnek, aminek alapja a denotátum (jeltárgy, esetünkben a hely) és elnevezése közötti kapcsolat megléte vagy hiánya. Értelemszerűen, a **természetes** földrajzi képződmények jöttek létre előbb, és a névtani kategóriák is ennek megfelelően formálódtak. E nevek fennmaradásában a földfelszíni forma nagysága és kora bizonyos fokú névállandóságot eredményezett, különösen hegységek vagy nagyobb vizek nevében. Ide tartoznak azok a nevek, amelyekben a megnevezett objektum és a neve között szerves kapcsolat áll fenn. Az ember beavatkozása nélkül létrejött természetes alakulatok: földrészek, tájak, vizek, föld fölötti térszínformák, föld alatti barlangok stb. Az ember kulturális, gazdasági, politikai beavatkozása által létrejött **mesterséges** alakulatok nevében a denotátum és az elnevezés között nincs közvetlen kapcsolat. A lakott területek közigazgatási egységeinek jelölésében a major, a településrésznév, a falu, a község, a város, a járás, a vármegye, a tartomány, az ország neve, valamint a kisebb közterületek jellegét kifejező út, utca, tér, híd, köz, körút, kör, körönd stb. szintén ebben a fogalomkörben kap helyet.

A továbbiakban a **természetes helynevek** keletkezésének körülményeit, a névteremtés módszereit ismerhetjük meg. Természetes helynévadás során egy adott hely bizonyos szempont alapján kap nevet elsősorban tájékozódás céljából. A kapott névben tükröződik a vidék természeti

és kulturális jellemzője, valamint a helyi közösség(ek) nyelvhasználatának sajátossága. Éppen ezért a természetes helynevek kialakulása általában szerves folyamat eredménye, amely során az emberek a helyi körülményeket és a természeti adottságokat rögzítik. Ennek a reflektálásnak nyelvlélektani, nyelvszociológiai hátterében az ösztönösség áll, ami a népi (természetes, spontán, belső, közösségi) névadást eredményezi úgy, hogy az elnevező személy a névadás tárgyának valamely jellegzetes vonását foglalja nyelvi formába. Ez a nyelvi szerkezet azáltal válik tulajdonnévvé, hogy a közösség átveszi és denotáció céljából alkalmazza a kifejezést az illető hely megjelölésére.

A természetes vagy kollektív helynévadás motivációját meghatározza a **fajta-, sajátosság- és viszonyjelölő funkció** névteremtő ereje. Az így létrejött nevek szerkezete lehet toldalék nélküli vagy toldalékolt, illetve összetétel.

1. A hely **fajtaját** jelölik a legkorábbi helynevek. Nagyobb folyóink több mint 3-4 ezer évesek, és eredetükről mindössze annyi állapítható meg bizonyossággal, hogy nem magyar, nem szláv, nem is görög vagy latin, hanem kelta, illír vagy akár indoeurópai népek nyelvéből származhat. Az idők folyamán a hódítók és az új telepések rendszerint átvették a vidék korábbi lakossága által használt folyóvíz neveket. Ezek a készen kapott nevek a Kárpát-medence legfontosabb folyónevei, amelyeket a különböző nemzetiségek a maguk nyelvén „a folyó”-ként említhettek. A folyamokat elnevezhették a vízrajzi köznév jellege alapján, ahogyan az megjelenik a *Duna* (protoindoeurópai er. 'folyó'), a *Maros* (indoeurópai er. 'állóvíz, tenger, tó'), a *Dráva* (indoeurópai er. 'folyóvíz futása'), a *Zala* (indoeurópai er. 'patak, víz, áramlás') esetében, illetve az *Avon* (ír er. 'folyó'). A nagyobb folyókhoz hasonlóan a hegyek is csupán „a hegy” főnévvel említettek az ott lakók körében, ezért több esetben a geográfusok neveztek el egy-egy hegyláncolatot (pl. *Pireneus*). Ilyen primér névadás terméke többek között a *Kárpátok* (illír er. 'szikla'), az *Urál* (vogul er. 'hegytető, hegyorom').

2. A terület **sajátosságát** számos tényező fejezheti ki, hiszen minél később kapott véglegesnek tekinthető nevet a hely, annál árnyaltabb névalakok születtek, amelyek már



tartalmazták a tereptárgy különféle jegyeit is. Ezek az egyedi jegyek utalhattak olyan tulajdonságra, mint a hely mérete (pl. *Nagy-domb*, *Mississippi* 'nagy folyó', *Aoraki* 'felhőkarcoló'), alakja (pl. *Görbe-séd*, *Patkó ere*), száma (pl. *Három-patak*, *Punjab* 'öt folyó'), anyaga (pl. *Homokos*, *Köves-patak*, *Temes* 'mocsaras', *Balaton* 'mocsaras, sáros tó'), színe (pl. *Vörös-föld*, *Rába* 'sötétvöröses, barnás', *Körös* 'fekete', *Fehér-Körös*, *Colorado* 'színes'), hőfoka (pl. *Tapolca* 'meleg vizű patak', *Hévíj* ~ *Hejő* ~ *Hájó* 'meleg' és 'folyó'), kora (pl. *Öreg-erdő*), funkciója, működése (pl. *Legelő-dűlő*, *Itató-kút*, *Boszporusz* és *Oxford* 'ökörgázló'), éghajlati jellemzője (pl. *Meleg-mál*, *Hideg-kút*, *Hüvös-völgy*), vagy vizének íze (pl. *Sós-kút*), szaga (pl. *Büdös-kút*), folyása (pl. *Sebes*, *Vág* 'hullámozó víz', *Beszterce* 'gyors, sebes', *Hamar-patak*), hangja (pl. *Zörgő-ér*, *Csobogó*). A névadás elsődleges motivációját őrzik azok a növény- vagy állatneveket rejtő településnevek, amelyek létrejöttében valódi kapcsolat állt fenn a növénytakaró vagy a vidéken elterjedt állatfaj között. Így a névkeletkezés idejében az elnevezés hűen tükrözte a denotátum valódi állapotát (pl. *Fodormentás*, *Száldobág*, *Hasság* 'száldob vagy hárs', *Cegléd* 'fűzfajta: *Salix elaeagnos*', *Kereki* 'erdő', *Berettyó* 'berek' és 'folyó'; *Rókás-dűlő*, *Nyulas*, *Rákospatak*). További körülményre mutatnak azok a nevek, melyek utalnak a birtoklás ~ birtokos, használat ~ használó személyére (pl. *Márton-tag*, *Palié*), az ott lakó ember(ek)re (pl. *Kántor ere*, *Afrika* 'aferek népcsoport'), a hely eredetére, kialakulására (pl. *Irtás*), valamint a hellyel kapcsolatos eseményre (pl. *Katonahalála*, *Sugovica* 'rühes', ugyanígy ebben a patakban megfürösztött birkák megrühesedtek).

3. Számos **viszonyjelölő** névelem is részt vesz a helynévalkotásban. Ezek a helynevek tartalmaznak olyan viszonyjelölőket, mint például *hegy*, *dombság*, *folyó*, *megye* stb., amelyek segítenek az adott hely pontos földrajzi azonosításában. Számos név és elnevezett közötti összefüggés jelenik meg ebben az esetben is, ami kifejezheti, hogy a hely valaminek a része (pl. *Alszeg*, *Érmellék*), vagy azt, hogy milyen

térszíni forma mellett (pl. *Hegy pataka*, *Tó-köz*), milyen tájrész mellett helyezkedik el a földrajzi alakulat (pl. *Rét-völgy*). Ez a néhány példa is azt bizonyítja, milyen széles skálán mozog az emberek által életre hívott nevek változossága és ezáltal azok száma, amely csak a magyarlakta területen több millióra tehető. Ezek korábbi helynévtárakban (Bél Mátyás, Hunfalvy Pál, Pesty Frigyes gyűjtéseiben) és 21. századi, folyamatosan bővülő feldolgozásban is megtekinthetők a Magyar digitális helynévtár oldalán (<https://mdh.unideb.hu>).

A természetes névadással keletkezett toponimák népes csoportjával vetekszik a mesterséges névadás adatmennyisége, amelyben jobban előtérbe kerül az emberi gondolkodásmód és a névteremtés szándéka. Ennek az elnevezésmódnak a különleges eseteit mutatja be a soron következő cikk a hivatalos helynévadás tárgykörén belül. Azonban addig se feledjük, hogy a nyelv történetének megismerésében jelentős szerep hárul a helynevekre, hiszen mind a korai, mind a jelenkori toponimák nyelvünk írásbeli állapotáról nyújtanak hiteles képet, s változásuk a nyelv egészének a formálódására világít rá. Éppen ezért legyünk mi is részesei ennek az értékőrző és egyben fejlődési folyamatnak, nyitott szemmel járva a világban, és ha szükséges, álljunk meg egy szóra, egy névre...

Szakirodalom

Hoffmann István (szerk.) 2005: *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj-Csongrád vármegye*. Debrecen.

Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése. Közélete: Hajdú Mihály et al. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2001–2010. 4236 lap + 10 térkép.

Kiss Lajos 1988: *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2. 4., bővített és javított kiadás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kiss Magdaléna
nyelvész, EKE

Két kedves anakronizmus

A történelmi regény egyik csapdája, amikor időben oda nem illő esemény vagy motívum fordul elő a szövegben. Nálunk a két legolvasottabb szerző sokáig Jókai és Mikszáth volt, akik úgy követtek el ilyesmit, hogy még kritikai kiadásuk sem vették észre...

A korát megelőző Offenbach

Jókai Mór *És mégis mozog a föld...* című regényében, amely 1810–1830 körül játszódik, így elmélkednek a *Milyen szépek a grófnő nefelejcsei...* című fejezetben: „– Minő nagy bűvész ez az Offenbach! Ha most mi az ő zenéje nélkül látnók a leányainkat az idegen fiatal emberek karjai között

ilyen mozdulatokat tenni, a guta ütne meg ijedtünkben: így pedig gyönyörködünk benne.

Már az igaz, hogy Orpheustól gyerekség volt a köveket kimozdítani s a vadmacskákat maga körül gyűjteni. Offenbach és Strauss ennél nagyobb csodákat művelnek, az ő zenéjük hangjára jogot kap az idegen fiatalember kiemelni a jól őrzött hercegisasszonyt anyja, garde des dames-ja mellől, jogot kap őt keblére szorítani, vele messze elszaladni, keringelni, a ruháját összetépni, szemei sugárzatát, forró lélegzetét beszívni: s ez igen természetes jog.”

Később egy színész így toppan be feleségéhez: „– Én hadd menjek előre, elkészíteni az angyalomat a meglepetésre. Bánnyavár maga nyitott be előbb az ajtón... A színész melo-

dramai reminiscenciával bocsátá maga előtt a papírdobozba rekesztett szilvákat, rekedt hamis hangon énekelve: »hajdan almát nyújtá Páris, a szerelem istenasszonyának.«

Az első utalás Offenbach káncánjáról elhíresült *Orfeusz az alvilágban* (1858, nálunk 1860), a második a *Szép Heléna* (1864, nálunk 1866) című operetthez vonatkozik, az idézet hihetőleg Latabár Endre fordításából való.

Elég különös lett volna, ha az 1819-ben született Jacques Offenbachkal már ekkor így példálózhattak és tréfálkozhattak volna, az 1830-as szövegíró Henri Meilhacról és az 1834-ben világra jött Ludovic Halévyről már nem is szólva...

„megjött az esze” – elment a hitele

Mikszáth Kálmán utolsó regényében, *A fekete városban* nem túl sok a tréfára alkalmas jelenet. Talán ezért is enged az író a kísértésnek a 9. fejezetben. Görgey alispán védelmének parancsnoka, akit „valami császári ezredesnek” hisznek, ilyen párbeszédbe bonyolódik: „– Jelentse meg az úrnak – szólta a nagybajuszú –, hogy megjött az esze. – Ne mókázzanak velem – pattant fel Bibók szigorún –, mert azt én nem szeretem, vagy mondják meg a nevüket, ha jó járásban vannak, vagy pedig menjenek isten hírével, ahonnan jöttek. – Hiszen már megmondtam – nevetett könnyedén a nagybajuszú. – Hívja ki a gazdát, Görgey Pál uramat, majd

megismer ő bennünket. [...] Ezalatt előhozták a katonák a lámpákat, Bibók uram engedelmet kért, hogy ő nem tudhatta, milyen előkelő urakkal van dolga, kötelessége volt, mert ő van megbízva ezekben a veszedelmes időkben az alispán élete feletti őrködéssel, s végre maguk a tekintetes urak az okai, hogy nem mondták meg a nevüket. – Megmondtam – nevetett újra a nagybajuszú –, hogy megjött az Esze, mert Esze vagyok. Esze Tamás. [...] Az alispán megörült régen látott bátyjának s a híres kuruc Eszének, »ki vagy levágta, vagy megneveztette az embereket«, szerfelett kedélyes tréfára hajló lévén.”

A jellemzés igaz lehet, de Esze Tamás ekkor (1703 elején, május táján) még javában jobbágy volt, aki aligha tréfálhatott ilyen formában egy alispánnal. Csak „1708. március 24-én adományozott neki és családjának nemességet” II. Rákóczi Ferenc, akinek erdélyi fejedelemeként ehhez joga volt.

Ady Endre *Esze Tamás komája* című, a regénnyel egyidejű – 1909-es – versében aligha tartotta nemesnek, mikor leírta: „Urak, papok döllyfét, / Ím, eleget túrtuk, / Gyomrunkba a sok bánatot / Már eleget gyúrtuk. // Rákóczi, akárki, / Jöjjön valahára: / Kígyóinknak, Esze komám, / Lépjünk a nyakára.”

Tóttós Gábor

ny. főiskolai docens, Szekszárd

Érdekes szóösszetételek

A minap a tv-ben szereplő riportalanyt az *összeomlás kutatója*-ként mutatták be. Tisztelem a tudósokat, különösen azokat, akik szinte egész életüket kutatással töltik, például egy ismeretlen jelenség után nyomozva, vagy kevésbé ismert, nem tisztázott jelenséggel kapcsolatban továbbfejlesztve a már meglevő ismereteket. Sokat köszönhetünk a kutatást végzőknek, néha rövid távon is születik eredmény, lásd a koronavírus elleni vakcina egyik fajtájának felfedezése.

Vajon az összeomlás-kutató mire gondol, amikor nekifog a munkának? Felidézi esetleg a múltbeli, de már összeomlott épületeket, hidakat, beomlott bányákat, s azt kutatja, miért omlottak össze? – Úgy vélem, az efféle okok kiderítése inkább szakemberekre vár: mérnökre, szakmunkásra; emellett utólag ezt szükségtelen lehet külön kutatni, mert rendszerint közvetlenül az összeomlás után ki is derülnek az okok.

Ha a kutató arról gondolkodik, hogy lehet elkerülni egy összeomlást, akkor is nehéz dolga van, hiszen nincs általános szabály, amit alkalmazni lehetne a különböző esetekre. Sajnos, a tévéműsort nem tudtam meghallgatni, ezért nem derült ki számomra, milyen összeomlásról van szó. Jó lenne többet tudni arról az elszánt kutatóról, aki egy ilyen téma



kutatására adja a fejét. Azt azonban nem tartom jónak, hogy egy foglalkozásnév alapján az emberek ne tudják, mi is a munkája a viselőjének.

(Vajon hány összeomlás-kutató lehet az országban? Vannak-e kollégái?)

Ha nagymamám élne, s a boltban ezt a táblát látná a tojás mellett: ÁRSTOP, akkor talán az jutna eszébe, hogy ingyen kapja a tojást.

Úgy tűnik, nemcsak az események, hanem a hozzájuk kapcsolódó kifejezések is szélesebben változnak. Lassan a magyar szavak vagy kifejezések megértéséhez is szakértőre lesz szükségünk.



Üdvözlettel:
Dénes Gyuláné
ny. tanár



Dénes Gyuláné, kedves olvasónk meglátásait, véleményét mindig érdemes megszívlelni, így van ez most is.

Meg kell vallanom, levele első olvasása közben el sem hittem, hogy létezik ilyen foglalkozás. Aztán utánanéztem a

tényeknek. Minden bizonnyal egyetlen önjelölt összeomlás-kutatónk van (kollégái tehát nincsenek). Korábban jövőkutatónak nevezte magát. A jövőkutató (futurológia) világszerte elfogadott tudományos tevékenység: a jövőkutatókkal közgazdászok, meteorológusok, matematikusok, szociológusok, politikusok és egyéb, társadalom- és természettudományokban jártas szakemberek foglalkoznak. A jövőkutató elnevezés jó, de biztos vagyok benne, hogy a „jósmai alkalmazottak” többsége is szívesen nevezi önmagát jövőkutatónak. – A tévéműsor említett főszereplője a világot látja összeomlóban az utóbbi időben, ezért változtatott (vagy pontosított) foglalkozását illetően. Bízunk benne, hogy ebben a foglalkozásban egyedül is marad, mert nem omlik össze a világ, és a Föld lakói rájönnek arra, hogy minden embernek a saját szakterületén belül kell jobbra tenni az életet.

Az *árstop* kifejezést – sajnos – nagyon gyorsan megszoktuk. A *stop* valóban jelentheti azt, hogy 'nincs', értsd: 'nem lesz több'. Nemrég került a kezembe egy reklámcédula, amelyen ez állt: *rozsdá stop* [így!]. De jelentheti egy folyamat megállítását is: a *hitelstop*, *kamatstop* (szintén félreérthető) kifejezést ebben az értelemben kezdték használni a bankszakmában. E kérdésben pedig csak azt tudom válaszolni Olvasóknak, hogy kedves nagymamája még inkább elcsodálkozott volna az *ársapka* olvastán!

A szerkesztőség véleménye azonos minden nyelvapoló nézetével: minden szerkesztőségben, legyen az televízió- vagy rádiócsatorna, nyomtatott vagy internetes folyóirat, könyv stb. alkalmazni kellene anyanyelvi szakértőt, hogy kizárólag igényesen megfogalmazott mondatok jussanak el az olvasókhoz, nézőkhöz, hallgatókhoz.

Lengyel Klára
szerkesztő

Tanmese, avagy helyesírási javaslat

Ha akarnám, akkor sem tagadhatnám le, hogy rendhagyó írásom nem más, mint hozzászólás Holczer Józsefnek Egy-szer még „*értemegyünk*”?! című cikkéhez (ÉA 2022/2: 24). Aki nem hiszi, az olvasson utána! A tanmesét záró „*Értelme*” formulát Heltai Gáspár fabuláinak mintájára alkalmazom. A vele bevezetett mondatok érthetőbb formába öntik javaslatomat, bár sajnos tompítják a szépirodalmi hatást.

Volt egyszer egy legény, akit három kerek esztendeig csupán az olcsó menü vonzott egy étterembe. Egy szép napon aztán feltűnt ott egy új pincérlány. A legény rögtön beleszeretett. Attól kezdve *érte* járt a vendéglőbe. Űgy is mondhatnám: *ő* volt az, akinek a kedvéért a legény odajárt.

Az ifjú esténként is eljárt az étteremhez, és a kapunál várt a pincérlányra, azaz *értemet* a lányért, hogy együtt sétál-

janak haza. Még ma is együtt sétálnak, ha meg nem haltak. Itt a vége, sétálj véle, s gondold bele értelmébe!

Értelme: Ha az *érte* az *ő* névmás határozói alakjaként áll az ige előtt, akkor persze külön kell írni őket egymástól. Ha viszont nem az *ő* névmás (hangsúlyos) alakja, hanem az ige jelentését (vele – igekötőként – összeforrva) módosítja, és együttesük *-ért* ragos főnevet vonz, akkor az „*érte* + (általában mozgást jelölő) ige” kapcsolat egybeírását kívánna. Ezt a tényt jó lenne szabályban rögzíteni, és a szabályt természetesen a gyakorlatban is érvényesíteni.

Horváth László
nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

HÍREINK

Új világ jön, új gondolkodás, meglátjuk majd a tisztaságot s a szépet

Az Anyanyelvapolók Szövetsége szokásához híven idén is megemlékezett az anyanyelvek napjáról, így 2023. február 21-én a Józsa Judit Galériában tartottak a 200 éve született Madách Imre emlékének szentelve egy nem mindennapi beszélgetést. A két főszereplő Huszti Péter Kossuth-díjas színművész, a nemzet művésze, az MMA tagja, legismertebb „Ádámunk” és Nagy Viktor Jászai-díjas érdemes művész, az MMA színházművészeti tagozatvezetője voltak.



A késő délutáni beszélgetést Juhász Judit, az Anyanyelvapolók Szövetségének elnöke nyitotta meg. Kiemelte a Madách-mű fontosságát, hasznát és elvitathatatlan sokszínűségét. Mielőtt átadta volna a szót Huszti Péternek és Nagy Vikornak, megkérte Matula Ágnes szerkesztőt, olvassa fel lánya, Sediánszky Nóra szerkesztő-dramaturg előszóját, amelyet a délután bejátszott Tragedia-részletek kiválasztásakor írt.

A beszélgetés mintha egy végtelen utat kívánt volna bejárni. Nagy Viktor első kérdése egyszerű volt és emberöltőket felölöl: miként is találkozott először Huszti a művel? Huszti

Péter fiatal egyetemista korából származó, a szegedi Dóm téren tartott előadás emlékét idézte fel, amelyet Vámos László Kossuth-díjas művész rendezett. Ahogyan feltoltultak a teremben az emlékek, mintha egy kivetítőn láttam volna, úgy jelent meg előttem a Dóm tér a teljes valójában, benne nyolcezer emberrel, s körülötte a színészekkel, akik a forráságban keresztül-kasul bejárták a teret. Élmény hallgatni Huszti Pétert.



Balról jobbra: Nagy Viktor, Huszti Péter, Juhász Judit, Józsa Judit

A beszélgetőpartnerek szóba hozták azt is, vajon manapság népszerű-e Madáchot játszani. Nemleges választ állapítottak meg, miközben megannyi témája vonzaná az embereket, ha beszélne rólá. Madách előre megírta nekünk, ami megírható volt: a nemzedékek harcát, a hitetlenséget, a társadalmak összeomlását, a forradalmárok elbukását, a tudósok háttérbe szorulását. Napjaink erkölcsi zűrzavarát egyetlen műben foglalta össze a szerző. Huszti Péter nemcsak Ádámot és Lucifert, de még az Úr szerepét is magára öltötte pályája során. Úgy érzem, ő az, aki elmagyarázhatja nekünk, milyen érzés a magunk bőrén megérezni, milyen valójában e három jellem, e három szereplő: egy élet állomásai. Hogyan válunk egyikből a másikká, s látjuk meg mindegyikük igazát.

A délután utolsó szakaszában arról beszélgetett a művészuó, hogyan kell klasszikus darabot mondani, vagy éppenséggel, miért kell, hogy közvetítsék a színházak és színészek a klasszikus művek klasszikus szövegeit. Bár számos oka lehet annak, amiért a színházak átírják, átkonstruálják ezeket a klasszikus műveket, érdemes kitartani az eredeti mellett. „Jó volt itt lenni, beszélgetni, Madáchot felidézni. Nagy szükségünk van rá, hogy meglássuk a gyönyörűt, a szépet” – zárta le a beszélgetést Huszti Péter.

Karkó Ádám

Magyaróra-bemutató Piros Ildikóval

2023. január 17-én bemutatták a Magyaróra, az Anyanyelv-ápolók Szövetsége szak módszertani folyóiratának Színház című lapszámát a Józsa Judit Galériában. Az est vendége Piros Ildikó Kossuth- és Jászai-díjas színművésznő, a Magyar Művészeti Akadémia tagja volt. Grétsy László nyelvészprofesszor, a szövetség tiszteletbeli elnöke köszöntőjében elmondta, örömtelinek tartja, hogy a fontos folyóirat szerzői és olvasói rendszeresen találkoznak a lapszámok bemutatóin. Fráter Zoltán főszerkesztő és Baranyai Katalin szerkesztő ismertette a folyóirat legújabb számát, amelynek középpontjában a színház



Balról jobbra: Józsa Judit, Blankó Miklós, Piros Ildikó, Grétsy László, Baranyai Katalin, Fráter Zoltán (Balla Bence Ferdinánd felvétele)

iskolai megközelítése áll. Piros Ildikóval a lap másik szerkesztője, Blankó Miklós beszélgetett. A színművész vallott a művészi szépről, szolt a pályán eltöltött évtizedei alatt kialakult hitvallásáról, saját tanári módszereiről, és elárult néhány titkot is a versmondás eszköztárából.

„Szép értelme földi dolgainknak”

„Szép értelme földi dolgainknak” – idézte Juhász Judit, az Anyanyelvápolók Szövetségének elnöke Sinka István költőt a Józsa Judit Galériában 2023. január 19-én. Szövetségünk magyar kultúra napi ünnepségét a 125 éve született Sinka István emlékének ajánlotta.

Szakonyi Károly Kossuth-díjas író, a nemzet művésze előszavában Féja Géza is idézte a népi írók táborából emelte ki Sinkát, akit nem minden korban ismertek el olyan mértékben, mint ahogyan megérdemelte volna, pedig lírájában egészen egyedi hangon illesztette össze a népi világ gondjait a poézis eszköztárával. Szakonyi Károly beszéde honlapunkon olvasható.

Szabó András előadóművész megidézte a költőt csodálatos hangján előadott verseivel. Ott járhattunk Sinka tájain, vele élhettük meg a vidéki lét vigalmait és gyötrelmeit is. Juhász Zoltán népzeneész furulya- és dudaszóval fűszerezte az estet.



Balról jobbra: Józsa Judit, Juhász Zoltán, Juhász Judit, Szakonyi Károly, Szabó András (Balla Bence Ferdinánd felvétele)

II. Anyanyelvi Akadémia Újvidéken

2023. január 27. és 28. között Újvidéken, a délvidéki újságírók megkeresésére tartottuk a II. Anyanyelvi Akadémiát. A megnyitón, az újvidéki rádió és televízió székházában Juhász Judit, az Anyanyelvapolók Szövetségének elnöke elmondta, hogy a Szövetség lassan 35 éve felkarolta az anyanyelvi versenyeket, az Édes Anyanyelvünk folyóiratot, számos konferenciatanácskozás és kiadvány születik meg műhelyében. Egyesületünk elnöke hozzátette, boldoggá teszi, hogy ez a misszió most már a média „harcosainak” képzésével, a sajtóról való közös gondolkodással is kiegészült.

A kétnapos tanácskozáson mintegy 60 délvidéki szerkesztő-újságíró vett részt. Előadást tartott, és műhelymunkát vezetett Juhász Judit elnök mellett Pomozi Péter nyelvész, az ELTE docense, a Magyarságkutató Intézet kutatóközpont-vezetője, Török Annamária, a Kossuth rádió ny. bemondója, valamint Szikora József, a Magyar Katolikus Rádió főszerkesztője. A képzésen témaként merült fel a nyelvi norma és a beszédnorma kérdése a médiában; a szövegalkotás és az írástechnika, valamint a rádiós és a televíziós műsorvezetés fortélyai. A sorozat folytatását tervezzük.



Az esemény résztvevői (Ótos András felvételei)

Práter anyanyelvi nap – huszonhatodszor

2023. március 11-én zajlott le Budapesten az általános iskolások Práter anyanyelvi napja. A rendezvénynek az elmúlt egy évtized hagyományait követve most is a Baár–Madas Református Gimnázium adott helyet. A diákok öt kategóriában versenyeztek: vers- és prózamondó verseny, szépkiejtési verseny, helyesírás, kiejtésjelölés és anyanyelvi csapatjáték.

A találkozó elején archív felvételtől mozgalmunk alapítóját, Péchy Blankát hallgattuk meg, aki a 200 éve született Petőfi Sándor *Sors, nyiss nekem tért és A XIX. század költői* című versét szavalta el. Ezután Kerekes Barnabás, az Anyanyelvapolók Szövetségének alelnöke köszöntötte a szép számmal egybegyűlt társaságot – versenyzőket és felkészítő tanárokat –, majd a házigazda iskola három diákja három különleges verssel örvendeztette meg a hallgatóságot.

Petrovski Anna Zsófiától Aranyosi Ervin *Áldd meg, Isten* című művét hallhattuk, Csígyó Blanka Petőfi Sándortól *Az örültet* mondta el, Szalontai Rozália pedig Nemes Nagy Ágnes *Istenről* című versét adta elő.



Kerekes Barnabás köszöntő beszédét tartja

A versek után a Práter anyanyelvi nap történetéről készült mozgóképes összeállítást nézték meg a találkozó résztvevői. A riport tizenegy évvel ezelőtt a Nyelvörzőben, a Duna Televízió híres nyelvművelő műsorában hangzott el. Készítője, az Arany Kazinczy-díjas Matula Ágnes jelenlétével a mostani rendezvényt is megtisztelte.

Az összeállításból az iskolások is megtudhatták, hogy a versenyt 25 évvel ezelőtt indította el Kovács Zsuzsanna, az egykori Práter Ének-zene Tagozatos Általános Iskola magyartanára. Akkor már évek óta rendszeres – és igen népszerű – eseménynek számított a Péchy Blanka-émléknapi, ahol az ország középiskolásai helyesírásban, kiejtésjelölésben, versmondásban és szövegtolmácsolásban mérhették meg magukat. A csurgói általános iskolások a Beszélni nehéz! adáshoz írt levélben egyszer azt panaszolták, hogy szívesen részt vennének ők is ezen a versenyen, de kicsik lévén, „nem érik még fel” annak a kilincset.

Tanárnő úgy gondolta, hogy ha ez a helyzet, akkor ő majd „kilincset ad” a kisdíjak kezébe. Megálmodta, és 1998-ban meg is rendezte az általános iskolások számára az első anyanyelvi napot, majd évente a soron következőket. A Práter utcai iskolát időközben sajnos bezárták, de a versenyt azóta is minden évben megrendezik – immár új helyszínen, a Baár–Madas Református Gimnáziumban.

A versenytörténeti visszaemlékezés után következett a nap legfontosabb része, a megmérettetés maga. Az öt versenyforma zsűrijét a nyelvművelő mozgalom elismert tanárai, szakkörvezetői alkották, munkájukat pedig öt ifjúsági vezetőségi tag segítette.

Ahogy a korábbi években, most is az anyanyelvi csapatjáték tartott a legtovább; s mivel ez a verseny a közönség számára is meglehetősen szórakoztató tud lenni, a többi kategória diákjai, tanárai saját versenyük végeztével apránként mind itt gyűltek össze.

Felszabadult, családi légkörben zajlott a verseny; a helyezettek oklevéllel, könyvjutalommal térhettek haza, de akik lecsúsztak a dobogóról, azoknak sem volt okuk lógatni az orruk, hiszen játszottak egy jót, és értékes szakmai tapasztalatokra is szert tehettek a nap során.

A rejtvények után közöljük a versenyek díjazottjainak listáját.

Reiser György Lukács

PONTOZÓ Grétsy László rovata

Mindenekelőtt a Pontozó 2022. évi 5. számának megfejtését adjuk meg.

I. Falukeresés. 1. Kialszik. 2. Mosószer. 3. Denevér. 4. Nemesfém. 5. Riadó. 6. Kopácsol. 7. Patika. Az ábra megvastagított sorából kiolvasható Zala megyei település neve: Alsónemesapáti.

II. Apró tárgyak, holmik. 1. ABBA + Való > Alvóbaba. 2. Park + Rece > Karperec. 3. Költ + Érző > Kéztörlő. 4. Endo + Lima > Medalion. 5. Pici + Reng > Piercing. 6. Kivi + Lear > Relikvia. 7. Zene + Csel > Szelence. 8. Müge + vesz > Szemüveg. 9. Ásat + Kiút > Útitáska. 10. Ivar + Áfás > Vásárfia.

III. Hétszer hét. 1. Herczeg Ferenc. 2. Benedek Elek. 3. Zermegh János. 4. Szénási Sándor. 5. Csanádi Imre. 6. Peterdi Pál. 7. Csatai Endre. A balról jobbra lefelé kiolvasható név: Hernádi (Gyula), átrendezés után pedig a jobbról balra kiolvasható név: Kertész (Imre).

IV. Szójátékos csattanó. Dehogy jön, mi megyünk oda! Könyvjutalomban ezúttal a következők részesültek: Bacsó Józsefné, Barta Mihály, Gergely Gyuláné, Hornyák József, Huszár Lászlóné, Kovácsné Doroszlai Ágnes, Lakatos Sándorné, Mercsek Timea, Nagy Anna, Radnóti Léda. Jutalmuk a Tinta Kiadónál Kiss Gábor és Mandl Orsolya szerkesztésében megjelent Anya-nyelv-lecke című kötet.

És máris következzenek a **Pontozó új feladatai!**

I. Aszparanta. Megfejtőinknek ezúttal mindössze az a feladatuk, hogy aszparanta nyelvre fordítsanak egyetlen mondatot, nevezetesen ezt: **Az orosz népi pengetős hangszer hangjára a dél-alföldi, Duna menti város egész népe otthonába futott, és énekelni kezdett.** A várt megoldás terjedelme ennek alig több a felénél, a szótagszámot tekintve. A magánhangzók közül tehát csak az **a** használható, mivel az *eszperanto* szóból tréfás kiforgatással alkotott *eszperante* mintájára elnevezett *aszparanta* nyelvnek ez az egyetlen magánhangzója. A helyes megfejtés 20 pontot ér, a hibákért egy-egy pont levonás jár.

II. Mi urunk: a Pénz. Az Ady-vers címéből szállóigévé vált szólást azért tettük ezúttal rejtvénycímévé, mert az e feladványunk jobb oldali meghatározásaira adott válaszok pontosan azt mutatják be, amit Ady verscíme is sugall, vagyis azt, hogy világunkban minden a pénz körül forog. Ennek bebizonyításához azonban olvasóinknak először a bal oldali tízszer két kérdésre kell mindig helyesen válaszolniuk egy-egy négy betű(jegy)ből álló szóval, majd ugyanezekből a betűkből tudják összerakni a helyes választ a jobb oldali meghatározásokra. Minden helyes válaszáért 1 pont jár, a telitalálatos válasz tehát 10 x 3, azaz 30 pontot ér.

- | | |
|----------------------------------|--------------------------|
| 1. Származik:
Érvényre jutó: | A polgár vállalt nyomja: |
| 2. Ágazat:
Ázsiai teherhordó: | A vételáron egyezkedik: |
| 3. Medália:
Földbe rejt: | Ellenérték növelése: |

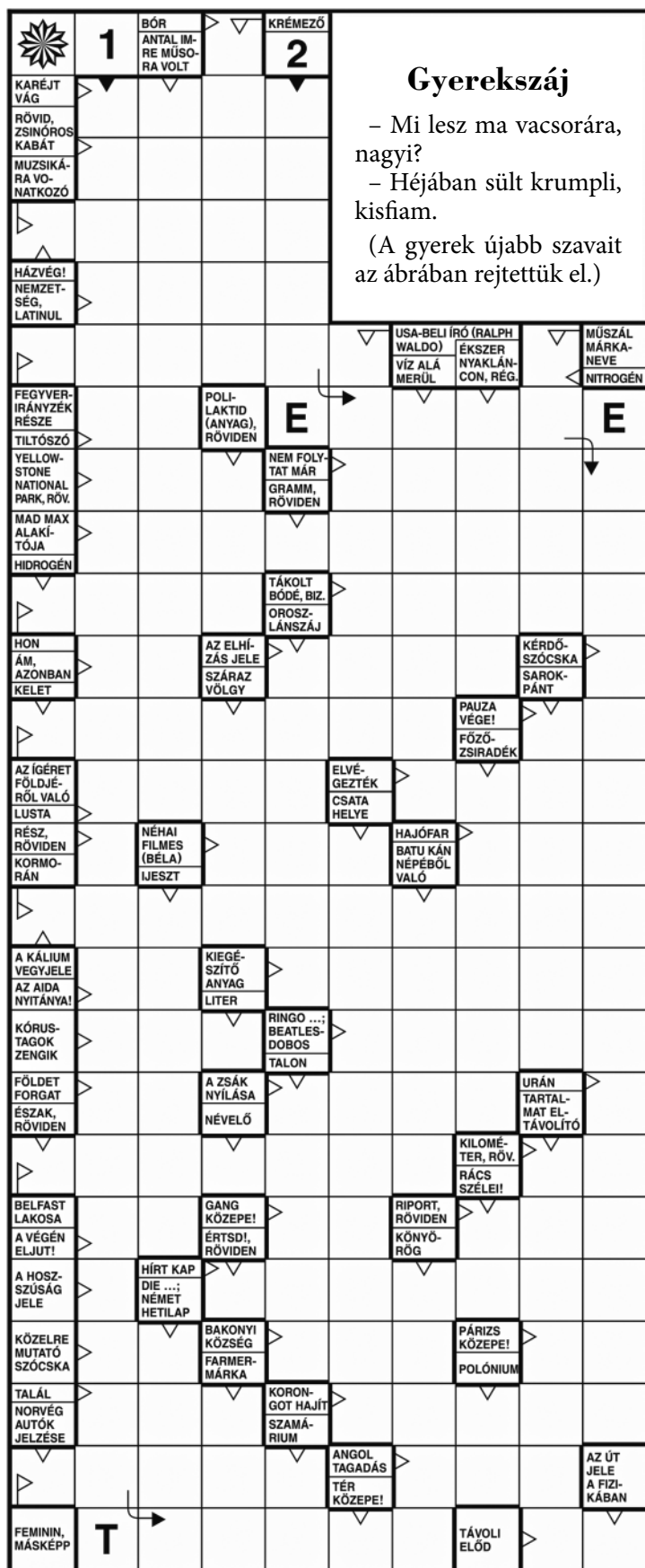
- | | |
|--|--|
| 4. Bűvöl, babonáz:
Ecsettel dolgozik: | Munkabér: |
| 5. Jeanne; az orleans-i szűz: A háború vesztese fizeti:
Pocakra vonatkozó: | |
| 6. Miki; Levente Péter szerepe volt:
Számszerű tény: | Takarékbesétet hozadékból levont összeg: |
| 7. Nem szeret dolgozni:
Fekete István gólyatörténetének főhőse: | Vásárlói áruigény: |
| 8. Szív, szívogat:
.... kapitány;
Verne Gy. regényeinek hőse: | Törvénytelen pénzt bűnös módon legalizáló: |
| 9. Élénken figyelő:
Mínthogy: | Helyiség kölcsönzője fizeti: |
| 10. Márványmintával díszít:
Viszályt kelt: | Egyik papírpénzünk: |

III. Hétszer hét. Ha olvasóink helyesen válaszolnak a rejtvényben található meghatározásokra, akkor a kitöltött ábra betűiből még két tágon értelmezett irodalmi/művészeti kifejezésre is rábukkanhatnak. Az egyiket a meghatározások jelenlegi sorrendjében a bal felső saroktól a jobb alsóig terjedő átlóban találják meg, a másiknak a betűit pedig – a sorok megfelelő átrendezése után – a jobb felső saroktól a bal alsóig olvashatják össze. A definíciókra felelő szavakért 1-1 pont, az ábrából kiolvasható két szakszóért 7-7 pont jár, összesen tehát 21.

- | | |
|---|--|
| 1. Matematikai alaplánc: | |
| 2. Juhtejből készült gömbölyű sajt: | |
| 3. Magyar város a Duna jobb partján: | |
| 4. A szükséges legkevesebb ismert latin szóval: | |
| 5. Közöszen dalolók társasága: | |
| 6. Felhőssé válik az égbolt: | |
| 7. Gyantából és illóolajokból készült gyógy- vagy illatszert: | |

IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül elég a Gyerekszáj című túloldali rejtvény csattanóját beküldeniük. Értéke 25 pont. Rejtvényeink együttes pontértéke 96 pont, de már 80 pont is elég a nyereménysorsolásban való részvételhez. A feladványok megfejtését **június 1-jéig** várjuk címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, 1368 Budapest, Postafiók 250., vagy a rovat szerkesztőjének címe: gretsyl@t-online.hu. Minden olvasónak jó fejtőrést és jó szórakozást kívánnak a rejtvények készítői:

Grétsy László (I., II.), Schmidt János (IV.),
Varga István (III.)



A Práter-anyanyelvi nap versenyjeinek díjazottjai

Anyanyelvi csapatjáték

- I. hely: Lőrincze Lajos Általános Iskola, Hegyeshalom
 II. hely: Karolina Óvoda, Ált. Isk., Gimnázium, Alapfokú Művészeti Iskola és Kollégium
 III. hely: Váci Földváry Károly Általános Iskola

Helyesírási verseny

- I. hely: Nagy-Domsitz Alina – Lőrincze Lajos Általános Iskola, Hegyeshalom
 II. hely: Kádasi Bence – Váci Földváry Károly Általános Iskola
 III. hely: István Boglárka – Váci Árpád Fejedeleme Általános Iskola

Kiejtésjelölési verseny

- I. hely: Vigh Zsombor – Váci Földváry Károly Általános Iskola
 II. hely: Kardos Armand – Váci Árpád Fejedeleme Általános Iskola
 III. hely: Folly-Ritvay Boróka – Piarista Gimnázium és Kollégium, Vác

Szépkiemelési verseny

- I. hely: Kerezsi Anna – Baár-Madas Református Gimnázium, Budapest
 II. hely: Horváth Benedek – Boglári Általános Iskola és AMI
 III. hely: Csirkusz Csenge – Lőrincze Lajos Általános Iskola, Hegyeshalom

Vers- és prózamondó verseny

- I. hely: Kucsá Nimród – Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium
 II. hely: Németh Dalma – Boglári Általános Iskola és AMI



Kerekes Barnabás díjakat ad át.
 (Reiser György Lukács felvétele.)

Pályázat a Deme László-díjra

Az Anyanyelvapolók Szövetsége 2016-ban díjat alapított a magyar nyelvtudományban, a nyelvművelésben és a nyelvi kultúraápolásban kiemelkedő eredményt felmutató fiatal nyelvészek számára. A díj összege: bruttó egymillió forint, amelyet magyar nyelv napi gálánkon adunk át.

Egy évben legfeljebb egy pályadíj adható (a díj nem osztható meg, viszont a bírálóbizottság fenntartja a jogot a díj visszatartására). A pályázat feltételei: be nem töltött 40. életév; legalább öt, tudományos kritériumoknak megfelelő, nyelvészeti témájú, magyar nyelvű publikáció (tudományos folyóiratban); legalább öt egyéb (ismeretterjesztő) publikáció; a magyar anyanyelvi ismeretterjesztésben, kultúraápolásban, művelődésszervezésben kimutatott tevékenység. A pályázat tartalma: rövid életrajz, interneten elérhető, ellenőrizhető anyagok, két referenciaszemély megnevezése (e-mail-címmel, telefonszámmal).

A pályázat beküldésének határideje: 2023. augusztus 20. A pályázat kizárólag e-mailben küldhető be a kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu címre. A bírálóbizottság két felkért nyelvészből, valamint az ASZ elnökségének egyik tagjából áll.



Az eddigi díjazottak:

Schirm Anita, Szegedi Tudományegyetem (2016)

Pölcz Ádám, Eötvös Loránd Tudományegyetem (2017)

Veszelszki Ágnes, Budapesti Corvinus Egyetem (2018)

Nagy Natália, Ungvári Állami Egyetem (2019)

Bárth M. János, Eötvös Loránd Tudományegyetem (2020)

Ludányi Zsófia, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (2021)

Gonda Zsuzsa, Eötvös Loránd Tudományegyetem (2022)



„Semmi sem jellemző annyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása. Olyan ez, mint a virág illata, a bor zamata, a zománc, az opál tüze. Megismerni róla a nyelvet már messziről, mikor a szót még nem is értjük.”

Kodály Zoltán

Virágnevek csokorba kötve – Elek Lenke cikke



Kövér daravirág



Kakasmandinkó



Kisvirágú nebáncsvirág



Ligeti csillagvirág



Selymes peremizs



Tarka nőszirm

Schmidt Egon emlékére

Forrás: Terra Alapítvány

Fotó: dr. Erdei Zsolt, Vidéki Róbert, Udvardy László,
Molnár Attila, Raksányi Zsolt